

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ

Т. Н. Кохно, Т. П. Хорошковська

Літературне читання
5 клас
(для ЗНЗ з румунською мовою навчання)

Підручник

Київ • 2019

УДК 811.161.2'35(075.3.054.57=135.1)*5кл

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту педагогіки
НАПН України (протокол № 15 від 29.11.2018)

Рецензенти:

Жуковська Г. М., кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості Інституту філології КНУ імені Т. Г. Шевченка;

Згирча А. К., учитель української мови та літератури Горбівської ЗОШ I-III ступенів Герцаївського району Чернівецької області

Експерт:

Яценко Т. О., головний науковий співробітник відділу навчання української мови і літератури Інституту педагогіки НАПН України, доктор педагогічних наук

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

– пригадуємо, міркуємо

– вивчаємо теорію літератури

– дискутуємо, збагачуємо та розвиваємо мовлення

– цікаво знати

– працюємо в парах, групах

– виконуємо вдома

– фантазуємо, творимо

«Літературне читання» 5 клас (для ЗНЗ з румунською мовою навчання):
підручник /Кохно Т. Н., Хорошковська Т. П., — К.: КОНВІ ПРІНТ, 2019. —
160с.

ISBN 978–617–7724–47–5

Підручник укладено відповідно до навчальної програми з літературного читання для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин.

У ньому представлено різні за жанровою приналежністю художні твори, змістове наповнення яких віддзеркалює національну культуру українського народу, загальнолюдські цінності, соціальні норми поведінки в різних сферах спілкування.

Методичний апарат підручника представлений цілісною системою запитань і завдань, спрямованих на літературний і мовленнєво-комунікативний розвиток школярів: формування вмінь читати й розуміти художні твори українською мовою, аналізувати їх, характеризувати дії та вчинки героїв, висловлювати естетичні оцінні судження та виявляти ціннісне ставлення до прочитаного.

УДК 811.161.2'35(075.3.054.57=135.1)*5кл

ISBN 978–617–7724–47–5

© Інститут педагогіки НАПН України, 2019
© Кохно Т.Н., Хорошковська Т. П., 2019
© КОНВІ ПРІНТ, 2019

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

*Музика Михайла Вербицького
Слова Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

ДОРОГІ П'ЯТИКЛАСНИКИ!

Ви розпочинаєте вивчення нового шкільного предмета — «Літературне читання». Цей курс стане для вас своєрідною мандрівкою в захоплюючий світ української літератури. Ви познайомитесь із творами усної народної творчості й літературними творами, різними за своїми жанрами й тематикою, написаними в далекому минулому й авторами, які й нині живуть і створюють прекрасні вірші, казки, оповідання, повісті.

Разом із літературними героями пропонуємо вам поміркувати над такими важливими для кожної людини питаннями: що таке щастя, дружба, взаємодопомога? Що значить любити Батьківщину, бути патріотом?

Окрім літературних творів, у підручнику подано невеликі тексти з цікавими відомостями про їх авторів, запитання й завдання за змістом творів, що організовані в рубрики: «*Чи уважно ви читали?*», «*Міркуємо над прочитаним*», «*Працюємо в парах, групах*», «*Фантазуємо, творимо*», «*Збагачуємо та розвиваємо мовлення*», «*Цікаво знати*», «*Радимо прочитати*», «*Слухаємо митців слова*».

Пригадати визначення певних літературних понять вам допоможе «*Словник літературознавчих термінів*», уміщений у кінці підручника.

Умовні позначення допоможуть вам легко орієнтуватися в матеріалі, а виконання пропонуваних завдань допоможе стати справжніми читачами, які не лише розуміють зміст твору, а й мають власне судження щодо прочитаного, усвідомлюють авторську позицію, уміють не лише розуміти почуття інших людей, а й відгукуватися на чужий біль або ж поділяти відчуття радості за їхні успіхи.

Щоб цьому навчитися, читайте вдумливо, не поспішаючи, не залишайте поза увагою невідомі вам слова, не пропускайте їх, з'ясовуйте значення за допомогою словників: тлумачних, перекладних, енциклопедичних або пошуком в Інтернеті. Будьте уважними, спостережливими, порівнюйте, фантазуйте! Створюйте власні казки, загадки, вірші!

Сподіваємося, що уроки літературного читання стануть для вас уроками задоволення й уроками-дискусіями про справжні людські цінності, а твори української літератури будуть справжніми вірними друзями й порадиниками.

Бажаємо вам цікавої подорожі у світ української книжки!

Автори

ВСТУП

РОЛЬ КНИЖКИ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Коли ви були зовсім маленькими, дорослі купували вам перші книжки. Вони були, напевно, яскравими, з красивими ілюстраціями? Ви гортали їх, розглядали малюнки, вивчали алфавіт і потроху починали читати самостійно.

Так було сто й двісті років тому, так відбувається і в наші часи. Книжка супроводжує людину протягом усього життя. Вона розповідає нам про те, що було багато років тому, вона є своєрідним «сховищем» мудрих думок, наукових відкриттів, людських знань. Із книжки ми дізнаємося про про зірки й планети, про рослини, тварин і багато-багато іншого.

Водночас, книжка розважає, веселить і вчить нас бути чесними, працьовитими, любити свій край, поважати людей. На її сторінках є чудові вірші, казки, оповідання, які надовго залишаються в нашій пам'яті.

У народі кажуть: «Будеш книги читати, будеш усе знати». Чи погоджуєтеся ви з цим?

1. Перелічіть усе, що може дати людині книжка.
2. Народна мудрість говорить: «Золото добувають із землі, а знання — з книги». Поясніть, як ви це розумієте.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Книжки з'явилися дуже давно. Але на вигляд вони були зовсім не такими, як сьогодні. Адаже папір тоді ще виготовляли не вмiли. Його винайшли в Китаї значно пізніше, ніж книги, понад дві тисячі років тому.

Так, у Давньому Єгипті люди писали на папірусі — рослині, що росла на болотистих берегах Нілу.

А в місті Пергамі (це місто знаходиться в Малій Азії) книжки писали на шкірі телят — пергаменті. Щоб виготовити одну книжку, потрібно було забити більше десяти тварин. Тому книжки були дуже дорогими. У бібліотеках їх кріпили до полиць ланцюгами.

А ось у Київській Русі писали на глиняних дощечках і корі беріз.

Папірус, пергамент, глиняні дощечки — такі прародичі сучасної книжки.

(Із енциклопедії)

1. Що нового ви дізналися з тексту?
2. Чому пергамент саме так назвали?
3. Як називаються сучасні книжки, які можна читати за допомогою комп'ютера, мобільного телефону чи спеціального пристрою?
4. Які книжки вам подобається читати більше: електронні чи паперові? Чому?
5. Чи є у вас улюблена книжка? Яка саме? Коротко розкажіть про неї.
6. Яку книжку ви порадили б прочитати своєму другу чи подрузі?

Знайдіть самостійно та запишіть у зошит 2–3 прислів'я чи висловлювання відомих людей про значення книжки в житті людини або відшукайте в Інтернеті зображення старовинних книжок. Опишіть їх.

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ТА ІНШІ ВИДИ МИСТЕЦТВА. ОБРАЗНЕ СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

Мистецтво! Спробуйте, не поспішаючи, вимовити це слово. Які образи виникли у вашій уяві? Можливо, театр і виступ акторів? А може, чарівні звуки музики, танець чи пісня улюбленого співака? А можливо, яскрава картина художника, скульптура, архітектурна пам'ятка?

У початковій школі у вас був предмет, який називався «образотворче мистецтво». Пригадайте і розкажіть, що ж таке *мистецтво*? Вам у цьому допоможуть подані нижче ілюстрації.

АРХІТЕКТУРА

Державний національний університет
ім. Ю. Федьковича, внесений до Списку об'єктів
культурної спадщини ЮНЕСКО

ЖИВОПИС

Катерина Білокур
«Хата в Богданівці» (1955)

СКУЛЬПТУРА

Пам'ятник князю Володимирі Великому
в місті Києві

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА

Книжки на полицях бібліотеки

МУЗИКА

ТЕАТР

Музика, живо́пис, скульптура, архітектура, театр, кіно, хореографія, художня література — це все *види мистецтва*.

Митець — так називають людину, яка професійно займається мистецтвом. Кожен із митців має свій інструмент, за допомогою якого він зображує нашу дійсність. Але не копіює реальне життя, а додає своєї фантазії, вигадки, уяви, тобто творить *художній образ*.

Так, композитор пише музичний твір за допомогою семи чарівних нот, переплєтених у казкову гармонію звуків. Ми слухаємо і насолоджуємося. Художник передає красу природи за допомогою палітри фарб. Ми дивимось і милуємося. А ось письменник створює картину, вживаючи звичайні слова, але водночас надає їм емоційного забарвлення та виразності. За допомогою художнього слова він змальовує і зорові, і слухові деталі, які умілий читач може уявити, побачити і навіть почути.

Саме тому нас хвилює і захоплює своєю чарівністю *художня література*.

Порівняйте два невеликі тексти:

Сьогодні цілий день був вітер. Лише ввечері встановилася безвітряна погода.

Молодий веселий вітер прилетів здалека. Він грався цілий день, а надвечір стомився і заснув на лісовій галявині (*Юрій Ярмаш*).

Який із текстів більш емоційний? Які слова допомогли письменнику зобразити вітер, як живу істоту?

Такі слова, як *молодий, веселий, прилетів, стомився і заснув* вжиті в переносному значенні. Це **образні слова**. Вони точніше, яскравіше, емоційніше, описують предмет, передають настрої, почуття, події. У тексті, зазвичай, такі слова набувають нового значення — переносного, і допомагають автору коротко, але влучно охарактеризувати предмет, викликати певний емоційний відгук читачів. Наприклад, про дуже вмілі, роботящі руки кажуть — «золоті руки», грона (кетяги) червоних ягід калини порівнюють із разками червоного намиста, коли бажають підкреслити красу, чарівність рідної природи, вживають порівняння — «ніби у казку потрапив».

Прочитайте рядки вірша Якова Щоголева «Осінь»:

Висне небо синє,
Синє, та не те;
Світить та не гріє
Сонце золоте.

Темная діброва
Стихла і мовчить;
Листя пожовтіле
З дерева летить.

Як ви вважаєте, чому діброва стала «темная», і чому це вона «Стихла і мовчить»? Хіба діброва уміє говорити? Темная, бо листя опало, і від цього ліс здається темним. А «мовчить», бо птахи відлетіли у вирій, не чути їхнього веселого співу.

Ось такі *образні слова* (у літературі їх називають іще *тропами*, або *художніми засобами*) допомагають автору змалювати природу, як живу істоту. А ми, читаючи або слухаючи вірш, можемо краще уявити і синє небо, і золоте сонечко, і кетяги червоної горобини, і навіть почути сумне курликання журавлів, які прощаються з рідною землею аж до весни.

Художня література — вид мистецтва, що зображує життя, створює художні образи за допомогою слова.

Мистецтво — це творче відображення дійсності за допомогою художніх образів.

Художній образ — картина людського життя чи навколишнього світу, створена творчою уявою митця.

Художні засоби, або **троби** (рум. *trórb*) — слова або вирази, вжиті в переносному, образному значенні.

1. Які види мистецтва ви знаєте?
2. Чи хотіли б ви займатися мистецтвом? Яким саме? Чому? Що відрізняє художню літературу від інших видів мистецтв?
3. Назвіть імена відомих вам митців. Що допомогло їм прославити своє ім'я?
4. Хто зображений на світлинах? Установіть відповідність між митцем та видом мистецтва. За потреби скористайтеся довідкою. Наприклад, художня література — письменник Іван Франко.

Довідка: живопис, кіно, письменник, Руслана Лижичко, музика, актор, художня література, Марія Приймаченко, співак, художниця, Богдан Ступка, Іван Франко.

Працюємо з різними джерелами. Користуючись енциклопедією, журналами або мережею Інтернет, підготуйте невелике повідомлення про відомого українського письменника, художника, співака або актора.

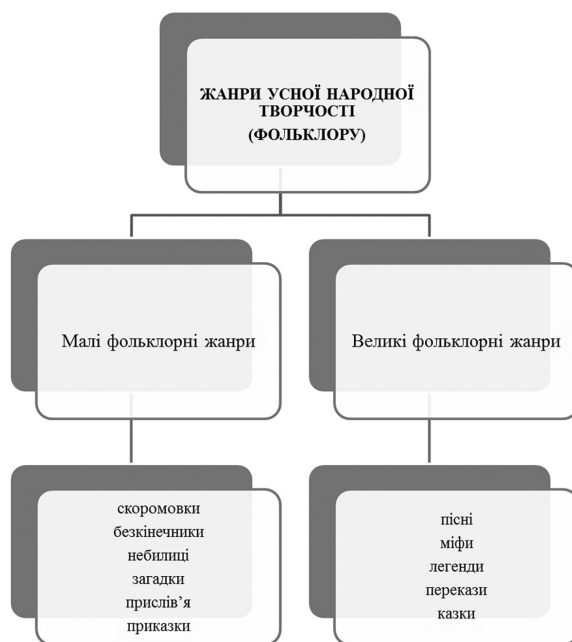
НАРОДНА МУДРІСТЬ. СВІТ ФАНТАЗІЇ

Пригадайте, які казки, загадки, прислів'я, приказки, скоромовки ви читали на уроках української чи румунської мови в початкових класах? Що ви знаєте про такі твори? Сподіваємося, ви правильно сказали, що це **усна народна творчість**, або **фольклор**. Слово *фольклор* походить від англійських слів *folk* — народ і *lore* — мудрість, знання, тобто народна мудрість. У чому ж їх мудрість? У тому, що вони чомусь навчають, про щось попереджають, від чогось застерігають, розвивають наш розум, кмітливість, фантазію, уяву, а ще збагачують наше мовлення, допомагають навчитися говорити правильно, красиво, влучно.

А чому усна? Тому що писати раніше не вміли. Талановиті люди вигадували казки, міфи, легенди, перекази, пісні, загадки, скоромовки, прислів'я та приказки, лічилки, забавлянки й усно переповідали їх один одному. Кожен оповідач дещо змінював, дещо додавав, твір обростав новими образами і подробицями.

Ось чому такі твори ми звемо **народними (фольклорними)**, бо їх творцем була не одна особа, а багато людей протягом багатьох сторіч. Такі твори становлять розділ літератури, який називається **усна народна творчість**.

Розгляньте схему. Які твори відносяться до малих, а які до великих фольклорних жанрів? Доберіть приклади.

МАЛІ ФОЛЬКЛОРНІ ЖАНРИ. СКОРОМОВКИ

Скоромовки — це невеликі, як правило, віршовані тексти, що побудовані на звукових повторях, незвичних і складних для вимови словах і словосполученнях. Тому скоромовки ще називають **спотиканками** і **чистомовками**. Робота над ними — це дуже вдале і корисне тренування мовлення, що сприяє чистоті, чіткості й правильності вимови.

Можливо, вам здається, що скоромовки призначені для читання лише малечі? Але у вимові скоромовок вправляються й дорослі: диктори телебачення, радіо, актори і всі ті, хто хоче, щоб їх вимова була чіткою, правильною і зрозумілою іншим.

1. Які скоромовки ви пам'ятаєте з початкової школи? Розкажіть. Для чого народ їх складав?
2. Прочитайте скоромовки спочатку беззвучно але артикулюючи й чітко вимовляючи кожне слово потім переходьте на шепіт і лише після цього — читайте вголос у повільному темпі, а далі — у швидкому.

Позмагайтеся: «Хто кращий скоромоовець?» Для цього розподіліть ролі: оберіть журі, конкурсантів, слухачів (глядачів). Переможцем стане той, хто найшвидше й без помилок вимовить скоромовку.

Ніс Гриць горіх через поріг.
Став на горіх, упав на поріг.
Горох у городі виріс небувалий,
Горобці город пограбували.

Приснивсь сьогодні сон синиці:
Приніс сусіда сік з суніці.
У лузі журавлик
Щипав собі щавлик.
Купить йому горщик,
Він зварить вам борщик.

Гава гудзик відшукала,
І в гніздо собі поклала.
«Я гадзіння-мастериця,
Все в гадзівстві знадобиться!»
Котилася торба
З високого горба.
В торбі паляниця,
Ведмідь і лисиця.
Лисиця пищить,
Ведмідь верещить,
А торба тріщить:
Трісь, трісь, трісь!

Ось приїхало таксі,
ми поїдемо не всі.
Хай старий сіда дідусь,
а я ніжками пройдуся.
Кричав Архип, Архип охрип.
Не треба Архипу кричати до хрипу.

Якось Яків сіяв мак
Так-сяк, абиак.
Виріс ярий Яків мак,
Та щось коле, як їжак.

Оберіть одну-дві скоромовки і вивчіть напам'ять.

НЕБИЛИЦІ, БЕЗКІНЕЧНИКИ

Кріт улітку в лісі зміг
Збудувать собі барліг.
А ведмідь заліз в дупло,
Влаштував собі житло.

Білка теж знайшла містечко –
На купці звила гніздечко.
Виричав нірку горобець –
Нісенітниці кінець.

Поміркуйте, що в цьому вірші не так. Чи може бути таке в житті?

Вірш, який ви щойно прочитали, називається *небилиця*.

Небилиця — це невеликий смішний фольклорний твір, у якому говориться про те, чого не може бути в дійсності, вигадка, дурниця.

Небилицю також називають *побрехенька*, *нісенітниця*. Раніше ними часто розважали молодь на різних забавах і вечорницях. Нерідко виконавці чи автори небилиць застерігають слухачів або читачів уважно слухати, а головне — не заперечувати почуту дурницю. Небилиці складають для того, щоб повеселитися.

Читати вірш-небилицю треба весело, у швидкому темпі.

Поміркуйте, який твір називається безкінечником?

Безкінечник — це жартівливий народний або літературний твір, у якого немає кінця, тому що описана дія постійно повертається до свого початку.

* * *

Був у баби горобець,
Розбив бабі горнець
Прилітає горобчиха,
Питається баби стиха:
— Був у тебе горобець?
Розбив тобі горнець?
Підбий йому крильця.

— Чи казати знов з кінця?

Як казати, то казати:
Був у баби горобець...

* * *

Жили-були дід та баба,
Була в них вівця,
Почнемо з кінця:
Жили-були дід та баба,

Була в них вівця,
Почнемо з кінця...

* * *

Був собі дід Нетяжка,
Була у нього сермяжка,
На голові шапочка,
На спині латочка,
Чи хороша моя казочка?
— Хороша! (Відповідає той, хто слухає).
— І ти кажеш — хороша,
І я кажу — хороша.
Був собі дід Нетяжка,
Була у нього сермяжка,
На голові шапочка,
На спині латочка, —
Чи хороша моя казочка?
— Погана!

— І ти кажеш — погана,
І я кажу — погана.
Був собі дід Нетяжка,
Була у нього сермяжка,
На голові шапочка,
На спині латочка, —
Чи хороша моя казочка?
— Відчепись!
— І ти кажеш — відчепись,
І я кажу — відчепись!
Був собі дід Нетяжка,
Була у нього сермяжка,
На голові шапочка,
На спині латочка, —
Чи хороша моя казочка? (Слухач мовчить).
— І ти мовчиш, і я мовчу.
Був собі...

Прочитайте казочку комусь зі своїх молодших друзів, але спочатку повідомте їм, що треба відповідати.

ЗАГАДКИ

Серед творів усної народної творчості великою популярністю як серед дітей, так і серед дорослих користуються загадки. З цими дотепними, часто поетичними творами ви вже знайомі. Пригадайте, які загадки ви знаєте? Загадайте їх один одному.

Загадка — це образний (хитромудрий) опис певного предмета, явища, який треба впізнати і відгадати. Змістом загадки може бути будь-який предмет: явища природи (вітер, дощ, мороз тощо), нежива природа (сонце, вода, місяць), предмети домашнього вжитку (посуд, меблі, одяг), люди, рослини, тварини і багато-багато іншого.

Дослідники в галузі фольклористики поділяють загадки за їх змістом на кілька видів.

Чимало народних загадок вам, сучасним дітям, відгадати складно, оскільки відійшли в минуле багато предметів народного побуту (кочерга, очіпок, жупан), натомість їх замінили інші предмети — сучасні.

Відгадати загадку — значить впізнати предмет за його ознаками, властивостями, якостями. Загадка — це своєрідна гра на відгадування чогось прихованого, описаного або поданого нам в іншому образі, іншій якості, названого іншим предметом, інколи схожим на відгадку, а інколи — ні! Наприклад:

*Квітка пишна, квітка гожа, на троянду трюхи схожа.
На куцах вона зростає. Хто із вас цю квітку знає?*

У воді водиться, з хвостом родиться, а як виростає — хвіст відпадає.

Такі загадки побудовані на основі опису зовнішнього вигляду предметів, ознак, дій. У даному разі — шипшини і жабки. Але беруться до уваги найважливіші, найяскравіші ознаки, ті, що вирізняють предмет загадування серед інших, подібних предметів.

Інколи предмет описується не прямо, а якось «хитромудро», він називається іншим подібним до відгадки. В основі таких загадок лежить перенесення ознак і властивостей одного предмета чи явища на інший, що чимось на нього схожий. У літературі такий прийом називається **метафорою** (із грец. *перенесення*). Наприклад,

Повен хлівець білих овець, а між ними — один баранець. Звичайно, ви здогадалися, що вівці — це зуби, а баранець — це язик.

Чорна корова всіх людей поборола. А білий віл усіх людей підвів. «Чорна корова» — це темна нічка, а «білий віл», безумовно, — це день.

Стоїть гора посеред двора. Спереду — вила, позаду — мітла. Ви здогадалися, що «гора» — це корова, «вила» — роги, а «мітла» позаду — це хвіст.

Є загадки, створені на основі протиставлення (*Не дерево, а з листочками, не сорочка, а зшита; Не кравець, а з голками*), у вигляді запитання (*Хто на собі ліс носить? Що на ходу стоїть, а як зупиниться — падає?*).

Особливий вид загадок становлять загадки-шаради, загадки-задачі, загадки-жарти, вікторини. Особливість загадок-жартів полягає у грі слів, у тому, що вони не описують предмет, щоб допомогти нам знайти відповідь, а навпаки, націлюють нас на пошуки відгадки в іншому напрямку. Відгадування таких загадок вимагає нетрадиційного мислення, припущення різних варіантів відповіді. Наприклад:

Що легше: 1 кг вати чи 1 кг металевих кульок?

У млині було вісім мішків, на кожному мішку сиділо по дві миші. Прийшов мельник з котом. Скільки тепер стало ніг? (Дві ноги мельника, а в мишей — лапи, й вони повтікають).

На яке дерево сідає ворона під час дощу?

Чи може страус назвати себе птахом?

Яке море не має води?

Чим закінчується літо, і починається осінь?

Крім народних, існують авторські загадки, які склали Дмитро Білоус, Грицько Бойко, Леонід Глібов, Наталя Забіла, та інші. З деякими із них ви познайомитеся трохи згодом.

Відгадуючи загадки, любі друзі, ви перевіряєте свої знання про навколишній світ і водночас розвиваєте кмітливість, увагу, спостережливість, образність мислення. Адже відгадування загадок — не лише тренує пам'ять, а й виховує поетичні почуття, формує вміння зосередитися, порівнювати, нестандартно мислити, фантазувати.

1. Поміркуйте, навіщо народ складав загадки?
2. Назвіть ознаки загадки як жанру усної народної творчості.
3. Які види загадок ви знаєте? Наведіть приклади.
4. Прочитайте і відгадайте загадки. Що ви знаєте про те, як потрібно читати чи загадувати загадки?

ПРО ЛЮДЕЙ ТА ЇХНЄ ЖИТТЯ

1. Плету хлівець на четверо овець, а на п'яту — окремо.
2. Брат з братом через дорогу живуть, а один одного не бачать.
3. Чотири брати одним поясом підперезані, під одним капелюхом стоять.

4. Зуби залізні цілий ліс розгризли.
5. П'ять комірок, одні двері.
6. Б'ють мене старі й малі і в повітрі, й на землі, та від цього не вмираю, тільки весело стрибаю.
7. Іде слідом за тобою: утікай — не утечеш, доганяй — не доженеш.
8. З ногами, а без рук, з боками, а без ребер, зі спинкою, а без голови.
9. Солоне, а не сіль, біжить, а не річка, блищить, а не золото. Коли б угадати та менш його знати!
10. У хлівці два ряди баранців і всі біленькі.

ПРО ПРИРОДУ ТА ЇЇ ЯВИЩА

12. Рукавом махнув, дерева нагнув.
13. Червоне коромисло через річку повисло.
14. Чорне сукно лізе у вікно.
15. Що таке: пливе і летиться,
Часом на камінь дереться,
Як немає, все всихає,
Звір і пташка помирає?
16. Ой за лісом, за пралісом золота діжа сходить.
17. Куди ступиш — всюди маєш,
Хоч не бачиш, а вживаєш.
18. Надворі горою, а в хаті — водою.
19. Сидить дід за подушками і стріляє галушками.
20. Сестра до брата в гості прийшла, а він від неї ховається.
21. Тисяча овець, а між ними баранець.
22. Що за гість, що темноту їсть?
23. Махнула птиця крилом —
Закрила півсвіту чорним рядном.

ПРО РОСЛИНИ

24. Красна дівиця сидить в темниці, а коса її — на вулиці.
25. Сидить Марушка в семи кожухах, хто її роздягає, той сльози проливає.
26. Чия голова не має носа?
27. Зубів не має, а кусає.
28. Літом одягається, а на зиму одяжі цурається.
29. Маленьке, кругленьке, а зачепи — плакати будеш.
30. Як дерево називається, що влітку в білий пух одягається?
31. Батько синів тисячі має, кожному шапочку справляє.
32. На сонечко я схожий і сонечко люблю,
До нього повертаю голівоньку свою.

ПРО ТВАРИН

33. Часто умивається, та рушником не витирається.
34. Хто на собі ліс носить?
35. Пир'я є, та не лігає, ніг не має, а не здоженеш.
36. Хто не пряде, не тче, а людей одягає.

37. Щоб кравець — не кравець.
 І щоб швець — так не швець.
 А ножиці в руках
 І щетинка в зубах.
38. Хто спить, а очей не заплющує?
39. Хто із води виходить сухим?

1. Які приховані ознаки допомогли вам відгадати загадки?
2. Порівняйте загадки українського й румунського народів. У чому їх схожість?

Вивчіть декілька загадок напам'ять і загадайте їх своїм друзям. Запитайте дорослих, які загадки свого дитинства вони пам'ятають? Чи змогли ви їх відгадати?

Працюємо в групах. Розподіліть ролі: автори, ілюстратори, редактори, дизайнери. Підготуйте з однокласниками альбом загадок. Розмістіть на його сторінках свої власні загадки й ілюстрації. Пам'ятайте, ваш альбом буде цікавішим, якщо в ньому будуть і загадки-шарadi, і загадки-жарти, й загадки-запитання.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Сьогодні для нас відгадування загадок — це весела, захоплююча гра. А ось у сиву давнину¹ загадкам надавали магічного значення, тобто приписували їм певний вплив на стан господарства, родини, на розквіт або занепад життя. Вдале відгадування загадок вважалося ознакою розуму і щастя людини. Навпаки, невміння відгадувати загадки вело, за народними уявленнями, до невдач і нещастя.

У наших предків існував обряд², звичай, посвяти юнаків у мисливці. Щоб довести свою готовність полювати на звіра, хлопчики повинні були показати свою силу й витривалість. А щоб перевірити розум, знання й кмітливість майбутніх мисливців, їм загадували загадки.

Згодом, коли не було ні телевізорів, ні радіо, ні газет, а книги були великою рідкістю, довгими зимовими вечорами, після того, як усе було зроблено по господарству, збиралися дорослі, а разом із ними молодь і діти в одного з господарів. Старі люди розповідали цікаві й повчальні історії, задавали хлопцям і дівчатам хитромудрі питання — загадки, а ті змагалися в їх відгадуванні. Так загадка стала випробуванням розуму, кмітливості й мудрості.

Існує давньогрецький міф, у якому розповідається, як фантастичне чудовисько — Сфінкс — з головою жінки, тулубом лева і з крилами — загадувало всім одну загадку, яку ніхто не міг відгадати. І тоді воно поїдало нещасних. Лише одному героєві — Едіпу — вдалося її відгадати. А загадка була така: *зранку ходить на чотирьох, удень — на двох, увечері — на трьох*. Здогадалися, хто це?

1. Чи відгадали ви загадку Сфінкса? Поясніть, як ви міркували.
2. Пригадайте, які ви знаєте казки, де герою потрібно було відгадати загадки?

Будьте дослідниками. Чому загадку загадкою назвали?

¹ Сива давнина — дуже давно.

² Обряд — певні дії, пов'язані з традиціями народу.

Подискуйте. Прочитайте репліки діалогу між однокласниками, які висловлювали своє ставлення до читання й відгадування загадок.

– Мені здається, що відгадувати загадки любить лише малеча. Це твори, призначені для читання маленьким дітям.

– А я іншої думки. Відгадування загадок корисне кожній людині, не залежно від його віку.

Яку думку підтримуєте ви? Доведіть свої міркування.

ПРИСЛІВ'Я І ПРИКАЗКИ

Багатий і різноманітний фольклор кожного народу: захоплюють нас мелодійні пісні, ліричні хороводи; захоплюють фантастичними пригодами казки.

До неоціненних скарбів фольклору належать також і прислів'я та приказки.

Пригадайте, які прислів'я і приказки рідною мовою вам відомі з початкової школи та з уроків літератури у 5 класі? А які ви чули від дорослих, знайомих чи друзів? За яких обставин вони були промовлені?

Український фольклор також багатий на такі перлини народної мудрості.

Розкажіть, що ви знаєте про прислів'я і приказки? Які вони за розміром?

Зверніть увагу на художню форму прислів'їв. Вони короткі, у них немає жодного зайвого слова. А скільки мудрості, повчання! А що нагадують вам прислів'я за своїм звучанням?

Треба нахилися, щоб з криниці води напитися.

Зробив діло — гуляй сміло.

Дійсно, вони нагадують короткі вірші. Як правило, прислів'я звучать ритмічно й мають риму. Як ви вважаєте, чому саме так складав їх народ? Мабуть, для того, щоб ми з легкістю їх запам'ятовували й керувалися ними у своєму житті. Адже вони за змістом є своєрідним зібранням правил, яких має дотримуватися кожен із нас, бо майже кожне прислів'я дає якусь пораду, застерігає від помилок або неправильної поведінки — тобто висловлює повчання. Багато українських прислів'їв виражають любов до Батьківщини, готовність її захищати, засуджують зрадників, стверджують необхідність дружби між народами, спонукають до працьовитості тощо.

Наприклад:

Кров — не водиця, проливати не годиться.

За рідний край — життя віддай.

Хочеш їсти калачі — не сиди на печі.

Поспішиш — людей насмішиш.

Отже, **прислів'я** — це влучний образний вислів, який має повчальний зміст.

Наша мова багата також іншими образними висловами, які надають мові яскравій точності, влучності, колориту. Вони, схожі на прислів'я, але мають і певні відмінності, оскільки не мають повчального змісту. Наприклад:

сорока на хвості принесла (стало відомо про щось);

побігти за двома зайцями (одночасно прагнути виконувати кілька справ);

косо, криво, аби живо (недбало виконана робота);

гостре словечко ранить сердечко (слово, що завдало болю);

в одне вухо входить, а в друге виходить (говорять про неухважного);

і швець, і жнець, і на дуду грець (про вмілу в багатьох справах людину).

Приказки будуються як короткі речення, а прислів'я — більш розгорнуті.

Приказка *іноді* може входити до складу прислів'я. Порівняйте:

Приказка

З'їсти пуд солі

Мазати медом

Слово — не горобець.

Прислів'я

Щоб пізнати людину, треба з нею пуд солі з'їсти.

Не той друг, що медом маже, а той, хто правду каже.

Слово — не горобець, вилетить — не піймаєш.

Прислів'я й приказки слід розуміти не в прямому, а в переносному значенні. Коли ми говоримо: «Не копай яму іншому, бо сам упадеш» — то, звичайно, не маємо на увазі ні яму, що її хтось копає, ні взагалі якусь роботу на землі, а розуміємо, що «яма» — це якийсь підступний план по відношенню до іншої людини, що може їй зашкодити. І не варто бажати біди іншому, бо й з тобою можуть статися неприємності.

У прислів'ях і приказках народ прославляє працелюбність, сміливість, скромність, кмітливність, розсудливість, розум, вірність слову й водночас засуджує лінь, пихатість, неробство, брехливість.

То ж читайте, запам'ятовуйте, набирайтеся розуму й доречно вживайте ці перлини народної мудрості.

Прочитайте прислів'я і приказки. Поміркуйте, яка думка в них утверджується?

Працюємо в парах. Доберіть до кожної групи назву. Як звучать прислів'я про працю, навчання, дружбу тощо румунською мовою?

Зробіть висновок про ставлення різних народів до людських чеснот.

I.

Праця чоловіка годує, а лінь марнує.

Бджола мала, а й та працює.

Землю красить сонце, а людину — праця.

Рання пташка росу п'є, а пізня — слізки лле.

Щоб рибу їсти, треба в воду лізти.

Без труда, нема плода.

II.

Вік живи — вік учись.

Скільки голів, стільки й умів!

Що знаєш, що вмієш, те за плечима не носити.

Будеш з книгою дружити — буде легше в світі жити.

Не кажи — не вмію, а кажи — навчусь.

Людей питай, а свій розум май.

III.

Грім гримить — хліб буде родить.

Як у травні дощ на дворі, то восени хліб у коморі.

Посієш вчасно, то і вродить рясно.

Коли косять, то дощу не просять.

IV.

Всякій матері свої діти милі.

У дитини заболить пальчик, а у матері серце.

Пташка радіє весні, а дитя — матері.

V.

Дружба та братство — найбільше багатство.

Скажи мені, хто твій друг, і я скажу тобі, хто ти.

Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже.

У лиху годину пізнаєш вірну людину.

Не маєш друга — шукай, а знайшов — тримай.

Дружній череді і вовк не страшний.

Дерево міцне корінням, а людина — друзями.

VI.

Батьківщина — мати, умій за неї постояти.
В чужім краю і солов'ї не співають.
Та земля мила, де мати народила.
Скрізь добре, а вдома — найкраще.

VII.

Тримай голову високо, та не задирай носа.
Не копай комузь яму, бо сам упадеш у неї.
Не спитавши броду, не лізь у воду.

VIII.

За словом у кишеню не полізе.
Слово не горобець, вилетить — не впіймаєш.
Птицю пізнають по пір'ю, а людину — по мові.
Не кидай слова на вітер.
Умій сказати — умій змовчати.
Слово — срібло, мовчання — золото.
Знаєш — кажи, не знаєш — мовчи.

Що спільного і чим відрізняються між собою прислів'я і приказки? Навіщо народ їх складав?

Прислів'я і приказки виникли в сиву давнину. Їх називають «перлинами», «золотими зернами народної мудрості». Як ви вважаєте, у чому їх цінність?

Поєднайте частини прислів'їв. Обговоріть їх зміст із товаришем по партії? З яким із прислів'їв можна не погодитися? Свою думку доведіть.

*Добрий початок —
Хто рано посіє,
Хочеш їсти калачі —
Яка головонька,*

*не сиди на печі.
така й розмовонька.
половина діла.
рано й поже.*

Закінчіть прислів'я. За потреби, скористайтеся довідкою.

Під лежачий камінь .... Книга вчить .... Не одяг прикрашає людину, а .... Правда ні в вогні не горить, ні .... За двома зайцями поженешся — ....

Довідка: жодного не впіймаєш; вода не тече; як на світі жить; добрі діла; у воді не тоне.

Працюємо в парах, групах. Прочитайте й поміркуйте. Яке прислів'я чи приказку можна сказати в кожній із ситуацій? За потреби скористайтеся довідкою. Що схвалює, а що засуджує народ у таких прислів'ях?

- Уявіть, що ви довго не могли відгадати загадку, а разом з товаришем зробили це швидко.
- Що скаже вчитель учневі, який першим виконав самостійну роботу, але з помилками?
- Уявіть, що з вами трапилася біда і вам на допомогу прийшли друзі.

ДОВІДКА:

Сорока на хвості принесла.
Друзі пізнаються в біді.
Поспішиш — людей насмішиш.
Косо, криво, аби живо.
Одна голова добре, а дві краще.

Вивчіть напам'ять по 5–7 прислів'їв та приказок.

За бажанням складіть казку (історію), яка б мала такий кінець: *Не смійся із другого, щоб тобі не було такого.* Розіграйте вигадану історію за ролями й покажіть свій міні-спектакль молодшим школярам.

ВЕЛИКІ ФОЛЬКЛОРНІ ЖАНРИ. МІФИ

Нині кожен школяр може пояснити, чому буває день і ніч, чому весна змінює зиму, чому відбуваються землетруси й що таке гроза.

А ось у сиву давнину, люди пояснювали все, що навколо відбувалося в навколишньому світі, по-своєму. Давні слов'яни-язичники вірили, що на небесах живуть боги, які керують світом, а на землі поміж людей є чарівні істоти, духи природи. Вони можуть бути добрими, а можуть бути і злими.

Життя наших предків цілком залежало від природних сил, тому й вірили, що все навколо: дерева, струмки, кожна травинка-бадилянка живі, мають душу, уміють розмовляти. Тепер вам зрозуміло, чому в народних і літературних творах до цього часу «сонце усміхається», «вітер з гаєм розмовляє», «сніжинки танцюють», а «стежечка біжить», як живі істоти, як люди? Намагаючись пояснити навколишній світ, прадавні люди, у тому числі й слов'яни, створили міфи, головними героями яких були боги.

Міфом тепер ми називаємо щось нереальне, вигадане, таке, чого не було в історичній дійсності. І коли хочемо сказати, що чогось насправді не було, то вживаємо прикметник «міфічний».

Майже в кожного народу від прадавніх часів зберігаються перекази, де дійсне, історичне переплітається з недійсним, вигаданим, де діють не лише люди, а й казкові, фантастичні істоти: безсмертні боги, напівбоги, небувалі тварини; де відбуваються неймовірні чудеса. Сьогодні ми сприймаємо міф як витвір людської фантазії, а ось за давніх часів люди сприймали міфи як правдиві розповіді про те, що було колись насправді: як було створено Землю, Місяць, Зірки, людину, в яких пояснювалися різні явища природи, а головне — стверджувалося, що все на світі залежить од волі богів.

Пригадайте, які міфи ви вже читали? Про що вони? Хто їх головні герої? Чим міфи схожі на казки і чим відрізняються? Розкажіть.

Вам, мабуть, відомі імена Геракл, Зевс, Афіна, Прометей? Це боги і герої грецької міфології. Слов'яни ж мали своїх богів і духів, яким поклонялися і в яких вірили. Це:

Сварог — головний бог, бог неба, небесного світла та вогню.

Дажбог — син Сварога, божество сонця та земного достатку.

Перун — бог вітру та грози.

Велес — бог торгівлі, музики, мистецтва, поезії та підземного світу.

Хорс-сонце — воїн-змієборець.

Стрибог — повелитель вітрів.

Окрім головних богів, у слов'янській міфології були другорядні божества: русалки, мавки, водяники, лісовики, домовики тощо.

На жаль, дуже мало залишилося від нашої міфології, бо писемності в слов'янських племен не було. А християнство ставилося до язичницьких звичаїв дуже нетерпимо. Тому власну міфологію ми відтворюємо буквально по шматочках, вивчаючи усну народну творчість та знахідки археологів.

Багато слов'янських міфів стали відомими українським читачам завдяки письменнику Сергію Плачинді (1928–2013).

1. Чому прадавні люди почали складати міфи? З чим це було пов'язано? Хто є героями міфів?
2. Імена яких слов'янських богів ви запам'ятали? У які божества вірили наші предки?
3. Міфи й казки належать до усної народної творчості. Як ви вважаєте, які з цих творів з'явилися раніше? З чим це було пов'язано?
4. У якому значенні тепер вживають у мовленні прикметник «міфічний»? Поясніть.

5. Дізнайтеся, із яких міфів ввійшли в нашу мову такі вирази: «*троянський кінь*», «*ахіллесова п'ята*», «*самозакоханий Нарцис*». Що вони означають? Знайти відповідь вам допоможе мережа Інтернет.

Міфи — це розповіді про богів або надприродних істот, які створював народ, щоб пояснити явища світу.

Радимо прочитати

Дізнатися більше про міфи давніх українців ви зможете, прочитавши книгу Сергія Плачинди «Міфи і легенди Давньої України». Не менш цікавими будуть й інші книжки, які ви знайдете в бібліотеці чи в мережі Інтернет.

ПРО СТВОРЕННЯ СВІТУ ТА ЛЮДЕЙ

В усних народних творах слов'янських народів зберігся погляд давніх людей на те, як було створено світ.

Ще до початку світу, коли не було ні неба, ні землі, а саме лише синє море, то посеред того моря стояло велике дерево, що його різні слов'янські народи називали по-різному: дубом, явором, сосною, березою, яблунею і т.д.

На тому дереві була золота кора, перлова роса, і сиділи на ньому дивовижні птахи. Дехто каже, що то були два голуби, а дехто — що сивий сокіл. Серед гілля того дерева роїлися бджоли, у його корінні жили всілякі тварини, на гілках знайшли притулок птахи. З дерева капала роса, а з тієї роси утворювались озера, річки та криниці.

Таке дерево, що існувало до початку світу, у міфології називається *світовим*. А найголовніші істоти на ньому — два голуби і сивий сокіл. То не просто птиці. Це втілені у пташину подобу боги, які створили світ — заснували небо з сонцем, місяцем і зорями з синього та золотого каміння, а землю — із дрібного піску.

А ще древнішим є уявлення праслов'ян про світове яйце, з якого постає Всесвіт, або Бог-творець, якому належить створити землю і все на ній... Недаремно деякі слов'янські племена вважали яйце символом життя. З язичництва це перейшло до християнства, і сьогодні яйце — головний символ Великоднього свята. Погляньте на українські великодні писанки. Ви бачите на них не тільки дивовижні візерунки, які за найдавнішими уявленнями мали магічну силу, але й зображення сонця, місяця, зірок, світового дерева, небесних оленів, коней, птахів і т.д.

А звідки взялися на землі люди?

Найдавніші міфи твердять, що людей розмножила по світу птиця. Ота первісна птиця — Першоптах — голуб чи сокіл, як кажуть народні легенди.

Як же це відбулося?

Постала земля серед води, та покритася вона деревами і травою. Але сумним був світ без людського гомону. І тоді Першоптах, що мав в собі божественний вогонь, здатний запалити

живу душу, злетів над лісом і вдарив блискавкою в сухий пеньок, що стримів на галявині. З того пенька постало тіло першого чоловіка, а з вогню Птаха-Бога — безсмертна людська душа.

За іншими легендами, тіло першочоловіка зробив Бог із глини.

Однак глина — мертвий матеріал, і, щоб оживити людину, Творець схилився до неї й просто в уста вдихнув безсмертну душу.

За Ольгою Бондарук

1. Як пояснювали давні слов'яни створення світу? Звідки взяли на землі люди? Розкажіть.
2. Сьогодні яйце — головний символ Великоднього свята. З чим це пов'язано?
3. Знайдіть у тексті та прочитайте уривок про те, яким давні слов'яни уявляли світове дерево. Розгляньте зображення світового дерева на вишитих рушниках, писанці. Порівняйте ілюстрацію із текстом?

Фантазуємо, творимо. Яким ви уявляєте Першоптаха? Опишіть його, за бажанням намалюйте.

Працюємо в групах. Дізнайтеся про символіку кольорів і візерунків Великодніх писанок. Підготуйте колективно книжечку «Великоднє яєчко», на сторінках якої розмістите свої відомості й малюнки.

ПЕРУН ТА ВЕЛЕС

Найголовнішими праслов'янськими богами були Перун — бог блискавки і грому та Велес, чи Волос — бог скотарства і багатства, покровитель тварин, опікун творців, пастухів і торговців.

Існує грозивий міф, у якому бог грози Перун, що жив на небі, переслідує свого змієподібного ворога (ним спочатку, очевидно, і був Велес), який жив внизу, на землі. Причиною ворожнечі стало те, що Велес викрав тварин, людей чи то

дружину громовержця. Велес ховається від переслідування спочатку під деревом, потім під каменем, обертається то людиною, то конем, то коровою. Перун метає на землю свої стріли-блискавки. Вони влучають у дерево, розколюють камінь. Нарешті він перемагає, і на землю спадає благодатний дощ.

Так те, що почалося з ворожнечі, а можливо, з боротьби за владу, закінчується миром.

Праслов'яни своєрідно уявляли собі зовнішність Перуна: срібний чуб, золоті вуса, в руках — вогненні стріли і лук. Вони вірили, що грім — то його мова, а блискавка — погляд.

Східні слов'яни вшановували Перуна щотижня у четвер (у Перунів день). Цього дня дівчата приходили до води, а взимку до місця, де поклонялися богам, і співали довкола багаття пісень про Перуна.

Давні люди вважали, що дуб — то дерево Перуна, а папороть — його зілля. За легендами, у ніч на Івана Купайла на куц папороті міг упасти вогонь Перуна й спалахнути яскравим саявом. Якщо сміливець зуміє оволодіти жар-квіткою, то знатиме усі таємниці світу, володітиме чарами і буде вічно молодим.

А ось що розповідають легенди про Велеса.

Як покровитель тваринного світу, Велес «поріднив» людей з тваринами, навчив давніх слов'ян не вбивати, а приручати тварин, запрягати їх у плуга та воза, брати від них молоко, вирощувати і пасти їх.

Відколи розвинулось скотарство, Велес стає одним з найголовніших слов'янських богів. Він навчав людей лікувати тварин, а пастухів — вигравати на сопліці, що мала магічну силу, — мирила ворогів і заспокоювала стривожених.

І ще один чудодійний дар приписували праслов'яни Велесові: за повір'ям, він наділяє людей талантами, добрими фізичними даними — високим зростом, гарним голосом, музичним слухом. Саме тому Велеса уявляли великим і могутнім та вважали батьком велетнів.

У жнива наші стародавні предки незмінно дотримувалися такого звичаю: останнє колосся на полі не жали, а сплітали у «бороду» в подарунок богові Велесу. Це називалося «завивати бороду».

За Ольгою Бондарук

1. Яких богів праслов'яни вважали найголовнішими? Де, на їх думку, жив Перун, а де Велес? Чому?
2. Яким давні люди уявляли Перуна? Як відзначали Перунів день? Свою відповідь підтвердіть словами тексту.
3. Чим опікувався Велес на землі? За що люди цінували Велеса, вважали батьком велетнів?
4. Що ви дізнались із міфу про звичай «завивати бороду»?
5. Чи доводилося вам чути легенду про магічну силу квітки папороті? Якщо так, розкажіть однокласникам. Дізнатися більше про вірування давніх українців ви зможете з мережі Інтернет.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Квітка папороті... О, скільки поколінь вірили у неї, шукали її, та все не могли віднайти цей магічний цвіт... Коли знайти цю квітку папороті у купальську ніч і тримати при собі, то все, що задумаєш — здійсниться. Та варто бути обережним. Хто зірве її з добрими намірами — дізнається про своє Божественне призначення — минуле, теперішнє і майбутнє, зрозуміє мову рослин, тварин та птахів, стане посвяченим творцем — ясновидцем. Квітка ця відмикає усі двері! Хто шукає цвіт у пошуку слави чи скарбів — того чекають важкі труднощі і перешкоди, не матиме він у житті щасливої долі.

СВАРОГ, ДАЖБОГ ТА СТИБОГ

Серед багатьох богів, у яких вірили стародавні слов'яни, особливе місце посідають бог вогню — Сварог, його син Дажбог — бог сонця і Стрибог — бог повітря.

Сварога мали за владика неба і часто називали Старим богом, чи Прабогом (Сварогом). Вважали, що живе Сварог на високій горі. А на горі тій — великий двір, що стоїть на сімох стовпах, обгороджений золотим терном (блискавками), з точеними золотими ворітьми. На дворі тому — калинові й золоті мости, а ще стоять там понакривані столи. І сидить він за тими столами — лічить гроші й чекає гостей.

Бог Сварог — поважний, старий і дуже ясний. На всі боки від нього випромінюється та ясність, що певно і є життям.

Тож не випадково називають його богом світла, найстаршим од всіх богів. А що уявляли його люди стареньким добрим Прабогом, то й досі живе в народі повір'я, що був він не тільки богом світла й неба, а ще заліза, ковальства та шлюбу. Саме Сварог навчив людей добувати і обробляти метал, будувати кузні. То він викував першого плуга і першу шлюбну золоту обручку.

І був у Сварога син — Сварожич, якого слов'яни шанували під іменем Дажбога, Дажь-бога чи Сонця.

Стародавні слов'яни вірили, що Дажбог — сонцеликий, тобто подібний до сонечка на безхмарному небі. У давні часи на вітрилах слов'янських кораблів, що виходили у далекі мандри, малювали яскраво-жовте сонце, подібне до велетенської квітки з вогняними пелюстками, але з людським обличчям. Так зображали наші пращури улюбленого бога.

Оскільки сонцю слов'яни надавали дуже великого значення, то згодом Дажбога почали вважати ще й богом жнив. До нього молилися, прохаючи достатку, доброго врожаю.

У багатьох слов'янських казках одним із персонажів є сонце.

Це зрозуміло: бога-Сонце так довго уявляли живою істотою, яка володіла чудодійною силою, давала життя, тепло. От і приписували наші пращури сонцю риси, притаманні лише людині.

У найдавніших фольклорних творах поряд з іменем Дажбога майже завжди стоїть ім'я Стрибога. Може тому, що в народній уяві ці два верховні правителі протистояли один одному, а може, навпаки, поряд, плече до плеча, боролись зі злом і дарували людям долю та благодаті. Стрибога вважали богом повітряної стихії. Вірили у те, що його дихання голосне і розмірене. Та варто розгнівати його — загуде, завіє, збере хмари, підніме хвилю, розкидає по морю човни, а то й потопить їх. Вітри буйні — то Стрибожі онуки, це вони виконували небесну волю свого «дідуса». Пригадуєте, як часто в народних піснях і казках ми зустрічаємося з Вітром чи його синами. Як і Сонце, це один із найулюбленіших казкових персонажів. Та й у пісні народ звертається до вітра, мов до живої істоти, яку можна вблагати, упросити, умилювати.

За Ольгою Бондарук

1. Установіть відповідність. За потреби скористайтеся текстом.

Бог сонця	Сварог
Бог вогню, світла, ковальства, шлюбу	Стрибог
Бог повітря, повітряної стихії	Дажбог
	Сварожич, Сонце

2. Як слов'яни зображували Дажбога? Свою відповідь звірте з текстом.

3. Що просили наші предки в бога сонця? Як про це сказано у міфі? Прочитайте.

4. Чому, за віруваннями слов'ян, не можна гнівити бога повітря? Про що свідчить таке вірування?

Подискууйте. Перечитайте останній абзац міфу. Як ви вважаєте, які дії людей у наш час могли б розгнівати Стрибога?

ДАНА І ЛАДА

Окрім богів-чоловіків, у слов'янській міфології, як і в інших світових міфологіях, були богині-жінки.

Особливо прекрасною була в уяві прадавніх слов'ян вічно юна і чарівна Дана, богиня води, — Діванна, Дівонія чи Діва, так її ще називали. Дану вважали дружиною Сонця, тобто Дажбога. Це жінка-річка, жінка-вода.

Образ Дани не такий сяючий, як образ її чоловіка Дажбога. У ньому менше золота — більше срібла, більше блиску смарагдів та перлів. Ті перли в уборі Дани — то вранішня роса, дорожча за коштовні камені. Можливо, саме тому деякі слов'янські народи називали Дану богинею Зорею.

Існує повір'я, що Зоря жде додому милого і вистелює йому стежку дорогими килимами, мостить мости, садить виноградні сади, засіває поля дорогими перлами. І коли нарешті сходить сонце — сам Дажбог приходить до дружини, — увесь світ укривається перлами роси; сади і ліси стоять обсіпані дрібними росяними краплями. Од живучої тієї роси ростуть і розцвітають сади та наливається солодким соком виноград. Вогонь і вода продовжують саме життя.

Деякі вчені кажуть, що від імені Дани походять назви найбільших слов'янських річок: Дон, Дніпро, Дністер, Двіна, Дунай.

А в народних піснях, як згадка про особливу пошану до богині, залишився, на перший погляд, не зрозумілий сьогодні приспів: ой, дана, ой, дана, дана.

Ще однією великою богинею слов'ян, яку дуже поважали і любили в народі, була богиня весни Лада.

Люди уявляли її молодою дівчиною або дівою з дитятком. Часто її зображали з колосом і квітами або з виноградом чи яблуком.

Свято Лади наставало тоді, коли починав танути сніг.

Східні слов'яни кажуть, що богиня Лада тримає на руках дитину і пучечок червоної калини а не галузки винограду, як вважають інші слов'янські народи.

Багата народна фантазія змалювала Ладу неабиякою красунею. Її прихід — це завжди свято і радість. Люди так люблять сонце і тепло, що особливо нетерпляче очікують приходу богині весни Лади. Вона пробудить природу — земля стрепенеться від сну, зазеленіють поля, сади, і життя забує з новою силою.

Богиня весни у народних переказах — це ще й втілення Любові. То ж не випадково своїх коханих наші предки називали ладами.

За Ольгою Бондарук

1. Що ви дізналися про богинь-жінок слов'янської міфології? Які ще імена мала богиня Дана? За потреби зверніться ще раз до тексту.
2. Назви яких слов'янських річок походять від імені богині Дани? Де протікають ці ріки?
3. Якою була богиня Лада в уявленні давніх слов'ян? Якою уявили її ви? Опишіть.
4. Чому свято богині Лади було для наших предків особливо радісним? Чому вони називали своїх коханих «ладями»? Відповідь підтвердіть словами тексту.
5. Розгляньте ілюстрацію із зображенням богині Дани. Порівняйте створені образи художником і автором міфу?

Будьте дослідниками. У народі існує прислів'я «Не треба й клад, якщо у сім'ї лад». Як воно пов'язане із віруванням давніх людей у богиню Ладу?

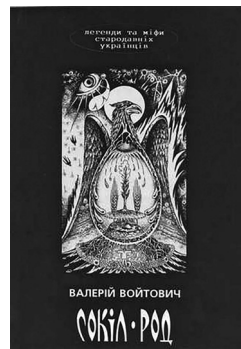
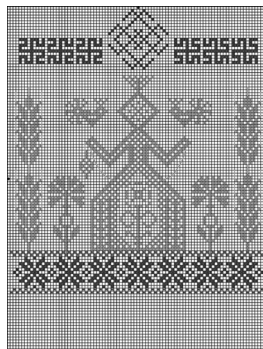
Фантазуємо, творимо. Складіть казку, у якій героями були б персонажі слов'янської міфології.

НАРОДНІ ЛЕГЕНДИ

Слово «*легенда*» походить із латинської мови й перекладається як «те, що слід прочитати». Читайте собі на користь і на радість легенди, і мудрість, і знання вас не обминуть! Ну самі поміркуйте-помізькуйте: невже вам не цікаво знати, звідки пішли назви річок і міст України? А як виник Київ? І хто ж вони такі, славні богатирі землі нашої?..

Вдумливе, неспішне прочитання легенд допоможе вам, друзі, не лише глибше пізнати рідну історію в її народному баченні, але й навчить більш чітко розрізняти в житті Добро і Зло, Правду і Кривду, підкаже-порадить, як треба достойно чинити в житті, аби залишатися чесним і щирим перед людьми й перед собою...

(За Анатолієм Костецьким)

Зображення Березині в українській вишивці

Легенда — це народний твір, в основі якого лежить розповідь про давні історичні події й життя героїв.

ЯК ВИНИКЛИ КАРПАТИ

Колись на нашій землі була величезна рівнина, кінця-краю якій не було видно. Рівнина зеленіла шовковими травами, вічнозеленими смереками і ялинами, могутніми буками і яворами, берестами й тополями, долиною текли потічки та річки, багаті на форель та іншу дрібну й велику рибу.

Володарем долини був велетень на ймення Силун. Коли йшов Силун, від його кроків земля здригалася. Розповідають, що Силун добре розумівся на газдівстві*. Мав безліч усякої худоби. Череди корів та волів, отари овець, табуни коней, стада буйволів та свиней паслися на толоках, бродили лісами. А птиці!.. Тисячі качок та гусей плавали в ставках, багато курей кудкудакало на фермах.

Жив цей газда¹ у прекрасному палаці: з білого мармуру, з високими шпилями, які сягали аж до самих хмар. Було там стільки кімнат, що легко можна було заблудитися.

Уночі Силун спав у золотій колиці, вистеленій дорогими килимами. А вдень звик відпочивати у срібленому кріслі.

На широкій долині слуги землю обробляли, хліб вирощували, за худобою доглядали, птицю годували. Люди мучилися, від зорі до зорі трудилися, багатство примножували, та не собі, а Силуніві.

Слуги і служниці жили не в палаці, а далеко від нього, у дерев'яних зрубках та землянках. Не хотів господар, щоб у світлицях смерділо людським потом.

¹ Газда — господар.

Ні чоловіки, ні жінки, ні літні, ані молодь не сміли покидати маєток Силуна і йти собі шукати іншої роботи. Мусили жити і вмирати кріпаками.

Поміж цієї челяді служив у Силуна один хлопець, якого звали Карпом Дніпровським. Він прийшов сюди від берегів Дніпра. Подався в мандри ще десятирічним хлопчиком: шукати щастя, бо батько помер, а мати жила бідно, і мусив їй чимось допомогти.

Служив Карпо рік, другий, п'ятий. Як і всі, косив траву, орав і сіяв пшеницю та жито, ячмінь і овес, збирав хліб. Не тільки за себе працював, а й іншим допомагав, бо жалів слабеньких.

Полюбили його всі слуги і служниці. За чесність, працьовитість, справедливість. Карпо ненавидів тих, хто панові дуже низько кланявся, до самих ніг нахилився. Тяжко йому було дивитись, як Силун усе забирає, а народ голодує.

Коли Карпові сповнилось від роду двадцять літ, вирішив додому повертатись. Був певний, що за добру працю пан йому заплатить, і він повернеться до матері не з порожніми руками. І тільки про це тепер і думав. Усе міркував, як із паном поговорити про розрахунок.

Раз уночі він вийшов надвір освіжитися. Проходив коло наймитських хатинок і побачив раптом якусь тінь. Скоро впізнав Силуна. Той ішов подивитися, як худоба ночує, чи все в порядку. Карпо подумав, що саме час поговорити з паном.

— Чому ти тут, Карпе? — озвався Силун, упізнавши хлопця. — Чи не дівча виглядаєш?

— Не дівча, — відповідає Карпо, — а Вас, світлий пане. Хочу з Вами поговорити. Служив я Вам довго й чесно, та маю додому вертатися, аби матінку живою застати... Платню за службу хочу попросити.

Силун спочатку подумав, що слуга жартує, бо досі ніхто не наважувався на те, щоб проситися геть від нього. Та й платні ніхто не вимагав. Але Карпо й не думав відступати:

— Я чесно служив, світлий пане. І моя робота, гадаю, щось коштує.

— Нікуди не підеш! — розізлився пан. — То вже я знаю, коли й куди мої слуги повинні ходити.

— Я піду, пане, — настоював Карпо. — Лише ще раз Вам мушу сказати, що моя робота чогось коштує.

Це вже була нечувана зухвалість, якої пан простити не міг.

— Туди, під землю, тебе відпущу! — лютився він, показуючи пальцем униз і приступаючи до парубка. — Там буде твоя платня.

Та хлопець не відступив ані на крок.

— За мою роботу, пане, прийдеться платити, — ще раз нагадав, ніби й не чув панської погрози.

Ця відповідь ще гірше розізлила Силуна. Схопив він Карпа своїми дужими руками, підняв і вдарив ним об землю. Ударив так, що аж яма зробилася.

Але слугі нічого не сталося, звівся на ноги і відчув у собі непереможну силу, — то, мабуть, земля йому подарувала за те, що робив на ній. Схопив Карпо Силуна, вдарив ним об землю, далі ще раз і ще раз, не витримала матінка-земля тих ударів, розкололася. І опинився Силун у підземній печері, у яку гадав загнати непокірного слугу. Даремне він хотів вибратися на поверхню — земля закрилася, і не можна було знайти жодної щілинки. Тоді вдався Силун до своєї сили. Вдарив ногою у земну кору — вона вигнулася, та не відчинилася, вдарив другою —

Фото: photographers.ua,
автор Vladimir Vodyanov.

вигнулася ще більше, а відчинитися не хоче. Пробував головою, плечима витискати — марно, кулаками гатив — теж не допомогло. Але від його ударів на землі гора за горою робилася, і чим дужче кидав собою Силун-велетень, тим вищі гори піднімалися навколо. А найдужче бив собою там, де Гуцульщина, і там гори вигналися найвищі.

Уранці коли прокинулися наймити і побачили, що сталося, дуже здивувалися. Навколо — гори, а там, де був палац, нічого не лишилося, усе провалилося в прірву. Раптом із-під землі вдарилася вода, заповнила ту прірву. Чудувалися люди, а скоро зібралися на велику раду: як далі бути, як жити. Вирішили в цьому краї залишитися. Озеро назвали Синевирським, бо було синє-синє, як небо. А горам на честь Карпа дали ймення Карпати.

Люди зажили по-новому. Одні залишилися на рівнині, інші подалися в гори. Орали, сіяли, хліб вирощували, худобу доглядали. Навчилися ліси рубати, хати будувати.

Кажуть, що Силун ще й тепер не стих під землею, пробує вирватися, але даремно, бо постарів і сили такої не має. То вже не вирватись йому на поверхню ніколи!

Хто головні герої легенди? Як пояснюється у легенді виникнення Карпат?

Чи уважно ви читали?

1. Карпо найнявся до Силуна на роботу, бо:

- а) мріяв розбагатіти;   б) хотів допомогти матер і   в) любив працювати.

2. У боротьбі з велетнем Карпу додала сили:

- а) мрія про розрахунок;   б) думки про матір;   в) матінка-земля.

3. Карпо загнав Силуна:

- а) у печеру;   б) у дрімучі ліси;   в) на верхівки гір.

Міркуємо над прочитаним

1. Перечитайте четвертий і п'ятий абзаци легенди. Поясніть речення: «Карпо ненавидів тих, хто панові дуже низько кланявся, до землі нагинався». Про які риси людської вдачі йде мова?

2. Карпо наполегливо вимагав від Силуна плати за його роботу. Силун таку вимогу вважав зухвалістю. Прочитайте у словнику тлумачення слова «зухвалість». Який зміст вкладав у це слово Силун? Чи погоджуєтесь ви із ним?

3. Дайте характеристику Карпові й велетню. До уваги беріть слова та вчинки героїв. Підтвердіть відповідь уривками з тексту. За потреби скористайтеся довідкою.

Довідка. Жадібність, скупість, нахабність, справедливість, сміливість, відвертість, честолюбство, гордість, непогора.

4. Розгляньте ілюстрацію до легенди «Як виникли Карпати». Знайдіть і прочитайте частину тексту, яка найбільш влучно передає зміст зображеного.

Будьте дослідниками. Чому твір «Як виникли Карпати» — легенда? Що у ньому є фантастичним, а що реальним? Що спільного і чим відрізняється він від казки та міфу?

Яка думка, висловлена народом у легенді, є цінною для нас і сьогодні?

Збагачуємо мовлення

Зухвалий — 1. Який не виявляє належної поваги до когось, чогось; нахабний. 2. Відчайдушно сміливий.

ЯК МАТИ СТАЛА ЗОЗУЛЕЮ

Були собі чоловік і жінка і мали четверо дітей. Жили вони з риболовлі. Якось чоловік застудився і помер. Жінка сама ловила рибу і годувала дітей. Та незабаром і вона застудилася і злягла хвора. Лежить у постелі, а дітей і немає чим годувати. Вже й у неї *пересохло в горлі, мовила тихо до дітей:*

— Діточки, діточки, подайте мені води. Бо не дам собі ради, щоб підвестися самій, а пити так хочеться.

— Нема в хаті води,— *одказують* діти.

— Візьміть глечик,— каже мати,— підіть до річки та й наберіть води.

Одізвався старший хлопець:

— Я не маю чобіт, нехай іде сестра.

Мати до дочки:

— Піди, доню, принеси мені води.

— Я не маю хустки. Нехай іде менший.

Просить мати меншого сина:

— Піди, Івасику, принеси мені водички.

— Я не маю в що вдягнутися,— *відповів* син.

Так ніхто і не приніс хворій матері води.

Пішли діти надвір, граються, а мати в хаті ледве-ледве підводиться з ліжка, обростає пір'ям. А найменший хлопчина саме вбіг у хату, бачить — мати вже стає зозулею, став гукати до брата і сестрички:

— Наша мати стає зозулькою, хоче одлетіти од нас. Скоренько біжімо по воду для неї.

Схопили діти хто що: глечик, кружечку, відро. Всі побігли до річки, набрали води і кричать навперобій:

— Мамочко, мамочко, пий воду.

А мати вже вся обросла пір'ям, стала зозулькою, одлітає од хати:

— Ку-ку, ку-ку... Пі-зно, ді-ти, пі-зно... Ку-ку, ку-ку...

І стала одлітати. А діти за нею бігли, бігли, збиваючи ноги до крові. І до цих пір у лісах, на полянах стелиться мох з червоними краплинами: то, кажуть, ті краплини крові, що стікали отоді з ніг дитячих.

А мати назавжди одцуралася рідних дітей і донині літає зозулею.

1. Які почуття викликала у вас щойно прочитана легенда? Що вас вразило? Що схвилювало?

Чи уважно ви читали?

1. Скільки дітей було у матері?

а) троє;

б) двос;

в) четверо.

2. Чоловік із жінкою займалися:

а) полюванням;

б) риболовством;

в) вирощуванням хліба.

3. Меншого сина звали:

а) Івасик;

б) Ігор;

в) Юрасик.

Міркуємо над прочитаним

1. З яким проханням зверталася мати до своїх дітей? Прочитайте. Що відповідали діти хворій матері? Як ви оцінюєте такі їхні слова?

2. Якби ви були однією дитиною хворої матері, щоб ви зробили і що сказали б своїм братикам і сестрі?

3. Як і чим ви допомагаєте своїм батькам вдома?

4. Слово «легенда» походить із латинської мови і означає «те, що слід прочитати». Чому легенду «Як мати стала зозулею» слід прочитати кожному?

Пригадайте й назвіть прислів'я та приказки про:

- любов мами до своїх дітей;
- ставлення дітей до своїх батьків.

Фантазуємо, творимо

Підготуйте розповідь на одну із тем: «Моя мама», «Мамині турботи», «Хвилювання моєї мами».

ЛЕГЕНДА ПРО ГОРУ ГОВЕРЛУ ТА РІЧКУ ПРУТ

На хребті Говерли. Це фотографія природоохоронної території в Україні, номер у каталозі конкурсу «Вікі любить Землю»: 26-110-5020

В одному з гірських селищ жив собі хлопець на ім'я Прут. За що його так прозвали, вже ніхто не пам'ятає. Може, що мав тонкий гнучкий стан, або ж дуже спритний був до роботи.

Якось забарився Прут в горах і вирішив не повертатися додому, а заночувати в лісі. Стара смерека гостинно простелила йому ковдру із зеленого моху і вкрила його своїми духмяними вітамі. Втомлений хлопець швидко заснув. І дивний сон йому привидівся. Ніби біля нього сидить дівчина. Вона вся в зеленому, очі в неї зелені, і довга, до самої землі коса. Вона лагідно й сумно дивиться на Прута, тихенько гладить його волосся. Щось стиха наспівує.

Прут не може надивитися на лісову красуню. Та коли простягнув руку, щоб торкнутися її, дівчина зникла. Прокинувся Прут. Тихо-тихо. Тільки зорі виблискують у високому небі.

Аж дивиться — висить стрічка на смерековій гілці й світиться дивним теплим зеленим вогнем.

Підійшов, взяв у руки. А вона й далі світиться. Так тихо й лагідно.

Та літня ніч коротка. Поблякли зорі, зажеврало небо на сході. У променях вранішнього сонця залунав несміливий спів пташини.

А незабаром уже весь ліс ожив. Величезне сонце підіймалося з-за гір. Здавалося, що не воно підіймається, а сині гори, вклоняючись, дають йому дорогу. Задивившись на ту красу, Прут забув про свою дивовижну знахідку. А коли глянув, то побачив у руці звичайну зелену стрічку. Вона вже не світилася: мабуть, згасла з першими променями сонця. Заховав ту стрічку Прут, і подумав, що будь-що відшукає красуню дівчину.

Наступного вечора Прут знову не пішов додому. Сховавшись на велику смереку, він чекав на лісову красуню.

Розтанули гори в нічній п'їтмі, повисипали зірки на небі... Раптом, наче з-під землі, з'явилася дівчина. Тихесенько відхилиючи віти, вона йшла до старої смереки. І раптом заспівала. Спочатку тиха, а потім все гучніша пісня полетіла між гори. Дівчина незчулася, як збоку підкрався Прут.

— Хто ти? — лагідно спитав її хлопець.

— Хто ти? — знову запитав Прут.

Вона трохи схилила голову набік, посміхнулася:

— Говерла.

«Говерла, Говерла...», — прошепотів вітер.

«Говерла, Говерла...», — полетіло ген-ген удалину і затихло.

Кохання, велике й щире, переповнювало їх серця. Неосяжне, як синє небо.

Але недовгим було їхнє щастя. У Прута в долині жила старенька мати. А Говерла не могла піти до людей без дозволу батька, гірського царя.

Довелося дівчині відкрити батькові їхню таємницю. Почувши про любов Говерли до Прута, він розгнівався і прокляв свою доньку. Задрижали гори. Загуркотіло, обсипаючись, каміння, застогнали смереки, під шаленим вітром затремтіли. Пішов гомін, страшний гомін по горах: «Прокляв, прокляв-ав...»

Прибігла Говерла до старої смереки. Притулилася до неї й залилася слізьми.

— Смереко-матінко, нема мені долі: занастив її батько. Не пустять мене гори з батьківським прокляттям до людей. А без Прута я загину. Навчи, любя, що робити?

Огорнула смерека зеленим гіллям дівчину й щось зашепотіла.

І раптом страшенна злива впала на землю. Вітер, мов скажений, виламував усе на своєму шляху.

Аж на ранок вщухла буря. Величезне сонце піднялося оглянути Карпати — і здивувалося. На місці старої долини виросла гора. Вона сягала аж до хмар і вітала сонце білою вершиною. А у долині стояли люди й дивувалися новій красуні горі.

Тільки в Прута щось тривожно на серці.

Побіг він на гору.

— Говерло, Говерло, де ти?

— Це я — гора... і біла ромашка, всміхаючись, роняє кришталеву сльозинку-росинку. Так, так, це я, Пруте...

Не повернувся Прут до людей. Тільки згодом побігла межі гір гомінка річка. Вона прокладала собі шлях в ущелинах, спадала із стрімких скель і бігла далі, чиста, як сльоза.

І прозвали люди ту річку Прутом, а височенну гору, біля ніг якої в'ється Прут, Говерлою.

1. Про що розповідається в легенді, яку ви щойно прочитали?

2. Як пояснюється у легенді поява гори Говерли і річки Прут?

3. Поділіть легенду на частини. Доберіть до кожної частини заголовок. Перекажіть легенду за створеним планом.

ЧОМУ В МОРІ ВОДА СОЛОНА

Багато років тому жили два брати. Молодший — бідний, а старший — багатий. Померли їхні батько й мати. Тоді менший брат став жити ще гірше. Старший брат забрав собі всю батьківську спадщину. Меншому брату не лишилось нічого. Жив він із дружиною у великих злиднях¹.

От настав такий час, що в хаті молодшого брата *останнього сухаря з'їли*. І вирішив він піти до старшого попросити трохи хліба для дітей. А старший брат на поріг його не пустив і вигнав з двору. Тоді менший брат пішов ловити рибу, щоб зварити юшку. Того дня риба не ловилась. Йде він додому з порожніми руками, похнюпивши голову. І раптом бачить — на дорозі лежать жорна. Підняв він ці жорна і поніс додому. А вдома жінка питає:

— Чи добрий був улов? Чи багато риби приніс?

— Ні, жінко, нема риби. От приніс тобі жорна.

¹ Жити у злиднях — бідувати.

Кинув він жорна спересердя і штовхнув їх ногою. А жорна раптом закрутилися і почали молоти. Дивиться приголомшене подружжя, а з-під жорен сіль сиплеться. Мололи вони все швидше і швидше, солі ставало більше і більше. Зраділи чоловік із жінкою. Потім менший брат став думати, куди подіти сіль і як йому зупинити жорна. Нарешті зміркував: перекинув жорна, і лише тоді вони зупинилися.

Відтоді жили вони в достатку. Мололи сіль і продавали, і мали з того добру користь.

Старший брат дізнався про це, прийшов до меншого та й каже:

— Позич, брате, мені жорна.

Дуже не хотілося молодшому братові позичати жорна старшому братові, але віддав. Старший брат приніс додому жорна і штовхнув їх ногою. Жорна почали молоти. Менший брат забув розповісти старшому, як вони зупиняються, а той не спитав. Жорна мололи-мололи сіль і намололи таку купу, що аж до стелі. Стіни затріщали. Злякався старший брат, що розвалиться хата, а як зупинити чарівні жорна — не знає. Узяв він жорна і викотив з хати. Вони й покотилися з гори просто в море та й потонули. От і до цього часу на дні моря крутяться жорна та все мелють і мелють сіль.

Чи уважно ви читали?

1. Молодший брат вирішив попросити у брата:

а) солі; б) борошна; в) хліба.

2. Щоб зварити юшки, молодший брат пішов ловити:

а) рибу; б) звіра; в) птицю.

3. Жорна зупинилися, коли чоловік:

а) вдосталь намолов солі; б) наказав не молоти; в) перекинув жорна.

Міркуємо над прочитаним

1. Яким у легенді зображено старшого брата, а яким молодшого? Як ви оцінюєте ставлення старшого брата до молодшого?

2. Як пояснюється у легенді, чому в морі вода солоня? А чи знаєте ви причину такого смаку морської води? Вам допоможе знайти пояснення цього мережа Інтернет або статті енциклопедії.

Будьте дослідниками. В Україні завжди існував звичай дорогих гостей зустрічати хлібом-сіллю. Поміркуйте, що висловлює народ такою традицією? Чому обрав для цього саме хліб і сіль?

НАРОДНІ ПЕРЕКАЗИ

Чи замислювались ви, звідки кожен народ знає про минуле своєї країни, героїв та їхні вчинки? З давніх часів, коли ще не було письма, люди переповідали, тобто переказували ці відомості з уст в уста. Звідси і виникла назва *перéказ*. Вам, напевно, відомі перекази про запорожців та їхні подвиги, про напади татар на українську землю? Упевнені, що ви чули про таких народних героїв, як Устїм Кармелюк, Семєн Палій, Олєкса Дóвбуш, Богдан Хмельницький та ін.

За своїм змістом перекази близькі до легенд. Однак між ними є певні відмінності. Якщо народні легенди розповідають про походження назви села чи міста, місцевості, гори, річки, про птахів, тварин, про рослини, які колись нібито були живими істотами, але з елементами казки і фантастики, то в переказах розповідається про визначні події з життя народу та про героїв цих подій, часто наводяться достовірні, більш правдоподібні факти, відсутні фантастичні елементи. Однак іноді провести чітку межу між переказами і легендами буває дуже важко.

Переказ (рум.— *streszczenie*) — це твір усної народної творчості, у якому розповідається про історичні події та народних героїв, їхні подвиги.

СВЯТИЙ АНДРІЙ НА КИЇВСЬКИХ ГОРАХ

Святий апостол¹ Андрій Первозванний мандрував човном по Борисфену (так колись звався Дніпро) аж до місця, де тепер стоїть Київ, щоб наVERTати населення на християнську віру.

Довго пливли. Нарешті пристали човни до високого берега. Наказав апостол Андрій витесати з дубка гарного хреста й поставити його на горі.

Коли хрест був готовий, декілька юнаків узяли його на плечі й пішли на вказану гору. За ними святий Андрій, а за ним — усі.

Вийшли на верх гори, викопали яму, підняли хрест і поставили його. Стоїть хрест. Міцний, високий. Перший хрест на горах над реVучим Борисфеном!

Стоїть, немов благословляє гарну, багату країну обабіч² ріки.

Святий Андрій став під хрестом, сказав:

— З волі господньої занесла нас доля ось сюди, у ці гарні околиці країни безмежної... Бачите ці гори? На горах цих засяє благодать Божя. Тут постане велике місто, і церков буде багато в ньому. Нехай же хрест буде першим благословенням господа — місту, й землі оцій гарній і багатій, і народові, що збудує і прикрасить це місто.

1. Що нового ви дізналися з легенди? Пригадайте з попередніх уроків літературного читання, у яких богів вірили давні українці? Як називали їх за віросповіданням?
2. Як раніше називався Дніпро?
3. Якою бачив святий апостол Андрій нашу країну? Підтвердіть свою думку словами з тексту.
4. Чи знаєте ви інші легенди про заснування Києва? Які саме? Розкажіть одну з них.

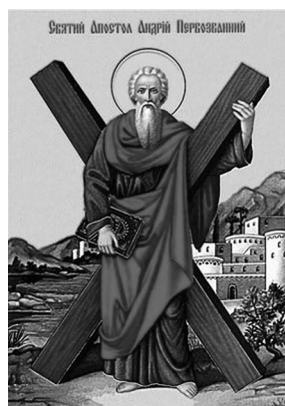
Цікаво знати

Андріївська церква
(собор Андрія Первозванного)
у Києві

Андрій Первозванний — особистість реальна і невигадана. Він був одним із 12 апостолів, обраних Ісусом Христом і першим покликаним до цього служіння, тому Андрія і називають Первозванним.

У пам'ять Андрія Первозванного в Києві, на тому місці, де апостол поставив перший хрест, 1212 року споруджено дерев'яну церкву Воздвиження Чесного Хреста Господнього, також зведені церква святого Андрія (1086) та храм Святого Андрія Первозванного на Андріївському узвозі (XVIII ст).

¹ Апостол — людина, послана Богом на землю через церкву з певним завданням.

² Обабіч — з обох боків.

НАРОДНІ КАЗКИ

Складати казки люди почали дуже давно, за багато сторіч до того, як винайшли папір і заходилися друкувати книжки, і навіть задовго до того, як навчилися записувати вигадані й правдиві розповіді. Казки в давнину ніхто не записував — їх складали, розповідали на дозвіллі дітям або й дорослим, ті, у свою чергу, переповідали їх своїм дітям, і так вони переходили від покоління до покоління. З часом люди забували, хто склав ту чи іншу казку, та й, зрештою, в неї був не один автор: адже, переповідаючи почуте колись у дитинстві, люди часто переінакшували його, дещо змінювали, дещо додавали. Казка переходила від оповідача до оповідача, а часто і з країни в країну, обростала новими образами, подробицями, відображала побут і звичаї саме тієї місцевості, куди вона примандрувала.

Не одна казка мала багатьох авторів: не один оповідач додавав до неї щось від себе, пристосовував її до своїх знань і уявлень.

Ось чому ці казки ми зовемо *народними*. Їх творила не одна особа, а багато людей протягом багатьох сторіч, творив народ.

У народних казках діють не тільки люди, а й тварини, рослини, а в багатьох — ще й різні духи, страховища, велетні, гноми.

Народні казки віддавна цікавили письменників і вчених багатьох країн. Деякі письменники брали теми та образи народних казок і на їх основі писали власні твори (як, наприклад, Іван Франко в Україні чи Вільгельм Гауф у Німеччині), а деякі записували й видавали народні казки такими, якими почули їх від оповідачів.

Є казки, як кажуть учені, на мандрівні сюжети — тобто в різних народів є казки про тих самих героїв і про ту саму подію, хоч і не зовсім однакові в подробицях, і кожен із тих народів вважає їх за свої. Так, ви, можливо, читали казку «Червона Шапочка», яку записав і видав ще в сімнадцятому сторіччі французький письменник Шарль Перро. Подібна до французької казки є і у братів Грімм: Якоба та Вільгельма. Але німці вважають її своєю казкою і розповідають її по-своєму. Невідомо, хто в кого запозичив її, адже німці й французи віддавна були сусідами.

А які казки різних народів знаєте ви, що схожі за своїм сюжетом, героями, а іноді навіть назвою?

Нині фольклорна казка є своєрідної *прародичкою* інших жанрів художньої літератури: передусім фантастики, байки, літературної казки, легенди, переказу, пригодницького роману тощо. Але її особливістю є те, що казка завжди розглядає явну «вигадку», яка цікава не сама по собі, а передусім своїм іноді прозорим, іноді прихованим натяком на якусь життєве явище. Адже казки розповідали не тільки для того, щоб розважити малих чи й великих слухачів, а й для того, щоб їх виховувати і вчити. Розповідаючи про доброго, роботящого і справедливого героя, що врешті-решт перемагає лихого, ледачого й несправедливого, невідомий автор казки, безперечно, хотів поставити його за приклад своєму слухачеві. Розповідаючи про пригоди чотириногих і пернатих персонажів, така казка, за висловом І. Я. Франка, «підморгує однією бровою на людей».

Хотілося б, щоб, читаючи казки, ви були спостережливими і звернули увагу на те, що різні групи казок, різних народів відрізняються і темами, і формою, та ідеї у них подібні — усі вони прославляють мудрих, працьовитих, кмітливих, хоробрих, добрих персонажів і засуджують підступних, злих, зрадливих і ледачих.

(За Євгеном Поповичем)

Пригадати які є групи казок, вам допоможе подана нижче таблиця.

Казка — розповідний народно-поетичний або писемно-літературний твір про вигадані події, вигаданих осіб, іноді за участю фантастичних сил.

Групи казок

Про тварин	Фантастичні (Чарівні)	Соціально-побутові
Розповідається про звірів, птахів, інших тварини, що розмовляють, діють, як люди. «Лисичка і Журавель»	Розповідається про героїчні подвиги та пригоди героїв, яким потрібно виконати надзвичайно складне завдання: перемогти змія, побудувати за одну ніч міст та інше. У героїв є помічники: звірі, птахи, риби, чарівні речі, жива вода... «Царівна-жаба»	Розповідається про людей (бідний селянин, жадібний пан, кмітлива чи роботяща дівчина), які потрапляють у вигадані історії. У таких казках висміюються людські недоліки. «Мудра дівчина».

Багато казок обрамлюються цікавими зачинами та кінцівками типу: «Був — не був, та кажуть люди, що був...», «Стали гарно жити та долю хвалити, що їм помагала», «А вони й донині живуть, хліб жують і постолом хліб возять».

А скільки мудрих прислів'їв і приказок, скільки влучних порівнянь скільки цікавих загадок зустрічаємо ми в казках! У казках загадки були своєрідним випробуванням, мірилом розуму, кмітливості, образного мислення.

Відомо, що у давнину люди надавали магічного значення певним числам. В українських казках, як і фольклорі взагалі, такими числами є 3, 7, 9, 12. Так, число 7 у народі з давніх-давен вважалося виразником найбільшої повноти міри. Навіть слово «сім'я» утворено від «сім» і «я», тобто числа членів родини.

Пригадайте, змії в казках бувають три-, шести-(рідко семи-), дев'яти-, дванадцятиголові.

У казках, як правило, певні події повторюються тричі. Тричі лисичка викрадає півника, тричі коза-дереза виконує свою пісеньку, три бажання висловлює жахлива баба липці. Такі повтори, зумовлені традиційною кількістю персонажів, сприяють запам'ятовуванню казки, створюють динамічну ритміку оповіді.

Ми ж повинні скласти подяку тим, хто записував народні казки, обробляв їх, готував до друку, — усім, хто доніс до нас ці *дивовижні перли мудрості*. Це Олена Пчілка, Іван Франко, Борис Грінченко тощо. До жанру казки зверталися і звертаються сучасні письменники: Оксана Іваненко, Юрій Ярмиш, Наталя Забіла, Анатолій Костецький, Всеволод Нестайко, Зірка Мензатюк, Ірен Роздобудько, Леся Воронина тощо.

(За Лідією Дунаєвською)

1. Із чим порівнює автор казки? Чи погоджуєтеся ви із таким порівнянням? Свою думку доведіть.
2. Пригадайте, які казки ви читали рідною мовою на уроках літературного читання чи самостійно в початковій школі. Які казки ви вже прочитали в 5 класі? Яка мудрість цих казок? Навіщо народ їх склав (вигадав)?
3. Британський поет Тед Г'юджес сказав, що «вчасно почута казка, притча, легенда здатна змінити життя людини». Чи погоджуєтеся ви з ним? Поясніть свої міркування.

ЦІКАВО ЗНАТИ

З'явилися казки дуже давно: сотні, навіть тисячі років тому. Так у Китаї ще у XXII ст. до н.е. була відома збірка казок — «Шан-Хої-Кінг». У Стародавньому Єгипті, Індії також існували казки ще до нашої ери — це значить більше двох тисяч років тому. Широко відомі у світі казки Арабського Сходу, що склали цілий збірник «Тисяча і одна ніч», які були потім перекладені на багато-багато мов світу.

МУДРА ДІВЧИНА

Було собі два брати — один бідний, а другий багатий. От багатому братові жаль стало бідного, що *не має той ні ложки молока* дітям, та й дав йому дійну корову. Каже:

— Потроху відробиш мені за неї.

Бідний брат відробляв потроху, а далі тому багачеві шкода стало корови, він і каже вбогому братові:

— Віддай мені корову назад!

Той каже:

— Брате! Я ж тобі за неї відробив!

— Що ти там відробив, — *як кіт наплакав* тієї роботи було, а то таки корова! Віддай!

Бідному стало жаль своєї праці, не схотів віддати. Пішли вони до пана, щоб той їх розсудив.

Прийшли. А панові, мабуть, не схотілося роздумувати, хто з них правий, а хто — ні, то він і каже їм:

— Хто відгадає мою загадку, того й корова буде.

— Кажіть, пане!

— Слухайте: що у світі є ситніше, прудкіше, миліше над усе? Завтра прийдете, скажете.

Пішли брати. Багач іде додому та й думає собі: «От дурниця, а не загадка! Що ж є ситніше над панські кабани, прудкіше над панські хорти, а миліше над гроші! Ге, моя корова буде!»

Бідний прийшов додому, думав, думав та й зажурився. А в нього була дочка Маруся. Вона й питає:

— Чого ви, тату, зажурилися? Що пан казав?

— Та тут, дочко, таку пан загадку загадав, що я й не надумаю, що воно й є.

— А яка ж загадка, тату? — питає Маруся.

— Та така: що є у світі ситніше, прудкіше, миліше над усе?

— Е, тату, — ситніше над усе — земля-мати, бо вона всіх годує й напуває; прудкіше над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш; а миліше над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

— Чи ба, — каже батько, — адже й справді так! Так же я й панові казатиму.

Другого дня приходять обидва брати до пана. От пан їх і питає:

— Ану, відгадали?

— Відгадали, пане, — кажуть обидва.

От багатий зараз виступає, щоб собі попереду поспішитись, та й каже:

— Ситніше, пане, над усе — ваші кабани, а прудкіше над усе — ваші хорти, а миліше над усе — гроші!

— Е, брешеш, брешеш! — каже пан. Тоді до вбогого: — Ану, ти!

— Та що ж, пане, нема ситнішого, як земля-мати: вона всіх годує й напуває.

— Правда, правда! — каже пан. — Ну, а прудкіше що?

— Прудкіше, пане, над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш.

— Так! Ну, а миліше? — питає він.

— А миліше над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

— Так усе! — говорить пан. — Твоя корова. Тільки скажи мені, чи ти сам це повідгадував, чи тобі хто сказав.

— Та що ж, пане, — каже вбогий, — є в мене дочка Маруся, так це вона мене так навчила.

Пан аж розсердився:

— Як це? Я такий розумний, а вона проста собі дівка та мої загадки повідгадувала! Стривай же! На тобі оцей десяток варених яєць та понеси їх своїй дочці: нехай вона посадить

на них квочку, та щоб та квочка за одну ніч вилупила курчат, вигодувала, і щоб твоя дочка зарізала трьох, спекла на снідання, а ти, поки я встану, щоб приніс, бо я дождатиму. А не зробить, то буде лихо.

Іде сердешний батько додому та й плаче. Приходить, а дочка й питає його:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та як же мені, дочко, не плакати: ось пан дав тобі десяток варених яєць і казав, щоб ти посадила на них квочку, та щоб вона за одну ніч вилупила й вигодувала курчат, а ти щоб спекла їх йому на снідання.

Дочка взяла горщечок каші та й каже:

— Понесіть, тату, оце панові та скажіть йому, нехай він виоре ниву, посіє цю кашу, і щоб вона виросла просом, поспіла на ниві, і щоб він просо скосив, змолотив і натовк пшона годувати ті курчата, що їм треба вилупитися з цих яєць.

Приносить чоловік до пана цю кашу, віддає та й каже:

— Так і так дочка казала.

Пан дивився, дивився на ту кашу та взяв і віддав її собакам. Потім десь знайшов стеблинку льону, дає чоловікові й каже:

— Неси твоїй дочці цей льон, та нехай вона його вимочить, висушить, поб'є, попряде й витче сто локіт¹ полотна. А не зробить, то буде лихо.

Іде додому той чоловік і знову плаче. Зустрічає його дочка та й каже:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та бач же чого! Ось пан дав тобі стеблинку льону, та щоб ти його вимочила, висушила, пом'яла, спряла й виткала сто локіт полотна.

Маруся взяла ніж, пішла й вирізала найтоншу гілочку з дерева, дала батькові та й каже:

— Несіть до пана, нехай пан із цього дерева зробить мені гребінь, гребінку й днище², щоб було на чому прясти цей льон.

Приносить чоловік панові ту гілочку й каже, що дочка загадала з неї зробити. Пан дивився, дививсь, узяв та й покинув ту гілочку, а на думці собі: «Цю одуриш! Мабуть, вона не з таких щоб одурити...» Потім думав, думав та й каже:

— Піди та скажи своїй дочці: нехай вона прийде до мене в гості, та так, щоб ні йшла, ні їхала; ні боса, ні взута; ні з гостинцем, ні без гостинця. А як вона цього не зробить, то буде лихо.

Іде знов батько, плачучи, додому. Прийшов та й каже дочці:

— Ну що, дочко, будемо робити? Пан загадав так і так.

І розказав усе. Маруся каже:

— Не журіться, тату,— усе буде гаразд. Підіть купіть мені живого зайця.

Пішов батько, купив живого зайця. А Маруся одну ногу вбула в драний черевик, а друга боса. Тоді піймала горобця, узяла ґринджоли³, запрягла в них цапа. От узяла зайця під руку, одну ногу поставила в санчата, а другою по шляху ступає — одну ногу цап везе, а другою йде. Приходить отак до пана у двір, а пан, як побачив, що вона так іде, та й каже своїм слугам:

— Прицькуйте її собаками!

Ті прицькували її собаками, а вона випустила їм зайця. Собаки погналися за зайцем, а її покинули. Вона тоді прийшла до пана у світлицю, поздоровкалася та й каже:

— Ось вам, пане, гостинець.

¹ Сто локіт — приблизно 50 м.

² Днище — дошка, на одному кінці якої закріплюється гребінь із кужелем (вичесаним льоном, коноплею чи вовною); на другому кінці днища сідає прядівниця й гребінкою розчісує кужіль.

³ Ґринджоли — сани.

Та й дає йому горобця. Пан тільки хотів його взяти, а він пурх, та й вилетів у відчинене вікно! А на той час приходять двоє до пана судитися. От пан вийшов на рундук¹ та й питає:

— Чого вам, люди добрі?

Один каже:

— Та ось чого, пане: ночували ми обидва в полі, а як уранці повставали, то побачили, що моя кобила привела лоша.

А другий чоловік каже:

— Ні, брехня,— моя! Розсудіть нас, пане! От пан думав, думав та й каже:

— Приведіть сюди лоша й коней: до якої лоша побіжить — та й привела.

От привели, поставили запряжені коні, а лоша пустили. А вони, ті два хазяїни, так засмикали те лоша, кожен до себе тягаючи, що воно вже не знає, куди йому й бігти — узяло та й побігло геть. А Маруся каже:

— Ви лоша прив'яжіть, а матерів повипрягайте та й пустіть — котра побіжить до лошати, то та й привела.

Зараз так і зробили. Пустили кобил — так одна й побігла до лошати, а друга стоїть. Тоді пан побачив, що нічого з дівчиною не поробиш, і відпустив її.

1. Яке місце в казці вас найбільше вразило? Схвилювало? Чому?

2. Хто дійові особи казки? Хто з них вам сподобався? Чим саме? Поясніть.

Чи уважно ви читали?

1. Багатий брат дав бідному:

а) грошей;

б) корову;

в) коня

2. Гостинцем для пана Маруся взяла:

а) зайця;

б) голуба

в) горобця

4. Чоловік приніс панові кашу:

а) гречану;

б) пшоняну;

в) рисову

Міркуємо над прочитаним

1. Яким був багатий брат і яким бідний?

2. Зачитайте першу загадку пана і відгадки багатого брата та мудрої дівчини Марусі. Як відповіді характеризують багатого брата?

3. Як пан вирішив перехитрити дівчину? Зачитайте або перекажіть наступні завдання пана. Яку відповідь знайшла дівчина на кожне з них? Чи можна було такі завдання виконати? Чи можна їх назвати загадками?

4. Дайте характеристику дівчині, узявши до уваги її вчинки і, зокрема, розмову з батьком.

5. Якою була реакція батька на панові загадки? Прочитайте. Як це його характеризує?

6. Які слова повторював пан, коли давав завдання Марусі. Прочитайте. Зробіть висновок про його риси характеру.

7. Кому із героїв казки можна сказати такі слова: «На будь-яку хитрість знайдеться ще більша хитрість», «Одна голова добре, а дві краще», «Зробив добро — забудь, отримав — пам'ятай завжди». У якому із прислів'їв йдеться про найважливіші якості людської душі: безкорисливість і вдячність?

8. Чи було коли у вашому житті, що ви допомогли дорослим? Як саме? Розкажіть.

¹ Рундук — тут: ганок.

Міркуємо над особливостю соціально-побутових казок

1. Казка «Мудра дівчина» належить до соціально-побутових. Чим вона відрізняється від чарівних казок і казок про тварин? Які ознаки побуту українського народу в ній закладені? Знайдіть у казці народознавчі елементи й зачитайте їх.
2. У казці майже відсутня кінцівка. Яку б із трьох поданих ви обрали:
  - а) І я там був, мед-пиво пив, по бороді текло, а в рот не попало.
  - б) От і казці кінець, а хто слухав молодець.
  - в) Перемагай труднощі розумом, а небезпеку — досвідом?

Збагачуємо мовлення

У казці трапляються такі вислови (фразеологізми): «не мати ні ложка молока», «як кіт наплавав». Спробуйте за змістом речення здогадатися, що вони означають.

Працюємо в групах

Уявіть, що брати прийшли зі своїми проблемами до вас. Як би ви їх розсудили? Що б ви сказали братам? Розіграйте цей епізод казки за ролями.

Вчимося читати виразно

Що значить читати виразно?

Виразно читати — значить *голосом передавати думки, почуття, настрої, переживання героїв*. Саме виразне читання змушує слухача хвилюватися, радіти, сумувати, дає можливість насолоджуватися красою слова.

Окрім цього, важливо *зрозуміти задум автора*, усвідомити, які питання його хвилювали, для чого він написав цей твір? І все це донести слухачам.

А щоб цього досягти, потрібно уважно прочитати твір, з'ясувати значення незрозумілих слів, фраз, речень. Уявити картини, події, описані у творі.

Є певні правила, дотримання яких зробить ваше читання виразним і красивим.

Так, читаючи вголос, *чітко вимовляйте* звуки, слова, фрази. Водночас пам'ятайте про силу голосу: *не кричіть*, але й *не читайте занадто тихо*. Змінюйте висоту голосу (тон) залежно від змісту твору. Для цього правильно керуйте своїм диханням. Робіть паузи і добирайте повітря на місці розділових знаків та перед *і(ї)*.

Ви вже знаєте, що кожен з розділових знаків вимагає від читця своєї інтонації й паузи. Не забувайте про це. Ми лише нагадаємо, що на місці коми та перед *і(ї)* потрібно робити короткі паузи, а на місці тире, крапки, двокрапки — довші.

Голосом виділяйте найважливіші слова у фразі, реченні — робіть логічний наголос.

Обов'язково враховуйте жанрову специфіку твору. Адже виконання творів різних жанрів мають свої особливості.

Казку слід читати не поспішаючи, так, ніби розказувати те, про що сам бачив або чув. Адже й термін «казка» походить від слова «казати».

Слова автора й героїв теж потрібно розрізняти. Читаючи слова персонажів, змінюйте силу голосу, темп читання: уповільнюйте чи прискорюйте, залежно від того, хто з героїв розмовляє. Водночас намагайтеся інтонацією передати їх характер, почуття, поведінку.

Слова ж автора читають без особливих емоцій, трохи стишеним голосом. Будьте уважні під час читання таких слів, оскільки в них інколи висловлено ставлення автора до зображуваного.

Готуючись до виразного читання, ви можете зробити розмітку тексту — партитуру читання: підкреслити у реченні логічно наголошені слова, позначити паузи й мелодику голосу, тобто підвищення й пониження інтонації.

Наприклад:

Залишилися три брати / сиротами — // ні батька, / ні неньки.// І вдома немає нічого — // ні господарства, / ні хати.// Пішли вони всі втрьох найматися.

НАЗВА́НИЙ БАТЬКО¹

Залишилися три брати сиротами — ні батька, ні неньки. І вдома немає нічого — ні господарства, ні хати. Пішли вони всі втрьох найматися². Іде назустріч їм дід старий-старий, борода біла, питає:

— Куди це ви, дітки, йдете?

А вони кажуть:

— Найматися.

— Хіба у вас свого господарства немає?

— Немає,— кажуть.— Якби до доброго чоловіка в найми попасти, то ми б йому по правді робили, по щирості слухалися і за рідного батька його мали б.

Тоді дід і каже:

— Добре! Коли так, то будьте ви мені сини, а я вам батько. Слухайтеся мене, то я з вас людей пороблю³, навчу, як жити, з правдою не розминаючись⁴.

Погодилися вони та й пішли з тим дідом. Ідуть темними лісами, широкими полями. Ідуть та й ідуть, коли бачать, що стоїть хатка — чепурна⁵, біленька, у вишневому садку, квітками обсаджена. Вибігає з хатки дівчина, така гарна, як та квіточка. Глянув на неї старший брат та й каже:

— Коли б мені цю дівчину посватати, та ще щоб були в мене воли та корови!

А дід-батько й каже:

— Добре, ходім сватати! Буде тобі дівчина, будуть у тебе воли й корови. Живи щасливо, та тільки за правду не забувай!

Вони й пішли сватати ту дівчину. Висватали її, відгуляли весілля. Вже старший брат господарем став і в тій хаті жити залишився.

Ідуть вони далі — уже втрьох. Коли знову стоїть хата гарна, а коло неї млин і ставочок, і дівчина гарна щось робить коло хати — така працювита. То підстарший брат тільки глянув та й каже:

— Коли б мені ту дівчину за себе взяти⁶ та ще щоб млин і ставочок мені, то я б у млині сидів та й хліб мав би, поки мого й віку.

А дід-батько й каже:

— Добре, синку, так і буде!

Пішли вони в ту хату, посватали дівчину, уже підстарший брат до тієї дівчини в прийми пристає⁷. Відгуляли весілля. Тоді й каже дід-батько:

— Ну, синку, тепер живи щасливо, та гляди, за правду не забувай!

¹ Назва́ний батько — нерідний батько.

² Найма́тися — працювати в чужих людей за невеликі гроші або їжу.

³ Я з вас людей пороблю — виховаю вас чесними та порядними людьми.

⁴ Жити, з правдою не розминаючись — жити чесно.

⁵ Чепу́рний — охайний, чистий.

⁶ Дівчину за себе взяти- тут: з дівчиною одружитися.

⁷ В прийми приста́ти — одружитися і жити в родині дружини.

Та й пішли собі вже вдвох: дід-батько та найменший син. Ідуть, коли бачать — хатка вбога стоїть, і дівчина виходить з хати, гарна дуже, як зірочка ясна, а вбога така, що лата на латі¹. То найменший брат і каже:

— Коли б мені з цією дівчиною одружитись, то робили б ми, і хліб у нас був би, не забували б ми і про вбогих² людей: і самі їли, і людей надіяли б³.

То дід-батько й каже:

— Добре, синку,— так і буде. Гляди ж тільки, правди не забувай!

Одружив і цього сина та й пішов собі по світах.

А три брати живуть. Старший брат так забагатів, що вже будинки собі помуровував, червінці складає та тільки про те й думає, як би йому тих червінців найбільше постягати. А щоб убогому чоловікові допомогти, то того й не нагадує — дуже скупий був. Підстарший брат теж забагатів. Стали за нього наймити робити, а сам він тільки лежить, їсть, п'є та порядок дає. Найменший так собі живе: коли що дома є, то й з людьми поділиться.

Ото пішов дід-батько по світах. А тоді вертається — подивитися, як то його сини живуть та чи з правдою не розминаються. Приходить до найстаршого старцем убогим. Той ходить по двору. Він кланяється, каже:

— Якби ваша ласка подати мені милостині!

А той каже:

— Ге, не який старий! Схочеш, то заробиш,— я сам недавно на ноги зіп'явся.

А в нього добра, що страх: будинки муровані, стоги⁴, стодоли⁵, товару повні обори, комори добра повні, гроші... А милостині не дав!

Пішов той дід. Відійшов так, може, з версту⁶, став, оглянувся назад на ту господу та на те добро — і все добро запалало. Пішов він тоді до підстаршого брата. Приходить, а в того і млинок, і ставок, і хазяйство гарне.

І сам він у млині сидить. От дід уклонився низенько та й каже:

— Дай, чоловіче добрий, хоч трохи борошна: я вбогий чоловік, не маю чого з'їсти.

— Шкода,— каже,— я ще й собі не намолов. Багато вас тут таких валандається!

Пішов дід. Відійшов трохи, оглянувся — так і охопило той млин полум'ям.

Приходить дід до третього брата. А той живе вбого, хатка невелика, тільки чистенька. Прийшов та такий уже зробився обшарпаний, обідраний.

— Дайте,— каже,— хоч шматочок хліба!

То той чоловік:

¹ Лата на латі — дуже бідний (одяг), з латками.

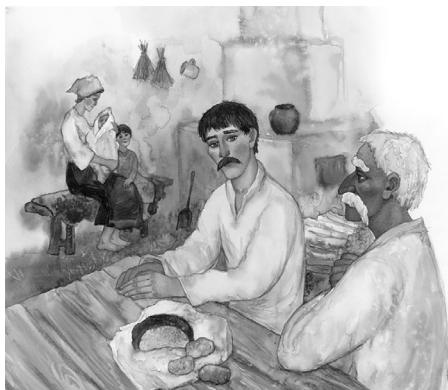
² Вбогий — дуже бідний.

³ Надіяти (людей) — тут: ділитися з людьми, допомагати їм.

⁴ Стіг — купа сіна, соломи або снопів.

⁵ Стодола — будівля для зберігання снопів, сіна, полови тощо, а також для молотьби, віяння.

⁶ Верста — давня міра відстані, яка 1 066,781 м.

— Ідіть,— каже,— дідусю, в хату, там вас нагодують і з собою дадуть.

Приходить він у хату. Жінка як глянула на нього, що він такий обідраний, пожаліла його, пішла в комору, внесла штани, сорочку внесла, дала йому. Надів він. Так як надівав, вона глянула, аж у нього на грудях рана велика, така страшна!.. Посадили вони його за стіл, нагодували, напоїли. А тоді чоловік і питається:

— Скажіть мені, дідусю, з чого це у вас рана на грудях?

— А це,— каже,— така в мене рана, що від неї мені скоро смерть буде. Тільки мені день і зостався жити.

— Оце лихо! — каже жінка. — І нема на неї ніяких ліків?

— Є,— каже дід,— та тільки ніхто тих ліків не дасть, хоч кожен може.

Тоді чоловік і каже:

— А чому ж не дати? Аби міг? Кажіть які.

— Та такі,— каже дід,— як хазяїн сам візьме та підпалить свою хату, та все його добро згорить, треба взяти того попелу та й затоптати мені рану, то тоді загоїться. Та хіба ж є такий чоловік на світі, щоб те зробив?

Замислився найменший брат. Довго думав, а тоді до жінки:

— А ти як, жінко, думаєш?

— Та так,— каже жінка,— що ми хату вдруге наживемо, а добрий чоловік як умре, то вже йому другого життя не буде.

— Ну, коли так,— каже чоловік,— то винось дітей з хати!

Повиносили вони дітей, самі повиходили. Глянув чоловік на хату — жалко йому свого добра! А чоловіка ще жалкіше! Взяв та й підпалив. Так ураз хата полум'ям і взялася — де й ділася. А замість неї постала інша хата, така гарна та пишна.

А дід стоїть та тільки всміхається.

— Бачу,— каже,— сину, що з вас трьох тільки ти й не розминувся з правдою. Живи ж щасливо!

Тут відразу пізнав чоловік свого названого батька. Кинувся до нього, аж його вже й нема.

Чи уважно ви читали?

1. Головним героєм казки є:

- а) старший брат;   б) дід-батько;   в) молодший брат.

2. Хатка майбутньої дружини брата стояла:

- а) біля річечки;   б) коло лісу;   в) у вишневому садку.

3. Рану діда можна було вилікувати:

- а) травами;   б) попелом;   в) пігулками.

4. Як ви розумієте заголовок казки? Прочитайте уривок тексту, з якого є зрозумілим значення слів «названий батько».

Міркуємо над прочитаним

1. Куди йшли брати? Чому дід запропонував братам стати їхнім батьком?

2. Якими були бажання двох старших братів? Знайдіть місце у тексті казки, де про це сказано. Прочитайте. Які цінності були головними для братів? Чи поділяєте ви їхню думку? Чому?
3. Які настанови давав названий батько кожному із синів, коли виконував їхні побажання? Як ви розумієте такі слова? Поясніть.
4. Чого забажав молодший брат? Прочитайте. Порівняйте його слова із бажаннями братів.
5. Розкажіть близько до тексту, як жив кожен із братів.
6. Як вирішив батько перевірити, чи виконують його настанову сини? Що відповіли старший і середній брати старцеві, коли той звернувся до них із проханням? Зверніть увагу, які слова вони вживають під час розмови. Про що це свідчить?
7. Чому дід-батько сказав, що з трьох названих синів лише найменший не розминувся з правдою?
8. Поміркуйте, чому в діда рана була саме на грудях? Які ліки були йому потрібні? Прочитайте, як він про це сказав.
9. Розкажіть, як міркували найменший брат із жінкою, коли вирішили допомогти дідусеві. Чи погоджуєтесь ви з такими думками? Поясніть.
10. Батько пообіцяв братам: «Я з вас людей пороблю, навчу, як жити, з правдою не розминаючись». Як ви розумієте такі слова? Чи зміг він навчити синів «жити по правді»? Доведіть.
11. Народна мудрість говорить: «Казка — це скарбниця мудрості». Яка мудрість казки «Названий батько»? У якому із прислів'їв висловлено основну думку казки:
Добре роби, добре й буде.
Хто добре серце має, той усе здолає.
Милостивій людині і Бог подає.
Господь щедроти тим рясно посилає, де один іншому допомагає.
12. Чи актуальним є зміст казки сьогодні? Чому ви так вважаєте?

Будьте дослідниками

1. До якої групи казок належить казка «Названий батько»? Доведіть.
2. Що у казці фантастичне (вигадане), а що реальне, як у житті?

Фантазуємо, творимо

Названий батько побажав кожному із синів «жити щасливо». Як, на вашу думку, має жити людина, щоб почувати себе щасливою? Придумайте «Правила Щастя», обговоріть їх з однолітками та дорослими.

Прочитайте назву казки. Як ви вважаєте, про що буде ця казка?

ЯЗИКАТА ХВЕСЬКА

Нема гірше від чоловіка, який не вмie *язика за зубами вдержати*. А найбільше лихо з жінками. Тільки що почує, зараз уже й *задзвонила по всьому селу*: «Ой кумасю рідненька, що я чула! Та тільки глядіть, нікому не кажіть, бо це таке, що нікому й знати не можна, я це вам тільки...» І почала! А кума почула та другій кумі, а та — третій, а третя — п'ятій — десятій, і вже всі про те знають, чого не треба нікому знати.

Були собі чоловік і жінка, Петро і Хвеська. І гарна б жінка була Хвеська, усім гарна, та тільки *на язик швидка*. Що не скаже їй чоловік, усе своїм довгим язиком розплеще. Просто хоч нічого їй не кажи! Уже її чоловік і просив, і вмовляв, і сердився — нічого не допомагає!

Раз виорав Петро гроші, скарб. А було це ще за панщини¹. І думає він: «Як дізнається економ², то відніме. А дізнається обов'язково, бо від Хвеськи не сховаєшся, вона по всьому селу рознесе. Що його робити?»

Думав, думав бідолаха та й надумав: «Треба,— каже,— відучити її від такої поганої звички. Та й гроші щоб не пропали».

Узяв він ті гроші, привіз їх додому, заховав, а жінці нічого не каже. А другого дня поїхав Петро на базар; купив там трохи не з лантух³ бубликів та зайця застреленого, а повертаючись з базару, повернув до річки та витяг з ятерів⁴ рибу, а зайця поклав у вершу⁵.

Тоді рибу ту відніс у ліс і порозкидав попід кущами, а бублики почіпляв на одній груші, що на краю лісу стояла. Повернувся додому, пообідали з жінкою, він і каже їй:

— Жінко, ходімо в ліс, пошукаємо, чи не немає там риби, то позбираємо!

А Хвеська каже:

— Що це ти, чоловіче, здурів, чи що? Хіба ж таки буває у лісі риба?

— Авжеж, буває,— каже Петро. Ось ходім лиш!

Хвеська не вірить, а все ж пішла. Приходять у ліс, коли так: то під тим, то під тим кущем лежить риба. Петро каже:

— А що, Хвесько? Не казав я тобі?

— Оце диво! — говорить вона. — І родилася, і хрестилася, а такого дива не бачила.

— Ну, добре,— каже Петро,— ходім до річки, чи не піймався часом заєць у ятір або у вершу!

— Тю на тебе, чоловіче! Чи ти не здурів? — каже Хвеська. — Де ж таки видано, щоб зайці у верші ловились?

— Не видано! Отже, ти й риби в лісі не бачила! А е! Ходім лиш! — каже він.

Пішли... Виходять на узлісся, аж стоїть груша, і на ній бубликів рясно — аж віти гнуться. Хвеська кричить:

— Чоловіче, чоловіче! Чи бачиш? Бублики на груші!

— Та бачу,— каже чоловік,— то що?

— Та як же таки: бублики на груші! Хіба ж таки бублики ростуть на груші?

— Звісно, не ростуть,— каже він.— А то, мабуть, бублейна хмара йшла та й зачепила ліс, оце й залишилися бублики.

— Нум же, чоловіче, струщувати!

Струсили, ідуть до річки. Витяг чоловік ятір — нема нічого, витягає другий — нема; тоді вершу, аж у ній заєць.

— Ох ти ж моя ненько! — аж скрикнула Хвеська.— Заєць у верші! І родилася, і хрестилася, такого не бачила.

— То що, що не бачила? — каже Петро.— Не бачила, то побачиш! Ходім додому, а то вже пізно.

Приходять додому, жінка й почала:

¹ *Панщина* — безкоштовна примусова праця селян-кріпаків у господарстві пана.

² *Економ* — завідуючий панським господарством.

³ *Лантух* — великий мішок з грубої тканини.

⁴ *Ятір* — знаряддя для рибної ловлі типу пастки (сітка, натягнута на обручі), його встановлюють на дно водоймищ.

⁵ *Верша* — сплетена з вербової лози риболовна снасть, що має форму лійкоподібної корзини.

— І що то, чоловіче, за день такий! І родилась, і хрестилась, такого дня не бачила: риба в лісі, заєць у верші, бублики на груші!

— Це ще нічого,— каже Петро.— От що диво, я сьогодні й гроші знайшов.

— Йо!?

— Йй-бо знайшов!

— А де ж вони, чоловіче?

— Та ось! — витягає ті гроші.

— Тепер же, чоловіче, будемо ми багаті!

— Будемо,— каже чоловік,— та не дуже, бо як економ дізнається, то зразу відніме.

— От! — каже жінка.— А як же він дізнається? Щоб мені те та се — я нікому не скажу!

— Гляди ж, жінко, не кажи, а то буде нам лихо. Та гляди, не кажи нікому й про те, що ми в лісі та в річці знаходили, бо люди як дізнаються, що це був такий день, то зараз здогадуються, що я гроші знайшов, бо в такі дні звичайно скарби знаходять.

Отак Петро каже жартуючи, а Хвеська:

— Добре,— каже,— нікому в світі не скажу.

Надвечір чути галас, гомін на селі.

— Чоловіче, що таке? — Хвеська питається.— От там! — каже.

— То що-бо там таке? Я піду подивлюся!

— От не дивись та не слухай поганого,— каже Петро.

А Хвеська:

— Ну-бо, Петрику, голубчику, ріднесенький, скажи!

— Та то,— каже чоловік,— наш економ покрав у пана ковбаси, то тепер його по селу воять та ковбасами б'ють, щоб більше не крав!

Це ж чоловік так собі, на сміх вигадує, а Хвеська вже й повірила.

— Ох, лишенько! Побіжу я до куми Меланки та розкажу! — скрикнула Хвеська та так і схопилася з місця.

— Не ходи краще, сиди вдома! — каже чоловік.— Хіба ти не знаєш нашого економа? Він як дізнається, що ти про нього таке розказувала, то й тебе й мене з'їсть.

Хвеська послухалась і не пішла. Терпить вона, не каже нічого про ті гроші день чи два, а далі не втерпіла — як-таки про своє щастя не розказати? І побігла до куми Меланки. Прибігла, «добридень» сказала, сіла. Сидить, от-от хочеться сказати, та боїться. А далі:

— От горе на світі убогому, хоч би й нам. Хотіла купити собі нові чоботи до свята, так нема за що й купити.

А кума Меланка й собі:

— Що правда, то правда, кумасю, я ж кажу!..

А Хвеська не дає їй і доказати та зараз своє:

— Ну, та, може, бог дасть, скоро не будемо вбогі...

— Як-то так? — питає кума Меланка, а сама вже й вухо нашорошила¹.

— Ох, кумасю, не знаю, як і казати...

— Та кажіть-бо, кажіть,— умовляла кума Меланка.

— Та не знаю, як і казати, бо це діло таке, що нікому, нікому не велів чоловік казати!

— Ох, ненько! Та хіба ж я така? Та *я все одно, що стіна!* — каже кума Меланка.

— Ну, куманю,— каже Хвеська,— це вже я вам тільки та глядіть же — нікому, нікому!

¹ *Вухо нашорошила* — напружено, уважно прислухається до чогось.

Та й давай пошепки про ті гроші.

Тільки Хвеська з хати, а кума Меланка за свиту та до куми Пріськи:

— Ох, кумочко, чи ви чули?..

А тут свято трапилось, кума Пріська пішла до куми Марини, у неї вже є кума Явдоха — уже й бесіда готова. Погуляли та й про Петрові гроші поговорили.

А тут саме у той день Петро посварився за щось на Хвеську і добре-таки нагримав. Вона тоді:

— Стривай же ти, такий-сякий! Коли так!..

І побігла, і вже дзвонить по всьому селу, що її чоловік налаяв і трохи не бив, і що він гроші знайшов, і що він ховається з ними, і все.

День чи два минуло — кличуть Петра в контору, до економа. Той на нього:

— Кажі, такий-сякий, знайшов гроші?

— Ні, — каже Петро, — не знаходив.

— Як не знаходив? Адже твоя жінка каже!

— А що ж, пане, що моя жінка каже? Моя жінка *не сповна розуму*, то вона чого й на світі нема наплете!

— А так чи не так! — каже економ. — Покликати сюди жінку! Приводять Хвеську. Питає економ:

— Знайшов твій чоловік гроші?

— Знайшов, — каже, — паночку, знайшов!

— А що, — питає тоді економ у Петра, — бачиш?

— Та що, — каже той, — вона чого не наплете! А ви краще спитайте її, пане, коли це було?

— А коли це було? — питає економ.

— Еге! Коли! Саме тоді, як ліс притхнувся, ми ходили в ліс по рибу та під кожним кущем рибу збирали.

— Що ще далі скажеш? — питає Петро.

— Еге! Що! Тепер уже не одбрешешся! Саме тоді й було, як ми рибу в лісі збирали, і бублейна хмара йшла, і в лісі бубликів ми натрусили, і у вершу заєць піймався.

— Слухайте, пане, — каже Петро, — *чи ж вона до діла плете?* Нехай вона вам до пуття розкаже¹, коли й як то було.

— Еге, коли й як! Саме тоді, як увечері вас, милостивий пане, по селу водили...

— А чого мене водили по селу? — питає економ.

— Коли ж... вибачайте, пане... Уже коли питаєте, то казатиму. Тоді саме, як вас били ковбасами, що ви у пана покрали...

Як скрикнув економ:

— Ах ти така-сяка! Як ти мені смієш таке казати?! Візьміть її та дайте доброго хльосту², щоб казна-чого не базікала!

Тут Петро заступився, почав просити, що його жінка несповна розуму.

Пан подумав, подумав — і справді дурна, та й відпустив.

¹ До пуття розкаже — розкаже так, як слід.

² Дати хльосту — побити.

Ідуть вони вдвох, Хвеська і Петро, він собі сміється з-під вуса, а вона й носа похнюпила¹, зрозуміла, що вклепалась². Прийшли додому, вона в плач:

— Так ти,— каже,— мене підвів!

— Хвесько, жінко моя люба,— каже Петро, не я тебе підвів, ти сама себе підвела! *Не ляпай* ніколи по-дурному *язиком*, то й нічого не буде. А тепер не сердься, та давай помирилося.

Помирились, живуть і потрошку ті гроші витрачають. А Хвеська бачить, що погано багато говорити, та й мовчить.

Про що казка, яку ви щойно прочитали? Відповідь починайте будувати так:

Ця казка про чоловіка, який ... і про те, як він схитрував, щоб навчити жінку ... Порівняйте зміст казки з вашими передбаченнями.

Назвіть головних героїв казки.

Міркуємо над прочитаним

1. Який настрій викликала у вас казка? (Сумний, веселий, радісний, похмурий, світлий, замріяний, тривожний). Чому?
2. Яке місце у казці вам найбільше сподобалося? Розкажіть.
3. Прочитайте перший абзац казки. Порівняйте його із зачинами відомих вам казок. Яка особливість початку казки «Язиката Хвеська»?
4. Яку хитрість вигадав чоловік? Навіщо він так учинив? Як ви вважаєте, як він міркував?
5. Якою була Хвеська? Яким Петро? Свою відповідь обґрунтуйте. Яке ваше ставлення до героїв казки?
6. Підготуйтеся до читання казки в особах. Які почуття Хвеськи слід передати під час читання? Які Петра? Як змінюватиметься темп і тон мовлення жінки, коли вона побачить у лісі дивину? За потреби скористайтеся довідкою.

Довідка. *Здивування, подив, радість, спокій, впевненість, нетерплячість, загадковість, таємничість.*

Будьте дослідниками

7. Які слова казки доводять, що події відбувалися давно? Свою відповідь підтвердіть словами із тексту.
8. Яка основна думка казки? Виберіть на с.16–17 підручника «Літературе читання» прислів'я, яке за змістом може бути гарною порадою головній героїні казки.
9. Казка «Язиката Хвеська» належить до соціально-побутових? Поміркуйте, чому?

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

1. Чи доводилося вам чути, як когось називали «язикатою Хвеською»? За яких обставин це було? Яке ваше ставлення до людей, що не вміють тримати таємниці? Поясніть.
2. У казці зустрічаються вирази (фразеологізми): *тримати язик за зубами, молоти язиком, ляпати язиком, мати довгий язик, похнюпити носа, задзвонити по всьому селу*. Як ви їх розумієте? Складіть невелику розповідь, увівши в неї один із поданих виразів.

Фантазуємо, творимо

Намалюйте ілюстрацію до казки. Розкажіть, що на ній зобразили.

¹ *Носа похнюпила* — зажурилася, засмутилася.

² *Вклепалась* — потрапила в неприємне становище внаслідок помилки, необачності.

ПРО ВІРНОГО ТОВАРИША

Був собі король. Мав він сина-одинака. А держава в нього була дуже багата. Цар і не знав, чим більше пишатися: державою чи сином. І став думати, що пора шукати наречену для свого королевича.

Та багатство короля стало причиною заздрощів. Сусідський володар розпочав проти нього війну. От король і сказав своєму синові:

— Ну, сину, тепер нам не до весілля. Відкладемо його до кінця війни, мусимо зараз державу боронити.

І поїхав король на війну. А його син залишився правити державою.

Минув місяць, другий. Пройшов рік, а війна все не закінчується. Королевич став думати, що таки пора йому женитися. За старого парубка дівчата не захочуть заміж іти.

Порадився королевич зі своїм вірним товаришем ще з дитячих літ, а той і каже, що хоч не годиться порушувати батькове слово, але якби королевич одружився з дівчиною із царського роду, то й державою легше було б правити.

Зібрав королевич військо, аби його наречена не подумала, що він із простого роду, і вїхали на пошуки дівчини.

Ще не доїхали до кордону, як зустріли старого короля. Побачив він сина і дуже зрадів, що той прийшов йому на допомогу. Але син сказав, що його військо без зброї, бо він не на війну зібрався, а на пошуки нареченої.

Розгнівався старий король.

— То тобі в голові одруження, коли наша держава в такій небезпеці? Знай: ти мені не син. Я забираю твоє військо, дам йому зброю. А ти іди собі, куди намірився.

Залишився королевич лише зі своїм вірним товаришем.

— Не журися,— сказав той королевичу,— котра дівчина тебе покохає, то прийме і без багатства.

Поїхали вони до царя сватати його дочку. Приїхали, королевич уклонився та розповів йому все, як є. Цар вислухав його і каже:

— Не журися. Твоє діло ще можна поправити. Твій батько з часом забуде образу. Як треба буде, то дамо йому допомогу.

І згодився віддати за нього свою дочку. Справили весілля. Зійшлися керманічі сусідніх країн крім тих, що на війні. По весіллі цар каже королевичу:

— Спокійно живи у мене. А я постараюся допомогти твоєму батькові.

Цар відразу послав слуг до старого короля, просив простити провину своєму синові і запропонував допомогу.

Але королеві уже не потрібна була допомога, бо свіжим військом він переміг нападника. Король подякував цареві за бажання допомогти, переказав, що радий за сина, прощає його і просить приїхати з невісткою до свого дому.

Але слуги, які мали передати королівські слова, відчували його нещирість.

Побув молодий королевич у тестя десь із півроку, та вже хотілося йому побувати вдома. Зібралися вони з жінкою і поїхали до старого батька. Коли приїхали до кордону, товариш його і каже:

— Я завжди радив тобі добре, і цього разу прошу, аби ти відпустив свою охорону додому.

Він і послухав. Сів королевичів товариш замість візника вони поїхали. Підїхали до корчми, вирішили переночувати. Молоді полягали спати, а товариш узяв рушницю і став сторожувати. Коли це опівночі на даху будинку сіли три ворони і стали між собою говорити.

— Гарна пара молодих заночувала в цьому місці,— каже один ворон.

— Та що воно варт,— каже другий,— коли завтра вони загинуть.

Старий король, дізнався, що вони їдуть, і наказав підрізати на річці міст.

— А хто це чув і скаже комусь іншому, той по коліна стане соляним,—сказав третій ворон. З тим ворони зняли й полетіли.

А на те місце сіли вже три соколи й також розмовляють:

— Ой, гарна пара! Навіть якщо вони уникнуть біди на річці, все одно кари їм не минути. Бо старий король дуже хитрий. Як почує, що не втопилися, то пошле синові золоту карету. А як хто в неї сяде, вона відразу й загориться. А хто це чує та скаже, той до підплеч стане соляним. Сказали так і полетіли.

На їхньому місці сіли три орли й перемовляються:

— Гарні й розумні молодята заночували в цьому місці. Можуть обійти міст і золоту карету, та смерті не минуть. Бо старий король приготував у дарунок синові шаблю на золотому поясі, а для невістки — золотий пояс та золоті перстені. Дуже дорогий подарунок, але зроблений так, що як одягнуть їх, то відразу їх на порох рознесе. А хто нашу бесіду іншому передасть, той стане соляним стовпом.

«Хоч я і стану соляним стовпом, а все одно розповім!» — подумав товариш.

Вранці молодята повставали та поїхали. Приїхали до мосту. Товариш зупинив коней і звелів:

— Виходьте!

— Що таке? — здивувався королевич.

— Виходьте! — твердо повторив товариш.

— У нього така звичка інколи командувати,— казав королевич, бо йому стало незручно перед жінкою. Але послухався товариша.

Перейшли вони міст пішки. А карету товариш віддав іншим людям. Обурився королевич, що той роздає його майно.

— Слухай мене — і все буде добре,— пообіцяв товариш.

Їдуть вони і бачать, що назустріч їм цілий королівський почет іде. Вклонилися королевичу та й кажуть, що його батько прислав молодим золоту карету. Зрадив королевич, бо думав, що батько уже не сердиться на нього. Хотів сідати в карету, але його товариш звідкись узяв сокиру і почав рубати її. Обурився королевич і сказав:

— Досі я завжди слухав тебе, а тепер сумніваюся у твоїй вірності. Ти мене ганьбиш перед усім народом. Як так буде далі, доведеться нам розійтись.

— Я тобі добра бажаю. Ти слухав мене і все було добре. Прошу тебе, послухай мене ще один раз!

— Ні, як такі будуть поради, то не буду тебе слухати!

І з тим рушили далі. Прийшли до столиці, а тут уже сам король із прислугою зустрічає сина з невісткою. Почав їх цілувати, обнімати, подарував дорогі дарунки. Молоді аж цвітуть від щастя. А товариш ухопив ті дарунки і вмить їх шаблею розрубав. Царівна плаче від жалю та ганьби, гості зацікавлені.

— Нічого,— мовив старий король,— це діло вдома розберемо.

Веде їх у палати, приймає. А товариш іде за ними, як німий.

У розпалі гостини король піднявся і каже:

— Слухайте, чесні гості! Я відпустив провини своєму синові. А мій син всі мої подарунки знищив і зганьбив мене перед усім народом. Нехай відповідає за свої вчинки!

— Так, так! Нехай відповідає! — закричали гості.

Тут устав королевич і сказав:

— Я не хотів свого батька ганьбити! Це все мій товариш! Спитайте його.

Усі глянули на товариша, а той промовив:

— Так, це я все знищив своєю рукою. І якби таких подарунків було більше, я б усі знищив. І не каюся. Що вчинив, за те й відповідаю.

Тоді старий король каже:

— Усі чули, що він зізнався. Розсудіть цю справу. А після суду гостину продовжимо.

І всі одногосно присудили хлопця до страти.

Привели його до шибениці, а він і каже:

— Я не боюся смерті. Я помру, але своєму другові, з котрим виріс ізмалку, врятував життя.

Тут царевич попросив, щоб той розповів, як врятував йому життя. Товариш і став розповідати. А поки розповідав, то по коліна став соляним, а далі до пояса. Як розповів усе, що чув від птахів, то став увесь соляним стовпом. Люди зі страху аж помліли. А король від сорому утік у чужі землі.

Молодий королевич дуже сумував за товаришем і думав, як би його врятувати. Минуло півроку, і якось королевич зустрів жінку, яка йому порадила, що робити:

— Ти, сину, знайди Долю. Сама Доля нічого не вдіє, тільки її донька допоможе. Але я не знаю, де та Доля — шукай її по всьому світу.

Зібрався королевич у дорогу. Поблукав він по світу десь із півроку, прийшов якось до млина і вирішив заночувати. Розпитує в мельника, чи не чув він про Долю і її доньку.

— Ні, не чув, хоч вони і мені дуже потрібні. Будь добрий, як знайдеш їх, то розпитай, чому в мене є всього вдосталь, а спокою не маю.

Другого вечора попросився королевич на ніч до хатини, де жило троє дівчат. Розговорилися вони, розповів їм про свою біду. А вранці дівчата попросили його, як знайде Долю, щоб розпитав у неї, чому вони такі гарні й роботящі, а заміж вийти не можуть.

Пішов він далі і прийшов до великої ріки. Броду нема, вода глибока. Став із собою говорити, а ріка озвалася:

— Як знайдеш Долю, спитай і за мене: чому в мене немає ні риби, ні рака, хоч вода чистенька?

— Добре, дізнаюся й за тебе.

Ріка розступилася, і царевич по сухому перейшов на той бік.

Довго він ішов і зайшов у густий ліс. Тут стояла невеличка хатина. Відчинив двері — а там якась жінка вечерю готує.

— Добрий вечір! — вклонився.

— Добрий вечір тобі! Що шукаєш, сину?

— Спершу прошу прийняти мене на ніч.

— Прийму. Сідай та повечеряй.

Сів царевич їсти і розказав, що шукає Долю та її дочку.

— Якщо так, то ти, сину, потрапив на потрібне місце. Я Доля, та вже зістарілася, і тепер моя дочка поміж люди ходить. Може, вона тобі допоможе. Але моя дочка допомагає лише тим, хто заслужив.

Уранці королевич устав, а жінка знову сама.

— А де ж ваша донька?

— Вона зараз винницю¹ копає. Піди й ти покопай, тільки до обіду з нею не розмовляй. А опівдні розкажеш про свою біду.

Королевич узяв лопату й пішов у виноградник. Дівка на вигляд не дуже гарна, але працює, аж горить. Він і не вклонився, став коло неї, копає. Дівка його то про те, то про се розпитує, а він мовчить.

¹ Винниця — виноградник.

А як настав полудень, донька заклала лопату в землю й каже:

— Ну, багато я по світу походила, але таких людей не зустрічала. Кожен лащиться, прибрихує, канючить. Тому одне треба, тому інше. Хто ти такий? Чи ти німий?

— Ні, я не німий. У мене великий тягар на серці, через те й мовчу.

І розповів геть чисто все.

— Якщо ти за свого товариша не пошкодував стількох зусиль, то заслуговуєш на допомогу, — сказала донька Долі. — Вертайся додому. Твоя жінка народить сина. Розріж малому руку і кров'ю намасти соляний стовп. Твій товариш і оживе.

Подякував королевич і вже зібрався йти, а вона його просить ще пообідати. А за обідом згадав він про тих трьох, що просили поради в Долі.

— У тій ріці нема ні риби, ні рака, — сказала дівчина, — бо в ній ще ніхто не топився. І ти міркуй, дай відповідь річці тільки після того, як перейдеш на другий бік. А дівчата не можуть вийти заміж, бо коли замітають хату, то сміття проти сонця викидають. Мельникові скажеш, що не має він спокою, тому що жодному убогому ще хліба не дав, усе про себе тільки дбає.

Подякував королевич на доброму слові й пішов додому. Дійшов до річки та й каже, що повідомить їй, чому в ній нема риби, коли вона його на той берег перепустить. Як став уже на другім березі, переказав, що Доля говорила. Річка піднялася й кинулася його наздоганяти, та не змогла. Далі передав дівчатам і мельникові, що казала Доля. Ті подякували.

Коли ж прийшов додому, його жінка народила сина. А королевич швидко ухопив сина, надрізав йому пальчика та побіг і кров'ю помастив соляний стовп. Тут його товариш і ожив.

Став королевич правити державою, а старий король помер.

Розбився горнець — от і казці кінець.

1. Чи сподобалася вам казка? Яке місце у ній вас схвилювало? Чому?

Чи уважно ви читали?

2. Хто головні герої казки? Що стало причиною війни між державами? Прочитайте.

3. Який наказ дав цар своєму синові? Чи дотримався його молодий царенко?

Міркуємо над прочитаним

1. Яку пораду дав товариш царевичу? Прочитайте. Чи погоджуєтеся ви з такою порадою? Поясніть свої міркування.

2. Знайдіть і прочитайте місце, яке підтверджує вірність товариша молодому королевичу.

3. Чому товариш королевича знищив подарунки батька? Як він це пояснив? Знайдіть його відповідь у тексті. Прочитайте. Про яку рису характеру свідчать такі слова?

4. Кого з героїв казки ви хотів б мати своїм другом? Чому?

5. Поділіть казку на частини. Дайте заголовки кожній із них. Опишіть словами, яку картину ви намалювали б до однієї із частин.

6. Чому казка називається «Про вірного товариша», хоча у казці є й інші герої?

Міркуємо над особливістю побутових казок

1. До якого виду казок належить прочитана вами казка (чарівних, соціально-побутових, казок про тварин)? Які ознаки фантастичності у ній є?

2. Які особливості народної казки ви в ній побачили (зачин, кінцівка, повтори, постійні епітети)? Доберіть приклади із тексту. Прочитайте.

ПРО БІДНОГО ПАРУБКА І ЦАРІВНУ

Була собі в гаю хатка, а в тій хатці жила жінка з сином. Поля у них не було, бо кругом був гай густий, а хліб вони купували. Коли не стало в них хліба, жінка каже:

— На тобі, сину, гроші, піди купи хліба.

Іде та іде син, коли дивиться: веде чоловік собачку.

— Здоров, дядьку!

— Здоров!

— Куди ти собачку ведеш?

— Поведу, — каже, — у гай та повішу, а то вже старий став, ні до чого не годящий.

— Не вішай, чоловіче, продай краще мені!

— Купи!

— Що ж ти хочеш за нього?

— А що ти даси?

Він віддав ті гроші, що мати йому дала на хліб, а собачку взяв і повів додому.

Прийшов додому, а мати його й питає:

— А що, синку, купив хліба?

— Ні, мамо, не купив.

— Чом же ти не купив?

— Я йшов, коли дивлюсь — веде чоловік собачку вішати, так я взяв та й купив.

Дала йому мати грошей і послала знову по хліб. Іде, коли дивиться — несе чоловік kota.

— Здоров, дядьку!

— Здоров!

— Куди ти, дядьку, йдеш?

— Несу kota в гай.

— Нащо ти його несеш у гай?

— Повішу. Не можна через нього нічого в хаті вдержати: що б не поставив, що б не поклав, уже він його не проміне!

— Ти б, — каже, — мені його продав!

— Купи!

— Що ж тобі дати за нього?

— Я не буду торгуватися: що даси, за те й продам.

Він ті гроші, що мати дала на хліб, віддав, узяв kota та пішов додому. Приходить, а мати й питає:

— А де ж ти хліб дів?

— Та я не купив!

— Чому ж не купив? Де ж ти гроші дів? Може, ще яке лихо купив?

— Купив, — каже.

— Що ж ти купив?

— Ніс чоловік kota у гай і хотів повісити, так мені його шкода стало, я взяв та й купив.

— На ж тобі ще грошей, та гляди вже — нічого не купи: у хаті вже й крайця хліба нема.

Пішов він. Іде та йде, коли дивиться — б'є чоловік гадюку.

— Нащо ти, — каже, — чоловіче, гадюку б'єш? Ти б краще мені її продав.

— Купи, — каже, — продам.

— Що ж тобі дати?

— Що даси, то те й буде.

Віддав він йому всі гроші. Той чоловік забрав і пішов собі далі, а гадюка й каже:

— Спасибі тобі, чоловіче добрий, що ти визволив мене від смерті. На тобі оцей перстень: як тобі чого треба буде, то ти перекинь його з однієї руки на другу — до тебе зараз прибіжать слуги. Що б ти їм не загадав, що б ти не придумав — усе зроблять тобі.

Узяв він той перстень і пішов додому. Підходить до хати, перекинув з однієї руки на другу — прибігло слуг стільки, що страх!

— Щоб мені, — каже він їм, — був хліб!

Тут сказав, а тут уже й нанесли хліба стільки, що страх!.. Прийшов він у хату та й каже до матері:

— Ну, тепер, мамо, уже не будемо ходити хліба купувати: дала мені гадюка такий перстень, що як перекинути його з однієї руки на другу, то зараз прибіжать слуги: що б я їм не казав, що б я їм не загадав, — усе зроблять.

— За що ж вона тобі дала?

— За те, що я її визволив від смерті. Її чоловік хотів убити, а я в нього купив за ті гроші, що ви дали на хліб.

Так вони і живуть, і ті собачка та кіт із ними. І тільки йому чого схочеться — він зараз перекине перстень, слуги прибіжать і зроблять, що треба.

Схотілося йому женитися. Він і каже своїй матінці:

— Підіть, матінко, та висватайте за мене царівну.

Пішла вона до царівни, розказала, чого прийшла, а царівна й каже:

— Як пошиє твій син такі черевички, щоб на мою ногу якраз прийшлись, то піду за нього заміж.

Пішла мати додому та й каже синові:

— Казала царівна, як ти пошиєш їй такі черевички, щоб на її ногу прийшлись, то піде за тебе заміж.

— Добре, — каже, — пошию.

Увечері вийшов у двір, перекинув з руки на руку перстень, — зараз і назбігалося слуг. Він і каже їм:

— Щоб мені до ранку були черевички, золотом шиті, а сріблом підбиті, і щоб ті черевички якраз прийшлись царівні на ногу.

На другий день устає він, — уже черевички готові стоять. Взяла мати черевички і понесла царівні. Поміряла вона, — якраз на її ногу. Вона й каже:

— Скажи своєму синові, щоб він пошив мені за одну ніч сукню до вінця і щоб та сукня була не довга і не коротка, не тісна і не широка — щоб саме на мене прийшлася.

Приходить жінка додому та й каже:

— Казала царівна, щоб ти пошив їй через ніч до вінця сукню і щоб та сукня була не довга і не коротка, не тісна і не широка — щоб вона саме тільки на неї прийшлася.

— Добре, — каже, — мамо, лягайте спати: все зроблю, що б вона мені не загадала.

Полягали спати, а він вийшов у двір, перекинув перстень з руки на руку, — зараз слуг найшло стільки, що страх!

— Щоб мені, — каже, — до ранку була сукня із тканини, що світиться так, як сонце, і щоб та сукня саме прийшлася на царівну.

— Добре, усе зробимо.

Ліг він спати.

На другий день устає й каже матері:

— Ну, йдіть, мамо, до царівни та несіть сукню. Що вона ще скаже?

— Що ж я, — каже, — синку, понесу? Де ж та сукня?

Пішов він до столу, підняв хустку, — так у хаті засяяло, неначе сонце зійшло.

— Ось, мамо, на столі сукня лежить під хусткою, — несіть царівні.

Взяла вона сукню та й понесла. Приходить до царівни, а вона й питає:

— А що ти нам скажеш, жінко добра?

— Принесла,— каже,— вам сукню до вінця.

Як відкрила царівна ту сукню — так у покоях і засяло усе.

Одягла царівна її, стала перед дзеркалом, подивилась — аж підскочила: так зраділа, що така гарна зробилася. Пройшла вона раз по світлиці, пройшла вдруге — просто як сонечко: так від неї і сяє.

— Ну,— каже,— жінко добра, нехай він мені ще зробить міст від мого палацу аж до тієї церкви, де ми будемо вінчатися, щоб той міст був із срібла й золота. Як міст буде готовий, тоді підемо до вінця.

Приходить жінка додому та й каже синові:

— Казала царівна, щоб був міст від того палацу, де вона живе, до церкви. Казала, щоб той міст ти зробив із золота та срібла.

— Добре,— каже,— мамо, лягайте ж відпочивати.

Полягали ввечері спати, а він вийшов у двір, перекинув з руки на руку перстень,— стільки слуг нашло, що й двір тісний став. Він і каже:

— Щоб мені до ранку був міст із срібла й золота від палацу царівни до церкви,— я там буду вінчатися,— і щоб, як туди я буду з царівною їхати, з обох боків цвіли яблуньки, груші, вишні, черешні, а як назад буду їхати, то щоб усе співало.

— Добре,— кажуть,— до ранку все буде так, як ви хочете.

На другий день устає він, вийшов з хати, аж дивиться,— стоїть міст, і з обох боків садки ростуть. Він повернувся у хату і каже:

— Ідїть, мамо, та скажіть царівні, що вже міст готовий, нехай іде до шлюбу.

Пішла мати до царівни, сказала їй, а вона й говорить:

— Я вже міст бачила, дуже гарний. Скажи своєму синові, нехай він приїздить вінчатися.

Прийшла жінка додому і мовить синові:

— Казала царівна, щоб ти завтра їхав вінчатися.

Він через день збудував собі палац, а на другий день повінчалися з царівною. Повертаються назад, а на мосту вже все поспіває: і яблука, і груші, і вишні, і черешні, і всяка-всяка садовина, яка тільки на світі є...

Приїхали вони в палац, відгуляли весілля і живуть собі. І собачка та котик з ними. Прожили вони там який час, одного разу царівна питає свого чоловіка:

— Скажи мені, серденько, як ти пошив мені черевички й сукню: ти ж з мене мірки не брав? Як ти за одну ніч збудував такий міст, і де ти набрав стільки золота та срібла?

— У мене,— каже,— є перстень, як я його перекину з однієї руки на другу, то зараз набігається до мене слуг повен двір. Що б я їм не загадав — усе зроблять. То вони зробили й черевички, й сукню, і збудували міст і палац цей, що ми живемо,— все вони мені роблять.

Царівна дочекалась, поки чоловік заснув, тихенько зняла з нього перстень, перекинула з руки на руку, слуг стільки нашло, що страшно й глянути. Вона їм і каже:

— Щоб зараз тут були і коні, і ридван¹,— я поїду до свого палацу, а щоб із цього палацу ви зробили стовп такий, щоб тільки можна було моему чоловікові стояти й лежати, і зараз цей стовп щоб перенесли за море. Та глядіть мені, щоб ви його не збудили, щоб він уже прокинувся у стовпі.

— Добре,— кажуть,— усе буде так, як звелено.

Вийшла вона, стоїть ридван. Сіла і поїхала. А палац ураз стовпом став,— так його й потягли слуги через море.

Другого дня вранці прокидається чоловік царівни, аж нема ні жінки, ні палацу, ні персня — нічого нема; тільки стовп стоїть. Хотів вийти — дверей нема. Полапав він одну стіну, полапав другу,— не можна вийти; тільки є там віконце маленьке. Живе він, бідний, там,— ніхто йому

¹ Ридван — карета, запряжена кіньми.

їсти не дає. Так би він і вмер там, якби не собачка та кіт, бо й вони в тому стовпі залишилися і могли вилазити в те віконце. Собачка побіжить у поле, вхопить із торби в якого хлібороба шматок хліба і принесе, а котик візьме в зуби, полізе до віконця й віддасть йому.

Назбирали трохи хліба, собачка й каже котові:

— Хліб у нашого хазяїна є. Ходім за море, може, як-небудь добудемо перстень.

— Ходім! — каже кіт.

Біжать і біжать, прибігли до моря. Сів котик на спину собачці, і попливли. Довго пливли і таки дісталися до берега. Погрілись на сонці, собачка й каже:

— Тепер же ходімо до палацу, та швиденько, щоб *одна нога там, а друга тут*.

— Добре, — каже котик.

Побігли вони удвох. Біжать та й біжать, біжать та й біжать. І не відпочивають та все біжать. Перебігли ліс великий. Коли бачать — стоїть палац і кругом його мур високий. Собачка й каже котикові:

— Залишайся ти тут, під лісом, а я старший, то піду на довідки, чи не знайду якого способу дістатися до палацу та викрасти персня.

Залишився котик. А собачка побіг до палацу, аж дивиться, — коло брами варту, чує — старший каже до вояків:

— Пильуйте гарно, щоб ніякий ворог не дістався.

— Не турбуйся, — кажуть, — у нас ані птиця не залетить, ані миша не пролізе.

Походив собачка під муром — та з тим і повернувся до котика. Сів і журиться.

— Що, — каже, — коли там мур кругом превисоченний, а до брами варту приставлено, та таку, що ані птиця не залетить, ані миша не пролізе.

— Тепер же ти залишайся, — каже котик, — а я піду до царівни.

І побіг. Прибігає до палацу: стоїть варта під брамою, і мур кругом високий. Він тоді зайшов з іншого боку — та на дерево, що коло муру, та й у двір. Прибіг під вікно до царівни, бігає. Підійшла царівна під вікно, дивиться, аж кіт ходить по двору. Вона й пустила його в світлиці. Тиняється котик по світлицях та все придивляється, де царівна перстень ховає... Як помітив, дочекався, що всі полягали спати, ухопив перстень і побіг. Прибігає до моря, скочив собачці на спину, собачка кинувся у воду, і попливли.

Перепливали вже вони море, скоро берег, собачка й питає котика:

— А що, держиш персня?

Кіт мовчить, бо перстень у нього в роті. А собачка таки не покидає свого:

— Скажи, я тебе питаю, чи держиш персня? А то я тебе в море скину, коли не скажеш.

Мовчить кіт, а собачка так розсердився:

— Ну, не кажеш, — тоді кидаю!

Кіт злякався та:

— Держу-у!

А перстень бульк у море! Мовчить тоді кіт, знову нічого не каже. Перепливли через море, вийшли на берег, кіт і напав на собачку:

— Такий-сякий! Через тебе я персня впустив! Нащо ти мене допитував? Тепер лізь у море, шукай персня! Як хочеш, а лізь!

Поліз собачка. Бродив-бродив, бовтався-бовтався — нема. Почали вони сваритися з котиком. А далі й кажуть:

— Будемо ходити понад морем та питати, може, хто знайдеться такий, що нам його дістане з моря.

Погрілися вони трохи на сонці й пішли понад морем. Кого зустрінуть, кого побачать, усе розпитують, чи не може він дістати перстень із моря або чи не знає такого, щоб міг дістати. Нікого такого не знаходять. А кіт і каже:

— Знаєш що? Ходім до жаб та до раків.

- Добре, — каже собачка, — ходім!
- Пішли. Знайдуть жабу й питають:
- А що, винесеш нам із моря перстень? Винось, а то назад у море не пустимо. Яку піймають, то вона їм каже:
- Я знаю, де ваш перстень. Пустіть мене, то я вам його принесу.
- Вони пустять жабу, то вона собі й попливе, а про перстень і ні гадки. То жаби боялись їх, а то вже й перестали. Котра попадеться, то зараз і каже:
- Принесу перстень.
- Вони і пустять її. Ідуть вони ввечері понад морем, аж дивляться скаче жабеня. Піймали його та питають:
- Ти знаєш, де в морі лежить перстень?
- Не знаю... квак, квак!
- Як ти не знаєш, то ми тебе назад до матері не пустимо.
- Стара жаба побачила, вилізла із води, та така здорова, як відро, та й каже:
- Не кривдіть моєї дитини: я вам за це із моря винесу перстень.
- Добре, — кажуть, — ми жабеня будемо тримати, аж поки ти нам перстень принесеш. Тільки тоді його пустимо.
- Пірнула жаба в море, знайшла перстень, віддала їм. Вони перстень узяли, пустили жабеня і побігли до стовпа. Прийшли до свого хазяїна, аж він уже весь хліб поїв; уже *два дні й крихти в роті не було*.
- Котик подерся до віконця, віддав йому перстень. Він перекинув його з руки на руку, з'явилися слуги. Він їм і каже:
- Перенесіть цей стовп назад туди, де був, і щоб був знову з нього палац, а в ньому моя жінка й мати.
- Тільки сказав — так усе й зробилося. Жінку ж він прогнав, а сам живе з матір'ю, котиком і собачкою.

Чи сподобалася вам казка? До якої групи казок вона належить (про тварин, чарівних, соціально-побутових)? Чому ви так вважаєте?

Що повинен був купити син на ярмарку? Чи з першого разу виконав він прохання матері? Чому?

Міркуємо над прочитаним

1. Яких тварин купив парубок? Чому він так учинив? Зробіть висновок про характер хлопця.
2. Як віддячила змія парубкові за те, що він її врятував?
3. Які завдання загадала царівну парубку. Прочитайте. Що допомогло йому їх виконати?
4. Чи подобається вам царівна? Поясніть чому?
5. Розкажіть, як тварини віддячили парубкові за його добре серце?

Будьте дослідниками.

6. Які ознаки народних казок присутні в казці, яку ви прочитали?
7. Чи погоджуєтеся ви з народною мудрістю: «Хто іншим добра бажає, той і сам має»? Яке місце у казці підтверджує правильність цього прислів'я? Прочитайте.

Фантазуємо, творимо, розповідаємо

Поділіть казку на частини. Намалюйте ілюстрацію до кожної з них. Розкажіть казку за створеним малюнковим планом.

ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ

ІВАН ФРАНКО (1856–1916)

Народився Іван Якович Франко 27 серпня 1856 року в селі Нагуєвичі (нині Дрогобицького району Львівської області). Родина Івася не була бідною. Його батько працював ковалем і утримував не лише свою сім'ю, а й допомагав своїй родині. Мати Івана Франка — Марія Кульчицька походила з благородного шляхетського роду.

Помітивши виняткову допитливість і обдарованість сина, батько віддав його до початкової школи в сусідньому селі, де викладали польську й німецьку мови, початкову арифметику. Українською мовою читати Іванка навчив дядько, брат матері, оскільки тоді українська мова у школах не вивчалася. І уявляєте, для цього малому школяреві знадобилося лише десять днів!

На жаль, батько його помер рано, коли сину було лише 9 років. Мати вимушена була одружитися вдруге. На щастя, вітчим був доброю людиною, піклувався про обдарованого хлопця, дбав, щоб той продовжував навчання. Завдяки старанням вітчима він вступив до Дрогобицької гімназії, де отримав ґрунтовні знання з класичних мов, історії, математики тощо. Там він багато читав і почав писати вірші. Коли Івану виповнилося шістнадцять років, померла його мати.

Щоб мати хоча б якісь кошти, став заробляти на життя репетиторством — давав уроки своїм однокласникам із багатших сімей. Із тих коштів зібрав величезну на той час бібліотеку — понад 500 книжок.

У дев'ятнадцятирічному віці хлопець вступив на філософський факультет Львівського університету. Як талановитого й успішного студента, його звільнили від плати за навчання і призначили заохочувальну стипендію.

Франко був надзвичайно працьовитим. Адже протягом сорока років його творчого життя він кожних два дні створював якийсь новий літературний шедевр. З-під пера Івана Яковича виходили вірші, повісті, романи, новели, різноманітні монографії. Уявіть собі, що кожного року друкувалося 5–6 його книжок! За своє життя Іван Франко створив більше п'яти тисяч творів, хоча ніколи не мав нормального робочого кабінету.

Іван Франко добре знав 14 мов, а перекладав, навіть зі східних!

ФАРБОВАНИЙ ЛИС

Жив собі в однім лісі Лис Микита, хитрий-прехитрий. Скільки разів гонили його стрільці, травили його собаками, ставили на нього капкани або підкидали йому отруєного м'яса, нічим не могли його доконати. Лис Микита сміявся собі з них, оминав усякі небезпеки, ще й інших своїх товаришів остерігав. А вже як вибереться на лови — чи то до курника, чи до комори, то не було сміливішого, вигадливішого та спритнішого злодія. Дійшло до того, що

він у білий день вибирався на полювання й ніколи *не вертався з порожніми руками*. Незвичайне щастя і його хитрість зробили його страшенно гордим. Йому здавалося, що нема нічого неможливого для нього.

— Що ви собі думаєте! — вихвалявся він перед своїми товаришами. — Досі я ходив по селях, а завтра в білий день піду до міста і просто з базару курку вкраду.

— Ет, не говори дурниць! — умовляли його товариші.

— Що, дурниць! Ану, побачите! — гарячкував Лис.

— Побачимо або й не побачимо. Там собаки зграями по вулицях бігають. То вже хіба ти обернешся в блоху, щоб тебе не побачили й не роздерли.

— От побачите: і в блоху не перевернуся, і не розірвуть мене! — казав своє Лис і задумав завтра побігти до міста і з базару вхопити курку.

Але цим разом бідний Микита таки помилився. Поміж коноплями та кукурудзою він безпечно заліз аж до передмістя; городами, перескакуючи плоти¹ та ховаючися між яриною², дійшов аж на середину міста. Але тут біда! Треба було хоч на мить вискочити на вулицю, збігати на базар і вернутись назад. А на вулиці й на базарі крик, шум, гамір, вози скриплять, колеса гуркотять, коні гримлять копитами, свині кувічуть — одним словом, клекіт такий, якого наш Микита і в сні не бачив, і в гарячці не чув.

Але що робити! Наважився, то треба кінчити те, що почав. Посидівши годин зо дві у бур'яні коло плоту, він зник трохи до того гамору. Позбувшись першого страху та роздивившись потроху, куди і як найкраще бігти, Лис Микита набрався відваги, розбігся й *одним духом скочив* через пліт на вулицю. Вулицею йшло та їхало людей багато. Стояла курява. Лиса мало хто й запримітив, і нікому до нього не було діла. А Микита тому й рад. Знітився, скулився та ровом як не чкурне просто на базар, де довгим рядом сиділи жінки, держачи на решетах та в кошиках на продаж яйця, масло, свіжі гриби, полотна, курей, качок та інші такі гарні речі.

Але не встиг він добігти до базару, коли йому назустріч біжить Пес, з іншого боку надбігає другий, там бачить третього. Псів уже наш Микита не обдурить. Зараз пронюхали, хто він, загарчали та й як кинуться до нього! Наш Микита *закрутився, мов муха в окропі*: що тут робити? Куди дітися? Недовго думаючи, він шмигнув у найближчі відчинені ворота, а з воріт на подвір'я. Зіщулилися тут і роздивляється, куди б сховатися. А сам прислухається, чи не біжать Пси. Ого! Чути їх! Уже близько! Бачить Лис, що на подвір'ї в кутку стоїть якась діжка. От він, недовго думаючи, скік у діжку та й сховався. Щастя мав, бо ледве він щез у діжі, коли прибігли цілою купою Пси, гавкаючи, гарчачи, нюхаючи.

— Тут він був! Тут він був! Шукайте його! — кричали передні.

Ціла юрба кинулася по невеликому подвір'ї, по всіх закутках, гребуть, нюхають, дряпають — Лиса й *сліду немає*. Кілька разів підходили й до діжі, але негарний запах, який ішов від неї, відганяв їх. Врешті, не знайшовши нічого, вони побігли далі. Лис Микита був урятований.

Урятований, але як!

У діжі, що так несподівано стала йому в пригоді, було більше як до половини синьої густої, на олії розведеної фарби. Бачите, у тім домі жив маляр, що фарбував будинки, парканни та садові лавки.

Завтра він мав фарбувати якийсь великий паркан і відразу розвів собі цілу діжку фарби та й поставив її в кутку на подвір'ї, щоб мати на завтра готову. Ускочивши в цей розчин, Лис Микита в першу хвилину пірнув у нього з головою і мало не задушився. Але потім, діставши задніми ногами дна бочки, став собі так, що все його тіло було затоплене у фарбі, а тільки мор-

¹ Пліт — тут: огорожа, сплетена з хворосту.

² Ярина — тут: городина.

да, така синя, трошечки стирчала з неї. Отак він виждав, поки минула страшна небезпека. Серце в бідолахи билося сильно, голод крутив кишки, запах олії душив його, але що було робити! Слава Богу, що живий! Та й то ще хто знає, що буде? Що, як надійде господар бочки й застане його тут?

Майже вмираючи зі страху, бідний Лис Микита мусив сидіти у фарбі тихо аж до вечора, добре знаючи, що коли тепер, у таким вигляді, з'являться на вулиці, то вже не тільки пси, а й люди кинуться за ним і не пустять його живого. Аж коли смеркло, Лис Микита прожогом

вискочив зі свого незвичайного купелю, перебіг вулицю і, не помічений ніким, ускочив до садка, а звідси бур'янами, через перелази, через капусти та кукурудзи чкурнув до лісу. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не обтерлася трохи та не висохла. Уже добре стемніло, коли Микита добіг до лісу, і то не з того боку, де була його хата, а з протилежного. Був голодний, змучений, ледве живий. Додому треба було ще бігти зо дві милі¹, але на це в нього не стало вже сили. Тому, підкріпившись трохи кількома яйцями, які знайшов у гнізді Перепелиці, він ускочив у першу-ліпшу порожню нору, розгорнув листя, зарився в нього з головою і заснув, справді як після купання.

Чи пізно, чи рано встав він на другий день, цього вже в книгах не записано. Вставши зі сну, позіхнувши смачно і сплюнувши тричі в той бік, де вчора була йому немила пригода, він обережненько, лисячим звичаєм, виліз із нори. Глип-глип! Нюх-нюх! Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в Лисячих грудях. «Саме добра пора на полювання!» — подумав. Але в ту хвилину зирнув на себе — лишенько! Аж скрикнув бідолаха. А це що таке? З переляку він кинувся тікати, але *сам від себе не втечеш!* Зупинився і знов придивляється: та невже це я? Невже це моя шерсть, мій хвіст, мої ноги? Ні, не впізнає, не впізнає, та й годі! Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то їжаківими колючками, а хвіст у нього — не хвіст, а щось таке величезне і важке, мов довбня², і також колюче.

Став мій Лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюхується, пробує обтріпатися — не може. Пробує обкачатися в траві — не може! Пробує дряпати з себе ту луску кігтями — болить, але не пускає! Пробує лизати — не йде! Побіг до калюжі, скочив у воду, щоб обмити фарбу, — де тобі! Фарба олійна, вночі у теплі засохла добре, не пускає. Роби що хочеш, брате Микито!

У ту хвилину де не взявся Вовчик-Братик. Ще вчора він був добрим знайомим нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіра, усього в колючках і з таким здоровенним, мов із міді вилитим, хвостом, він аж завив з переляку, а отямившись, почав утікати — ледве хлипає! Зустрів у лісі Вовчицю, далі Ведмедя, Кабана, Оленя — усі його питають, що з ним, чого так утікає, а він тільки хлипає, баньки витріщив та, знай, тільки лепече:

- Он там!.. Он там!.. Ой, та й страшно ж! Ой, та й люте ж!
- Та що, що таке? — допитують його знайомі.
- Не знаю!.. Не знаю!.. Ой, та й страшенне ж!

Що за диво! Зібралось довкола чимало звіра, заспокоюють його, дали води напитися. Мавпа Фрузя вистригла йому три жменьки волосся між очей і пустила на вітер, щоб так

¹ Мілья — міра довжини, приблизно сім з половиною кілометрів.

² Довбня — великий дерев'яний молот.

і його переполох розвіявся. Але де тобі, усе дарма! Бачачи, що з Вовком біда, звірі вирішили йти усі разом у той бік, де показував Вовк, і подивитися, що там таке страшне. Підійшли до того місця, де все ще крутився Лис Микита, зиркнули собі та й кинулися врозтіч. Де ж пак! Такого звіра ні видано, ні чувано, відколи світ світом і ліс лісом. А хто там знає, яка в нього сила, які в нього зуби, які кігті і яка його воля?

Хоч і як тяжко турбувався Лис Микита своїм новим виглядом, а все-таки він добре бачив, яке враження зробив його вигляд на Вовка та інших звірів.

«Гей, — подумав собі хитрий Лис. — Та це не погано, що вони мене так бояться! На цьому можна добре виграти. Стійте, лишень, я вам покажу себе!»

І, піднявши вгору хвіст, гордо надувшись, він пішов у глиб лісу, де знав, що є місце, де сходяться всі лісові звірі. Тим часом гомін про нового страшного звіра розійшовся геть по

всьому лісі. Усі звірі, що жили в тім лісі, хотіли хоч здалека подивитися на нового гостя, але ніхто не смів підступити ближче. А Лис Микита мов і не бачить цього, іде собі поважно, мов у глибокій задумі, а прийшовши на середину звіриного майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив сидіти Ведмідь. Сів і жде. Не минуло й півгодини, як навколо майдану насходилося звірів і птахів видимо-невидимо. Усім цікаво знати, що воно за проява, і всі бояться її, ніхто не сміє приступити. Стоять здалека, тремтять і тільки чекають хвилини, щоб *дати драпака*¹. Тоді Лис перший заговорив до них ласкаво:

— Любі мої! Не бійтеся мене! Приступіть ближче, я хочу вам щось дуже важливе сказати. Але звірі не підходили, і тільки Ведмідь, ледве-ледве переводячи дух, запитав:

— А ти ж хто такий?

— Приступіть ближче, я вам усе розповім, — лагідно й солодко говорив Лис.

Звірі трохи наблизилися до нього, але зовсім близько не наважилися.

— Слухайте, любі мої, — говорив Лис Микита, — і радійте! Сьогодні рано Святий Миколай виліпив мене з небесної глини, придивіться, яка вона блакитна! І, ожививши мене своїм духом, мовив: «Звіре Гостромисле! У звірячім царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там не певний за своє життя і своє добро. Іди на землю і будь царем звірів, заводь лад, суди по правді й не допускай нікому кривдити моїх звірів!»

Почувши це, звірі аж у долоні сплеснули.

— Ой Господи! Так це ти маєш бути нашим царем?

— Так, дітоньки, — поважно мовив Лис Микита.

Нечувана радість запанувала в звіринім царстві. Зараз кинулися робити порядки. Орли та Яструби наловили Курей, Вовки та Ведмеді нарізали Овець, Телят і нанесли цілу купу перед нового царя. Він узяв часточку собі, а решту по справедливості розділив між усіма голодними. Знов радість запанувала, почулися подяки. От цар! От добрий! От премудрий! Та за таким царем ми *проживемо* віки вічні, *мов у Бога за дверима!*

Пішли дні за днями. Лис Микита був добрим царем, справедливим і м'якосердним, тим більше, що тепер не треба було самому ходити на лови, засідати, мордувати. Усе готове, зарізане, навіть обскубане й обпатране, приносили йому послужливі міністри. Та й справедливність його була така, як звичайно у звірів: хто був дужчий, той кращий, а хто слабший, той ніколи не вигравав справи.

¹ *Дати драпака* — утекти.

Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто не зловив, той був голодний. Кого вбили мисливці, той мусив загинути, а хто втік, той радів, що живе. А проте всі були дуже раді, що мають такого мудрого, могутнього й ласкавого царя, а надто такого не схожого на всіх інших звірів.

І Лис Микита, зробившись царем, жив собі, не тужив. Тільки одного боявся, щоб фарба не злізла з його шерсті, щоби звірі не пізнали, хто він є справді. Для того він ніколи не виходив у дощ, не йшов у гушавину, не чухався і спав тільки на м'якій перині. І взагалі він пильнував, щоб нічим не показати перед своїми міністрами, що він є Лис, а не звір Гостромисл.

Так минув рік. Надходили роковини того дня, коли він став царювати. Звірі надумали вродисто святкувати той день і справити великий концерт. Зібрався хор з Лисів, Вовків, Ведмедів, написали чудову кантату¹, і ввечері після великих процесій, обідів і промов на честь царя хор виступив і почав співати. Чудо! Ведмеді ревли басом, аж дуби тряслися. Вовки витягали со́ло², аж вуха в'янули. Але як молоді Лисички в народних вбраннях задзвякотіли тоненькими тенорами, то цар не міг втриматися. Його серце було переповнене, його обережність заснула, і він, піднявши морду, задзвякав і собі по-лисячому! Господи! Що сталося? Усі співаки відразу затихли. Усім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Та це ж Лис! Простісінький фарбований Лис! Ще й паскудною олійною фарбою фарбований! Їфу! А ми собі думали, що він не знати хто такий! Ах ти, брехун! Ах ти, обманщик!

І, не згадуючи вже ні про його добродійства, ні про його хвалену мудрість, а люті за те, що так довго давали йому дурити себе, усі кинулися на нещасного Лиса Микиту й розірвали його на шматочки.

І від того часу пішла приповідка: коли чоловік повірить фальшивому приятелеві й дасть йому себе обдурити, коли який пройдисвіт отуманить нас, обдере, оббреше і ми робимося хоча б трошки мудрішими, то говоримо: «Я це давно знав! Я на нім пізнався, як на фарбованім лисі».

(За редакцією Степана Крижанівського)

ГОЛОВНІ ТА ДРУГОРЯДНІ ГЕРОЇ

Як ви вже зрозуміли, **героями (дійовими особами, або персонажами)** казки «Фарбований Лис» є звірі. Ви також, мабуть, помітили, що зовнішність, вчинки, думки одного з них — Лиса Микити — автор описує детально. Це **головний герой** твору. Усі інші персонажі казки — Пси, Вовчик-братик, Ведмідь, Кабан, Олень тощо — допомагають нам зрозуміти характер і вчинки Лиса Микити. Іван Франко не змальовує їх детально. Це **другорядні герої** твору.

Як правило, другорядні герої взаємодіють із головним, однак автор не деталізує інформацію про них, часом розкриває лише ім'я та безпосередню роль у житті головного героя.

До якої групи казок належить казка «Фарбований Лис»: про тварин, соціально-побутових, фантастичних (чарівних)? Чому ви так вважаєте?

Чи уважно ви читали?

1. Який настрій викликала у вас казка? Яке місце найбільше сподобалося?
2. Які звірі не згадувалися у казці «Фарбований Лис»?

а) вовк;	в) мавпа;
б) ведмідь;	г) лось.

¹ *Кантата* — музичний твір.

² *Витягали со́ло* — кожен співав окремо.

3. Лис Микита вихвалявся, що з торговиці серед білого дня він украде:

- а) качку;
- б) поросятко;

- в) курку;
- г) півня.

Міркуємо над прочитаним

1. Розкажіть, яким ви уявляєте Лиса Микиту. Свої думки підтвердіть словами з тексту.
2. Знайдіть і прочитайте місце, у якому сказано, як Лис Микита готувався до крадіжки курки серед білого дня. Чи дійсно він не мав страху? Зробіть висновок про його характер.
3. Розподіліть, які риси характеру Лиса Микити можуть допомогти досягти успіху, а які є перешкодою до гармонійного життя у суспільстві? (Хитрість, брехливість, сміливість, вигадка, фантазія, спритність, самовпевненість, лінь, хвалькуватість).
4. Подискутуйте. Чи є риси характеру Лиса Микити, які можна нам, читачам, наслідувати?
5. Чому звірі повірили Лисові Микиті? Яку б пораду ви їм дали? За потреби скористайтеся довідкою.

Довідка. Не вір словам, а ділам. Людей питай, а свій розум май. Голова не на те, щоб тільки кашкет носити. Кожна пригода до мудрості дорога. На те й голова, щоб у ній розум був.

6. Поділіть казку на частини. До кожної з них доберіть заголовок. Стисло перекажіть кожну частину.

Міркуємо над особливістю літературних казок

Будьте дослідниками. Зверніть увагу на зачин і кінцівку казки. Порівняйте їх із зачином та кінцівкою народних казок. Чому автор обрав саме таку кінцівку? Яку думку хотів донести нам, читачам, автор? За потреби скористайтеся довідкою.

Довідка. Усе таємне стає явним. Шила у мішку не заховаєш. У страху очі великі. На язичі медок, а на думці льодок. Не вір словам, а вір ділам.

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

Поясніть, що означають вирази: *жити як у Бога за дверима; скрутився, мов муха в окропі; не вертав з порожніми руками; аж дуби тряслися*. З одним із них за вибором складіть речення.

Розгляньте ілюстрацію до казки, яку намалювала ваша ровесниця Дем'янець Надія. Кого вона зобразила? Яку б ілюстрацію намалювали ви? Розкажіть.

Які казки, телефільми, інші художні твори українських чи зарубіжних авторів подібної тематики вам відомі? Стисло перекажіть їх зміст. Яка думка в них утверджується? Які з них ви радили б прочитати друзям? Чому?

Працюємо в групах

Розіграйте за ролями уривок казки, у якій розповідається про місце зустрічі Лиса зі звірами. Зверніть увагу на інтонацію героїв та слів автора.

ОКСАНА ІВАНЕНКО (1906–1997)

Відома українська письменниця Оксана Дмитрівна Іваненко народилася і зростала у фантастично-історичному місті Полтава, де мешкали такі відомі письменники як Іван Котляревський і Микола Гоголь.

Мати дівчинки працювала вчителькою в дитячому будинку для сиріт, а батько був редактором газети, пізніше — вчителем мови й літератури.

З дитинства дівчинка любила слухати казки Ганса Христиана Андерсена, Олександра Пушкіна, твори Миколи Гоголя, Тараса Шевченка. Та й сама вона була неабиякою фантазеркою. Першу свою казку Оксана написала у шість років, яка була вміщена в домашньому рукописному журналі «Гриб».

Оксана мріяла бути, як і її батьки, вчителькою, тому вступила до інституту народної освіти. Одного разу вона зайшла до подруги, яка працювала в дитячому будинку. Діти ні на крок не відступали від молоденької студентки. І завідувачка запросила її працювати. Оксана погодилася. Відтоді вдень — робота з дітьми, а ввечері — лекції в інституті.

Згодом вона перевелася на навчання до міста Харкова. Там познайомилася з письменниками Олександром Копиленком, Павлом Усенком, подружилася з Наталею Забілою. Незабаром зрозуміла, що справжнє її покликання — писати твори для дітей.

Письменниця добре знала природу, тому її казки пробуджують допитливість й інтерес дітей до оточую світу, допомагають відчутти його красу.

У казках збірника «Великі очі» письменниця ставить надзвичайно важливу проблему: що становить сенс життя, у чому полягає щастя, коли людина може стверджувати, що вона щаслива?

Довгий час Оксана Дмитрівна працювала у Києві відповідальним редактором журналу «Барвінок». Написала кілька десятків книг оповідань, повістей і казок для дітей. Серед них: «Майка й жаба», «Дитячий садок», «Лісові казки», «Великі очі», «Три бажання», «Куди літав журавель» та інші.

За цикл «Лісові казки», повість «Рідні діти», роман «Тарасові шляхи» та інші твори Оксани Дмитрівні було присуджено літературну премію ім. Лесі Українки.

Відома Оксана Дмитрівна і як перекладачка з російської, датської, французької мов. Особливо багато зробила вона для перекладу і популяризації казок Г. Х. Андерсена.

Прожила письменниця 91 рік. Поховано у Києві на Байковому кладовищі.

ТРИ БАЖАННЯ

Цікаво, чи зустрічали ви таких людей, яким завжди сумно, коли іншим весело, і, навпаки, вони тільки тоді й усміхаються, коли товаришам не до сміху? Ну, от просто ніяк не попадуть у лад?

Хоч таких чудних людей мені завжди шкода, проте бувати з ними в товаристві не дуже зручно, і я, по правді сказати, не дуже люблю, та і ви, напевно, також?

Мабуть, тому і в Зіни не було товаришів: вона теж ніяк не могла вгадати, коли треба сміятися, а коли плакати.

Наприклад, у їхньому класі — 5-А — дівчинка Ася зайняла на міському музичному конкурсі перше місце. Звичайно, весь клас ніби свято справляв, раділи успіхам Зіни. Тільки бідна Зіна ходила, *ніби в воду опущена*.

Правда, у неї саме в ті дні боліли очі ...

Повесні наш Василь змайстрував чудовий планер. Василь навіть усіх катав на ньому. Тільки Зіна сказала, що в неї щось очі ріжуть, не схотіла.

Взагалі, клас 5-А — чудовий клас.

Віть, наприклад, пише вірші й оповідання, і весь клас *покладає на нього великі надії*.

От Вітя написав таку поему про школу, що наші дівчата, — ви ж знаєте, дівчата завжди як сміються, так *міри не знають*, — плакати від сміху почали, особливо білявенька і чорнявенька Галі.

А у Зіни бідної знову, як на біду, розболілися очі, і вона сказала, що такі дурниці слухати не смішно, а противно.

І навпаки, коли та сама Ася, яку в класі люблять, одержала з математики двійку, всім було дуже сумно за неї, і білявенька та чорнявенька Галі теж пішли з нею плакати в коридор, а в самій Зіни був хороший настрій. Вона сміялась і трохи не співала, і очі не боліли, як завжди. Отака вже дівчина вдалася, що все в неї *не так, як у людей*.

Не знаю, як було б далі, та, на щастя, її побачив один лікар.

Недавно в нашому місті було велике веселе свято. Серед почесних гостей у театрі сидів і улюбленець дівчорі — лікар тієї незвичайної лікарні, що стоїть на краю міста. Про цього лікаря взагалі можна розповісти з десять кіп казок, але хай іншим разом. Побачивши його гостру постать, діти відразу починають співати:

Гострий лікар — це наш друг,
Дуже він не любить хворих,
І лікує просто й скоро Брехунів
і цокотух!

В нього є чудові ліки Боягузам
і базікам,
І для всіх він знайде радо
Допомогу і пораду!

І от цей дивний лікар звернув увагу на дівчинку, яка сиділа в партері в 2 ряду, місце 15, якраз посередині. Це була Зіна. Вона нібито нічим особливим не відрізнялась од інших дітей, але лікар своїм гострим поглядом помітив, що з дівчинкою не все гаразд. Час від часу вона терла свої очі, і обличчя у неї при цьому кривилося. Вона і не сміялася, і не раділа виступам своїх товаришів-артистів, як решта дітей.

«В чім справа?» — подумав лікар. Якраз на сцені дівчинка Ася чудово грала на роялі, і це був, напевно, найкращий номер. Її без кінця викликали на біс, а Зіна навіть закрила очі хусточкою!

В антракті діти побігли в фойє. Вони *цвірінчали, як горобці*, ділилися своїми враженнями. А Зіна стояла одна за колоною і ні на що не дивилась.

Ось підбігли до неї дві реготушки — білявенька і чорнявенька Галі.

— Зіночко! — закричала білявенька. — Правда, Наталя чудово співала сьогодні! Я б цілий день слухала її.

— Пхе, — скривила губи Зіна, — і що там чудового? Просто, як кішка, верещала.

— Ну, що ти! — образилася чорнявенька. — Вона співає краще від усіх в нашій школі!

— Бо дуже легко заспівати краще від усіх в нашій школі. Усі, *як миші, пищать!* Я навіть відмовилася бути в хоргуртку!

Чорнявенькій зробилось враз сумно, бо вона любила всіх хвалити і всім захоплювалась.

Але білявенька любила всіх мирити й тому добродушно сказала:

— Ну, що там сперечатися! От Валя та Рая танцювали сьогодні справді надзвичайно! Як би я хотіла так танцювати!

— А я і дивитися не схотіла! — сказала презирливо Зіна. — Коли я вчилася в балетній школі, таких, як вони, навіть і не приймали!

Білявенька й чорнявенька аж ойкнули на такий присуд і, вже не вимовивши ані слова, схопилися за руки й побігли геть. Адже сумно й навіть страшно отак все гудити!

Тоді лікар, який чув усю розмову, не стерпів і підійшов до Зіни.

— Дівчинко, чи давно в тебе болять очі? — спитав він. Зіна здивовано поглянула на нього:

— Вже кілька років, — призналася вона. — Лікарі по очних хворобах кажуть, що очі цілком здорові, а вони весь час ріжуть і ріжуть, — додала дівчинка й почервоніла.

Лікар уважно подивився на неї і сказав:

— Може, я вилікую тобі очі. Приходь до мене ввечері.
Увечері Зіна підходила до лікарні. На дверях висіла об'ява:
ЛІКУЮ:

БРЕХУНІВ, БОЯГУЗІВ,
БАЗІК, ЛЕДАРИВ,
ЗАЗДРИХ І ТОМУ ПОДІБНИХ
ХВОРИХ, ЩО ЗАВАЖАЮТЬ
ЖИТИ СОБІ Й ІНШИМ.
ЛІКИ БЕЗПЛАТНО У ВЛАСНІЙ АПТЕЦІ.

Ця об'ява аж ніяк не стосувалася її. У неї просто боліли очі.

Лікар сидів за невеличким круглим столиком. Перед ним стояло кілька шкатулок, наповнених дрібним різнобарвним камінням.

— Яка краса! — скрикнула Зіна. — Воно як живе! Дивіться, як промениться оцей червоний камінець! А цей зовсім прозорий, як *струмкова вода!*

— Якщо ти не поспішаєш, — сказав лікар, — допоможи мені перебрати це каміння.

— О, з великою охотою! — радісно відповіла Зіна.

Яких тільки камінців не було тут! І червоні, як усмішка, *корали*¹, і маленькі зірочки-діаманти, і рідкісні, чорні перлини, і веселий *смарагд*², і безліч простих камінців, різнобарвних, *ніби веселка упала на них* і відбилася всіма своїми кольорами, щоб вони завжди веселили очі людей.

— Я назбирав їх на берегах багатьох морів, — сказав лікар, — багато з них подарували мені мої друзі, що їздили по всіх світах. Перебираючи їх, кожного разу я ніби читаю цікаву книгу. Кажуть, що багато з цих камінців мають чарівну силу. Оцей смарагд береже від хвороб, а оцей чорний камінець з синіми жилками моряки беруть із собою в море, і він рятує їх під час штормів.

А хто має оцей мінливий червоно-золотистий, той може здійснити свої три щирі бажання.

— А навіщо ви відібрали ці рожеві камінці? — спитала Зіна.

— Я хочу послати їх у подарунок вашій дівчинці Ясі, — мовив лікар. — Вона так грала сьогодні, — ніяк не можу забути! Справді, ніби сонце сміялося, і ніби не пальці, а білі метелики літали по клавішах.

Він не скінчив говорити, як раптом Зіна почула, що в неї дуже ріжуть очі. — Ах, мені дуже боляче! — сказала вона. Лікар, ніби не почувши її слів, продовжував:

— Але мені так хочеться зробити подарунок. Хочеш, я подарую тобі цей камінець трьох бажань?

Зіна з хвилюванням подивилася на нього.

— Як, я можу стати тим, ким я хочу? Я можу забажати всього, чого мені хочеться? І все здійсниться?

— Так, — сказав лікар. — Цей камінець переходить з рук у руки, бо виконує всього лише три бажання протягом трьох місяців. Хочеш мати цей камінець?

— О, звичайно!

— Чого ж ти хочеш?

Зіна, не замислюючись, уперто й твердо сказала: — Я хочу грати так само, як Аська!

— Добре, — сказав замислено лікар. — Ти сьогодні ж почувеш, що граєш так само, як і вона. Але надалі все залежить від тебе. Через три тижні вона виступатиме на олімпіаді всієї країни. Ти можеш виступити разом з нею!

— Але ж я можу знову загадати бажання перед олімпіадою? — спитала Зіна.

¹ *Корали* — червоний, рожевий, білий камінь, який після обробки використовують як прикрасу.

² *Смарагд* — коштовний прозорий камінь яскраво-зеленого забарвлення.

— Е, ні,— засміявся лікар,— друге бажання ти зможеш загадати лише через місяць, а олімпіада через три тижні. Та й навіщо тобі? На сьогодні ти граєш так само, як і вона, а коли ти багато гратимеш — зможеш навіть перегнати її.

Дівчинка швидко побігла, сховавши чарівний камінець у кишеню. А лікар усміхнувся і похитав головою.

Ніхто з дітей не знав, що в кишені у Зіни лежить чарівний камінець, і всі були дуже здивовані, коли почули, як вона грає. Її руки сміливо і впевнено брали найважчі акорди і з блискавичною швидкістю виконували найскладніші пасажі. Ася сиділа уважна й серйозна. Яке ж було усіх здивування, коли по закінченні гри вона раптом кинулася Зіні на шию.

— Зіночко! Як чудово ти граєш! Я про це і не знала! Тепер ми разом виступатимемо на олімпіаді!

Зіна презирливо усміхнулась і сказала:

— Звичайно, аякже!

І вони вдвох поїхали за місто, на затишну дачу. У них були милі кімнатки, в яких стояли прекрасні роялі. І там у затишку і спокої вони готувалися до олімпіади.

Тільки починали співати пташки в парку, як Ася вже сідала за рояль, і починалися безконечні вправи.

Зіна натягала ковдру на вуха і бурмотіла:

— Ото ще задавака, щоб усі чули, що вона перша встає! Тільки виспатися не дає!

Після сніданку і вона сідала грати, але як нудно грати одне й те ж сотні раз! І як це Аська може! Зіна не витримувала і бігла в парк, там кидалась у гамак з якою-небудь книгою і мріяла, як вона перемаже Асю на олімпіаді.

Дівчатка мусили вивчити нову велику й важку сонату.

— Слухай, ти зовсім здурієш! — сказала якось Зіна Асі.— Ти ж уже знаєш її, чого ж тобі ще морочити голову!

— Ні,— сумно похитала головою Ася.— Хіба ти не чуєш, як я щоразу граю її по-новому, і все мені здається, що той, хто написав цю сонату, мислив її не так!

Люди слухали гру юної піаністки і дивувались, як ця дівчинка може добути таке багатство звуків, може передати і сум, і радість, і дзюрчання води, і спів птахів.

— Мені здається, що ти не дуже багато граєш, моя дівчинко,— зауважив одного разу Зіні вчитель, що приїздив інколи їх відвідати й перевірити.

— Скільки того й діла! — відмахнулась Зіна. Але з кожним днем їй ставало важче примусити себе сісти за рояль.

Якось приїхали до них у гості подруги.

— Ах! — заокотіла чорнявенька. — Ви тут сидите і нічого не знаєте!

Настусині квіти посилають у серпні на виставку! І сама вона поїде аж у столицю!

І враз у Зіни защеміли очі. І вона сказала собі:

— А хай їй, тій музиці! У мене тільки очі болять від цих остогидлих нот! От пощастило Насті! Звичайно, квіти — не музика, там собі гуляєш по саду, поливаєш, нюхаєш — та й годі. А потім нате вам — пошлють на виставку і скрізь у газетах надрукують твій портрет.

А може, задумати, щоб так, як і Настя, вирощувати квіти?

На ранок Зіна склала свої речі, сказала «до побачення» здивованій Асі і поїхала в місто. А коли минув місяць, незвичайний лікар зовсім легко погодився на її бажання і відвіз Зіну до квітів.

— Але два тижні ти мусиш попрацювати так, як Настя,— сказав лікар.— Настя казала, у неї дуже багато роботи і коли б хто-небудь був ще, можна було б зробити далеко більше.

Але Зіна не слухала його.

Вона палала бажанням швидше фотографуватися для портрета в газеті. А квіти? Хто ж не справиться з такою дурницею?

Вони опинилися в країні троянд. Рожеві, білосніжні, *палеві*, червоні, аж чорні, троянди розстилися навколо. Як веселі вінки на стеблинах, підпертих тонкими жердинами¹, пишались червоні; ніжним килимом стелилися долі дрібненькі жовті.

Настя виводила надзвичайні блакитні й лілові троянди.

Тепер лілова грядочка перейшла до Зіни. І першого ж дня, після першої поливки, у неї з'явилися раніше, ніж на грядочці в Насті, чудові пуп'янки.

Але вже через три дні Зіна відчула, що це для неї гірше, ніж музика. З ранку до вечора Настя поралася біля троянд, триріжком розпушувала землю, берегла від комах, поливала, доглядала.

А Зіна з жахом дивилася на свої тендітні руки, про які вона так особливо дбала, коли мріяла стати музиканткою.

Тепер під нігті часто набивалася земля, шкіра загоріла й порепалась, була вся в подряпинках від колючок. І взагалі — це була нудота!

А Настя, оглядаючи кожний кущик, казала Зіні, — я мрію, щоб скрізь було багато-багато квітів, щоб у нас росли найкращі квіти з усього світу і щоб ми виводили нові й нові.

Зіна слухала й позіхала.

Незабаром клумби й грядки, які доглядала Зіна, почали занепадати, на них з'явилися бур'яни, туди поналазила якась черва і стала точити ніжні пелюстки. Якось вранці, коли Настя поралася коло троянд у кінці саду, Зіна помітила, що на Настиній грядочці розкрився перший блакитний бутон у чудову ніжну троянду.

«У неї розцвів раніше, ніж у мене», — подумала вона і раптом з люттю вирвала ніжну рослину й кинула геть. Вона думала, що Настя не помітить, але Настя знала кожну свою квіточку і вмить виявила, що однієї нема. Вона тут же сіла на землю й гірко заплакала.

А Зіна втекла на річку, бо їй все-таки було трішки соромно.

Тільки вона пірнула в воду, як із-за повороту ціла флотилія човнів.

— Зіно! Зіно! — загукали хлопці й дівчата, — сідай з нами! Знаєш, у нас незабаром будуть змагання з гребні.

І Зіні враз спротивіла її кропітка² робота з квітами. Гребня, водний спорт — оце так, тут тобі самі розваги! А уславитися можна не менше, ніж задавака Аська або причепа Настя! У неї ж чарівний камінець, про який ніхто не знає, і вона ще може загадати третє бажання!

Ну, звичайно, ви вже здогадалися, що Зіна не барилася довго і зібралася додому.

Тижнів зо два вона спочивала, а потім прийшла до лікаря.

— Ну, як справи? — спитав, усміхаючись, лікар.

— Ану їх, ці троянди! — сказала Зіна. — Знаєте що? Я хочу кататися на човні, гребти і перегнати Юрка на змаганнях!

— Що ж, можна і це! — мовив лікар. — Тільки дивись, адже це третє — останнє твоє бажання.

Зіна цього разу вже гаряче взялася до справи... Не можна сказати, щоб їй дуже сподобалося гребти, але вона добре пам'ятала, що це її останнє бажання і тільки цим вона може уславитися.

А як це буде красиво! У своєму шовковому купальному костюмі вона сяде в човен (глядачі сидять на березі на спеціально влаштованих трибунах), махне веслами, як крилами. «Дивіться, дивіться, яка гарна дівчинка!»

¹ Жердіна — палиця.

² Кропіткаробота — робота, що вимагає старання, ретельності.

Нарешті настав день змагань, і все було так, як малювала в своїй уяві Зіна, багато народу, фоторепортерів з усіх місцевих газет.

Змагання мало бути досить важким.

Оркестр загравав марш, і згряя білих човнів полетіла по водяній дзеркальній сині.

— Зіна перша! Зіна, звичайно, буде першою! — хвилию пронісся шепіт, але Зіна була зайнята своєю справою і не чула нічого, крім сплесків весел. Так і є! Її човен вийшов наперед, обігнав навіть Юрка, от вони всі геть позаду, а Зіна вже так далеко попереду, що її ледве видно. Звичайно, вона прийде першою! От вона пропливла березовий гайок, минула дачі й санаторій і пливе вже одна. Тільки вона хотіла повернути в притоку, як раптом чийсь крик зупинив її.

— Стій! Стій! Почекай! — почувла вона. Зіна оглянулася навколо і побачила на березі чоловіка з чемоданчиком у руках.

«Я ще встигну!» — подумала Зіна і направила човен до берега. Коло ніг чоловіка лежав поламаний велосипед.

— Допоможи мені! — кричав він. — Підвези мене туди, вниз по річці. Я лікар. Мене викликали до тяжкохворого, але мій велосипед поламався. Ти жпливеш просто як блискавка!

— Я не можу! — злякалася Зіна. — У нас змагання, і я йду перша... мені треба в притоку, а не вниз, — промовила вона.

Але ж я поспішаю до хворого! — закричав у розпачі лікар.

— До хворого? — злякалася Зіна.

І враз Зіна зрозуміла, що це ждало важливіше, ніж перший приз, ніж змагання, бо тут же справа йде про життя людини!

— Сідайте, сідайте, — заговорила вона. Лікар швидко стрибнув зі своїм чемоданчиком у човен.

Яке ж було здивування усіх, коли біля Крутого берега не знайшли Зіни!

А Зіна щосили гребла, і лікар ще підганяв її.

— Швидше! Швидше! Розумієш, у лісника захворів онук, на кілька кілометрів навколо нема нікого. Йому треба негайно зробити операцію, от я і поїхав, а дід побіг за медсестрою, і вони прийдуть незабаром. Нічого, поки що ти допоможеш мені.

— Звичайно, звичайно, — шепотіла Зіна і думала:

Однаково змагання, мабуть, вже закінчилось, і потім тут така страшна справа!

Вона витягла човен на берег, прив'язала до дерева й пішла за лікарем вузьенькою стежечкою в глиб лісу, до хатини лісника.

— Грійте воду! — скомандував лікар. — Зіно, мий руки! Щипці, вата, бинт.

Зіна швидко виконувала все. Вона боялася дивитися, але ж від операції залежало життя хлопчика, і вона взяла себе в руки й допомагала мовчки, швидко й точно.

Ах! Коли б у неї ще був дійсний чарівний камінець і коли б вона могла загадати ще одне бажання!

— Готово! — сказав, нарешті, лікар. — Не плачте, бабусю, ваш хлопчик врятований! — Сиди, Зіно, коло нього, давай пити, а як прийде сестра, я відпущу тебе!

Зіна з повагою дивилася на лікаря і з ніжністю на хлопчика. І коли приїхала сестра, їй не хотілося йти.

— Вам буде важко самій доглядати його! — сказала вона.

І Зіна лишилась і допомагала перев'язувати хлопчика, давала йому ліки, не спала ночі і зовсім забула і про змагання, і про квіти, і про музику, і навіть про чарівний камінець. Вона зовсім не знала, що в газеті було написано про надзвичайну операцію лікаря, і як допомагала йому дівчинка-школярка Зіна, бо лікар не знав про неї більш нічого.

Увечері до лікаря постукали:

- Це я! Зіна! — сказала дівчинка. — Я принесла вам чарівний камінець!
- А! — зрадів лікар. — Ну, що ж, здійснилося, нарешті, твоє бажання? Перегнала ти Юрка?
- Ні, — похитала головою дівчинка. — Я не встигла. — Та це нічого, — призналася вона, усміхаючись. — Мені далеко більше хотілося, щоб хлопчик залишився живий і здоровий. На жаль, цього не можна було загадати, бо чарівний камінець вже не мав своєї сили.
- І тому ти сама намагалася допомогти вилікувати його? — спитав лікар. — І тобі не шкода, що ти не виграла в жоднім змаганні?
- Зовсім не шкода, — щиро сказала дівчинка. — Я не так уже сильно любила і музику, і квіти, і гребню, а от допомагати лікареві мені дуже хотілось! І він, здається, був задоволений мною, — скромно додала.
- Так, **все залежить від щирого бажання і любові до своєї справи**, — мовив лікар. — **Це далеко більше, ніж чарівний камінець!**
- І ви знаєте, з того часу у Зіни ніколи не боліли очі, і вона завжди раділа, коли було радісно її друзям, і сумувала, коли їм було сумно.

Працюємо з різними джерелами

Дізнайтеся значення слів: *антракт, фойє, соната, акорд, смарагд*. Поясніть їх значення своїм однокласникам.

Чи уважно ви читали?

- Героями твору є:

а) Михайлик і Сашко;	б) чарівник;	в) учні 5- А класу.
----------------------	--------------	---------------------
- Головну героїню звали:

а) Наталя;	б) Оленка;	в) Зіна.
------------	------------	----------
- Зіна скаржилася на біль:

а) голови;	б) очей;	в) живота.
------------	----------	------------
- Незвичайний лікар лікував:

а) бронхіти;	б) запалення легень;	в) забіяк і хвальків.
--------------	----------------------	-----------------------
- Щоб здійснились три бажання, лікар дав дівчинці:

а) чарівну паличку;	б) камінець;	в) чарівну квітку.
---------------------	--------------	--------------------
- Зіна допомогла лікареві вилікувати:

а) песика Бульку;	б) бабусю Орісю;	в) хлопчика.
-------------------	------------------	--------------

Міркуємо над прочитаним

- Назвіть героїв казки. Хто із них головний? Чому ви так вважаєте? Хто з них вам сподобався? Чим саме?
- Що Зіну весь час турбувало? Що вона постійно робила зі своїми очима? Чому?
- Яке враження про Зіну склалося у вас після її розмови з дівчатками про гру Асі? Знайдіть і прочитайте їх розмову. Зверніть увагу на тон і настрій кожної героїні. Зробіть висновок про характер дівчаток.
- Яке було перше бажання Зіни? Яке друге? Яке третє? Знайдіть місця, у яких про це сказано. Прочитайте. Як це її характеризує? Зробіть висновок про вдачу дівчинки.
- Чому Зіна не перемогла на конкурсі піаністів?
- Чи були в Зіни друзі? Чому? Чи хотіли б ви дружити з такою дівчинкою? Поясніть свій вибір?
- Скажіть, що заважало Зіні відчувати радість і бути щасливою? А коли почуваете себе щасливими ви?

8. Чи змінилася Зіна? Коли це сталося? Що почувала дівчинка, коли змогла допомогти лікареві?
 9. Яка основна думка казки? Чи висловлена вона автором у казці? Підтвердіть свою відповідь словами тексту.

Збагачуємо мовлення

1. Поясніть, як ви розумієте такі вирази: «все в неї *не так, як у людей*», «Діти *цвірінчали, як горобці*»; «Зіна була, ніби *у воду опущена*», «Про нього (лікаря) можна розказати *з 10 кіп казок*»; «Тільки *починали співати пташки в парку*, як Ася починала грати»; «Вона так грала сьогодні, *ніби сонце сміялося*».

Розвиваємо здогадку

2. Спробуйте зі змісту речення чи його частини пояснити значення виділених слів і словосполучень: «*підпертих тонкими жердинами*», «... вони тільки тоді й *усміхаються*, коли *товаришам не до сміху*»; «Ну», от просто ніяк *не попадуть у лад*, «Хоч» таких *чудних* людей мені завжди шкода».
 3. Як ви розумієте вислів «*гострий* лікар»? Установіть відповідність між поданими словосполученнями та їх значеннями:

Гостре слово	наточений
Гострий ніж	пильний, уважний
Гострий погляд	влучне, дошкульне

Міркуємо над особливістю літературних казок

Прочитайте зачин казки Оксани Іваненко. Пригадайте, який початок мають народні казки. Зробіть висновок, чим відрізняється літературна казка від народної. Що в названих казках спільного?

Фантазуємо, творимо, пишемо

Виконайте завдання, що більше подобається.

Уявіть, що Зіна живе в місті, що неподалік вашого населеного пункту. Напишіть їй листа. Що б вам хотілося їй написати?

Уявіть, що ви художник-дизайнер. Як би ви оформили обкладинку книжки-казки О. Іваненко «Три бажання»? Розкажіть або намалюйте.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Кольори, що оточують нас, можуть мати прості і звичні назви. Але деякі з них нам мало знайомі. Наприклад, *палевий* колір — це який?

Слово «палевий» походить від французького *paille*, що означає «солома». Тому, звісно, значення цього слова — блідо-жовтий, світло-жовтий з білястим відтінком, блідо-оранжевий, темно-жовтий, а в деяких випадках навіть соболинний (як шубка цього звірка).

Тема та ідея твору

Коли ви говорите комусь, що прочитали цікаву книжку, вас часто запитують: «Про що вона?» Це питання можна сформулювати інакше, по-науковому: «Яка тема цього твору?»

Тема — це те, про що розповідається у творі. Іншими словами, це те, що лежить в його основі (*тема* у перекладі з грецької — *основа*); звідси й така назва.

Визначити тему твору читач може, лише уважно прочитавши його. Часто з темою пов'язана і назва твору, і його *ідея*.

Ідея — основна думка твору, яку автор намагається донести читачам, те, заради чого написаний твір.

Це уявлення автора про зображені події, життєві явища, людські якості. Основна думка може бути виражена в заголовку або в одному з речень тексту. У багатьох творах ідея не висловлюється прямо, її необхідно зрозуміти. Це найголовніша думка змісту твору.

Визначити тему та ідею твору — означає зрозуміти, що і навіщо автор хотів сказати читачеві.

(За Оленою Ісаєвою)

БОРИС ГРІНЧЕНКО (1863–1910)

Борис Дмитрович Грінченко писав твори як для дорослих, так і для дітей. Він вивчав і досліджував нашу рідну українську мову: створював для дітей шкільні підручники, писав статті, завдяки його праці вийшов у світ чотири томний «Словарь української мови».

Можливо, сюжет наступної казки тобі вже відомий? Не дивуйся. Борис Грінченко здебільшого закінчував казки народні, перекладаючи їх із прози на віршову мову, бо вважав, що читати віршем казки і легше, і цікавіше.

(За Валерієм Шевчуком)

Прочитайте назву наступного твору. Як ви вважаєте, про що буде ця казка? Перевірте свої передбачення. Чия відповідь буде найближчою до змісту?

ТРИ БАЖАННЯ

Ой було це ще в давнії роки,
Як у нас, на Україні широкій,
Чоловік на селі жив Тимоха,
І була в нього жінка Солоха.
Поганенько було таки жити,
Хоч було на чому й заробити.
Та як правду вам щиро сказати,
То вони не уміли придбати,
Бо у гарне вбиратись любили,
А на прясти, наткати не вміли.
Їсти теж як би все їм ласенько,
Встати — пізно, лягти ж — так
раненько.
Так вони дожилися до того.
Що немає і в хаті нічого.
То і лає Тимоха Солоху,
А Солоха картає Тимоху.
Чоловік їй говорить: «Якби ти
До пуття та уміла робити,
То було б усього в нас багато —
І про будень, і також про свято».
Жінка каже: «І з тебе робота!
Аж дивитись на тебе нудота:

Тільки лежні справляєш та сидні,
Тим у нас тільки й є самі злидні!
Так погризшись, розумнії, далі
Долю лаяти злу починали:
«Це все доля недобра та люта,
Через неї це горе та скрута!
Нащо так це, що треба робити?
Кому доля годить, той на світі,
Не робивши, прожити здолає,
Ще й багатства та щастя зазнає».
А Солоха сердито говорить:
«Наша ж доля дає саме горе.
Ну, та й доля ж ця наша — така,
Як пралюта свекруха лихая!»
Тільки встигли те слово сказати.
Коли стук щось одразу до хати!
Увіходить якась молодиця:
«Нащо ж так все на мене свариться?
Я — та Доля. Щоб ви не казали,
Що ви щастя на світі не мали,
Та що маєте долю лихую, —
Три бажання обом вам дарую:
Жінці — перше, Тимосі ж два буде,
Не миліться ж ви, добрії люде:

Тричі можете вдвох ви бажати,
 Хто що схоче, то й буде те мати.
 Більше ж трьох вже ніяк!
 Прощайте!
 Щастя з рук ви, глядіть, не
 пускайте!»
 Те сказала і зникла вже з хати,
 А ті раді. «Що саме бажати?»—
 Вже Солоха в Тимохи питає,
 А Тимоха і сам ще не знає.
 Бо думок у Тимохи багато:
 «Оттепер нам повік саме свято!
 Перше, грошей найбільш забажаю,
 Я із грішми доскочу й до раю!
 Будуть інші за мене робити.
 Ласих страв буде їсти і пити,
 Я ж, як пан, увесь день на перині.
 Тільки скрикну: «Давайте ви,
 свині!»
 Гроші є, то усе нам байдуже,
 Ти тоді зачіпай нас не дуже!
 Я палаци куплю і з панами...
 Ні, гордують пани мужиками!
 Коли так, то я паном зроблюся!
 Генералом! В мундир уберуся,
 Шану матиму дуже велику:
 Всі шанують панів споконвіку.
 А воно іще більша є шана:
 Архиреем би... Звечора й зрана
 Цілуватимуть всі мене в руку,
 Я ж даватиму й панству науку.
 Тільки ні: в мене жінка, а знати —
 Архиреї усі нежонаті...
 Так царем!..» І знов думка гуляє,
 І думкам тим і спину немає.
 А Солоха теж в хмарах літає:
 Їй стрічки і намисто сіяє.
 Теж палац та такий пребагатий!..
 Бо не хоче вже вбогої хати...
 Та на лихо згадалось Солосі,
 Що вони не вечеряли й досі.
 То було їй про їжу байдуже,
 А тепер закортіло ще й дуже.
 У печі ще раніш затопила,
 Подивилась: «Ну, й жар же до діла:
 Хоч спекти, хоч спрягти, хоч
 зварити!»

Почала вона жар ворушити,
 Та й не стямилась, як і сказала:
 «Як би тут ковбаса зашкварчала,
 От-би так! А то з ранку самого,
 Опріч хліба не їла нічого!»
 Тільки встигла сказати — ой леле!
 Уже кільце ковбаски дебеле
 На жару і шкварчить і пряжеться!
 Тут Тимоха ураз як сунеться:
 «Чи вона уже зовсім здуріла?
 Що, дурна ти лепете¹ зробила?
 За оцю ковбасу віддала ти
 Своє щастя, що мала придбати.
 Чом ти грошей, дурна, не бажала?
 Ковбаси вона, бачте, не мала!
 А бодай би вона тобі сіла
 На той ніс, що встрява не до діла!»
 Стриб ковбаска до пики Солосі —
 Так одразу й повисла на носі!
 Ніс зробивсь — вже яка йому й міра!
 Гірше, ніж за сім гривень сокира.
 Тут Солоха: «Мій боже великий!
 Ой пропала ж я, бідна, навіки!
 Нащо ж я на цей світ народилась?!»
 Так вона тут сльозами і вмилась!
 А Тимоха сидить уже тихо,
 Бачить сам, що і він зробив лихо,
 І бажання віддав без нічого,
 Та ще й жінці накоїв він злого.
 Що робити? — він дума-гадає...
 А Солоха уже його лає:
 «Бач, здалась я йому на наругу!..
 Одминив мою пику на другу!..
 Як я вийду такою між люде?
 І яке ж то життя тепер буде?
 Віддавай мого носа, бо згину
 Та й тебе задавлю, злу личину!»
 Що робити? Чи грошей бажати.
 Чи Солоху з біди визволяти?
 Воно й грошики дуже хороші!..
 Ну, та жінка миліша як гроші!
 «Так щезай же ти, халепо клята!»
 Де й поділась ураз ковбаса та!
 Хоч нічого не має Тимоха,
 Так ізнов як людина Солоха.
 Аж тут — стук! Знову Доля до хати:
 «Чи ще будете ви нарікати?»

¹ Лепете — базіка — той, хто любить багато говорити.

Я ж вам щастя давала! Ви ж нащо
Віддали його так анізащо?
Ні, не доля тут винна — самі ви,
Що без краю недбалі й ліниві!
Заробіть, тоді й будете мати,
Самі взять свого щастя не вміли!
Прощавайте, якщо зрозуміли!»
Засміялась та й зникла із хати...

Як прибитіі наші zostались!
Довго очі звести не зважались,
Похилившись, сиділи довгенько
Та зітхали обоє важенько.
Як же згодом прочумались трохи,
То Тимоха сказав до Солохи:
«Отака приведенція в світі!..
Воно й правда, що треба робити...»

Чи близькими були ваші очікування щодо змісту казки «Три бажання»?

Віршована мова

Ви, напевно, помітили, що казка Б. Грінченка «Три бажання» написана інакше, ніж казки, які ви читали на попередніх уроках. Її рядки значно коротші, а останні слова кожного рядка звучать подібно, тобто *римується*. Наприклад:

Жінка каже: «І з тебе робота!

Аж дивитись на тебе нудота:

Тільки лежні справляєш та сидні,

Тим у нас тільки й є самі злідні!..» —

слова першого й другого (*робота — нудота*) та третього й четвертого рядків (*сидні — злідні*) римуються між собою.

У кожному рядку — однакова кількість складів, наголошені чергуються з ненаголошеними. Таке чергування створює *ритм*:

Тільки встигли те слово сказати.

Коли стук щось одразу до хати!

Тож казка «Три бажання» написана *віршованою мовою*.

Віршована мова — має ритм і риму, рядки — короткі, об'єднані в групи (строфи).

Ріма — це співзвучність закінчень рядків у віршах.

Ритм — однакове чергування наголошених і ненаголошених складів.

Строфа́ — кілька (2, 3, 4 або більше) віршованих рядків, виокремлених у групу.

Міркуємо над прочитаним

1. Розкажіть про головних героїв казки. Якими ви їх уявляєте? Опишіть чи намалюйте.
2. Чому Тимоха і його жінка жили бідно? Знайдіть відповідь на це запитання у тексті казки. Прочитайте. Як пояснювали свою скруту (тяжке життя) Солоха та її чоловік? А як би ви пояснили їхню бідування?
3. У яких рядках висловлена основна думка казки? Хто її висловив? Прочитайте. Яке прислів'я, що ви вивчали у розділі «Усна народна творчість» найбільш точно виражає повчальний зміст казки?

Досліджуємо

4. Як казка Бориса Грінченка пов'язана з усною народною творчістю, зокрема — міфологією? Який персонаж казки взятий автором із слов'янських міфів? Пригадайте, у яких інших божеств вірили давні українці?
5. До казок якого виду належить казка Бориса Грінченка «Три бажання»?

Фантазуємо, творимо, розповідаємо

Уявіть, що сьогодні Доля завітала до вас у гості. Яке б бажання ви попросили виконати?

МАРІЯ ЧУМАРНА (1952 р.)

Марія Чумарна — відома сучасна письменниця, науковець, дослідниця української символіки та звичаїв. Живе вона і працює у місті Львові. Була засновницею авторської українознавчої школи.

Для дітей Марія Чумарна пише казки, оповідки, притчі, вірші, байки. Усі її твори вчать Доброти, Любові й запрошують читача у своєрідну мандрівку Всесвітом у пошуках Щастя й Гармонії з природою і з власним Я. В одному з інтерв'ю письменниця сказала, що «казка — це алегорична наука, яка заклала у свідомості дітей основні закони співжиття у світі».

Про які закони співжиття говорить авторка, ви зможете сказати, прочитавши її казку «Як звірі державу будували».

Тож успіхів вам, любі читачі, у пошуках авторських секретів!

ГУМОР І САТИРА

Гумор і *сатира* — два способи зображення смішного в житті або в літературному творі. Гумор доброзичливий і жартівливий, а сатира, як правило, викривальна й зла. На гумор люди реагують сміхом, адже це завжди весело і дотепно. Про людину в гарному настрої кажуть, що вона перебуває в доброму гуморі. Якщо ж у людини поганий настрій, кажуть, що вона не в гуморі.

Гумор — художній прийом у літературному творі, заснований на зображенні чого-небудь у комічному вигляді.

Сатира — критика, висміювання людей, їхніх рис характеру, певних вад, вчинків, іноді навіть із засудженням.

ЯК ЗВІРІ ДЕРЖАВУ БУДУВАЛИ (ЗА МАРІЄЮ ЧУМАРНОЮ «ЛИСИЦЯ-МАНДРІВНИЦЯ»)

I

Лисиця протягом літа подорожувала різними країнами — вивчала досвід життя в інших краях. Коли ж нарешті повернулася додому — весь ліс аж гудів від цікавості.

Відпочивши і підживившись смачною домашньою куркою, Лисиця прийшла до Лева і сказала:

— Пане президенте, прошу вас організувати прес-конференцію і запросити представників усього тваринного суспільства — я хочу поділитися своїми враженнями і внести пропозиції щодо здійснення реформ у нашій державі.

— А що це таке? — здивовано запитав президент.

— Це прийняття вами, пане президенте, і всім нашим лісовим урядом таких законів, які призведуть до змін на краще в нашому лісовому житті.

— Ну що ж, — поважно відповів Лев, — я завжди готовий до змін, якщо після них ми житимемо краще.

Наступного дня всі звірі, а також сороки, ворони, сойки, а з ними і Дятел, що керує Лісовим агентством новин, зібралися на галявині.

— Шановні панове! Я поїздила по світу і побачила, як живуть звірі в інших країнах. Пропоную провести звіт нашого уряду і запровадити деякі реформи, які зроблять наше лісове суспільство економічно незалежним, сильним і багатим!

Лисиця аж сама замилювалася собою, як мудро вона говорить, а сороки та ворони лише дзьоби пороззявляли. Як це все звірам переказати?

Дятел, що керував поважним Лісовим агентством новин, взяв на себе сміливість поставити Лисиці запитання:

— Шановна пані міністр і головний радник нашого президента,— звернувся він до Лисиці.— Ви говорите про такі поважні речі, до розуміння яких наш лісовий народ ще не доріс. Чи не були б ви такі ласкаві написати для нашої лісової газети або відкрити в лісі школу для вивчення цієї науки, яку ви так назвали...

— Економікою! — ласкаво підказала Лисиця, що аж хвостом крутила від Дятлових лестощів.— Ну що ж, буду рада поділитися своєю мудрістю, якщо пан президент виділять кошти з державного бюджету на утримання такої школи...

— Що таке? — аж рикнув Лев, що крізь сон слухав Лисиччину промову.— Ти про що? Які кошти? Який букет?

— Бюджет, пане президенте,— це всі ті кошти, які вам здають звірі у вигляді податків,— ласкаво відповіла Лисиця.— Наші податки, як ми домовлялися, повинні використовуватися вами і вашим урядом для утримання війська, лісових лікарень, шкіл, для допомоги старим звірам, котрі уже не можуть полювати і самі себе прогодовувати, тобто для виплати пенсій, і для утримання маленьких звірят, що стали сиротами.

Дві ворони, що сиділи найближче від Лисиці, так розчулилися від її останніх слів, що одна навіть випустила з рота шматок м'яса, яким саме зібралась обідати. Лисиця вправно підхопила м'ясо, проковтнула і сказала:

— Ось вам приклад неекономічного поводження зі своїм майном!

Побачивши, що звірі і птахи, яких уже багато зібралось на майдані, чекають президентського слова, Лев підвівся, струснув гривую і сказав:

— Гаразд, від завтрашнього дня наказую всім звірам збиратися тут, на галявині, на уроки до Лисиці. Про школу подбаємо пізніше.

II

Наступного ранку після безсонної ночі Лев наказав покликати до себе Лисицю. Він зібрав усіх своїх міністрів, а це були: Вовк, Ведмідь, Олень, Орел і Сова.

— Лисице,— суворо сказав Лев,— не годиться тобі навчати лісовий народ, не навчивши спершу моїх міністрів. Звісна річ, я, цар, і без науки все знаю!

— Так, звичайно, пане президенте,— закрутила хвостом Лисиця.— Я тільки хотіла вам нагадати те, що ви знаєте!

— Отже, розкажуй міністрам, як виглядають сусідні з нами царства.

— Я недаремно назвала вас президентом, шановний Лево,— сказала Лисиця,— бо царів тепер нема, а тому й царств теж немає. Тепер скрізь по світу є держави, і правлять ними президенти, котрі обираються всім народом точнісінько так, як ми вас обирали.

— І що ж воно таке — держава?

— Держава — це земля, яка має свої межі, а тому в кожній державі існує державний кордон, і ми повинні його створити.

— Кордон — це і є межа,— поважно сказав Лев,— і кожен звір знає межі своїх володінь.

— Так, пане президенте, але кордон має охоронятися для того, щоб звірі із сусідніх держав не користувалися нашими природними багатствами і ресурсами.

— Звичайно,— пробурмотів Лев,— наші багатства дуже великі: це наша земля, лісові простори, це дерева, озера і річки, якими ми користуємося...

— Це риба в озерах і вся мала звірина, що нею ми, володарі лісу, можемо поживитися! — голосно вигукнув Орел.

— Так, це всі наші ресурси — в тому числі і трудові: адже для того, щоб у лісі життя ішло своїм плином, у ньому мають трудитися всі мешканці — кожен по-своєму! — сказала Лисиця. — Ми не повинні допустити, щоб найкращі наші майстри повтікали на заробітки в чужі краї! І щоб чужинці приходили сюди і користувалися нашими багатствами. Треба збудувати державний кордон, митницю і брати мито за всі товари, що ввозитимуться в нашу країну і вивозитимуться з неї.

— Призначте мене начальником митниці! — клацнув зубами Вовк.

Аж два дні засідав лісовий уряд, і Лисиця терпляче пояснювала звірячому уряду, що таке державні ресурси, різні види податків і таке інше.

III

Оскільки, розподіляючи державні посади, усі забули про Сову, бо вона дримала на засіданні уряду, то Лев вирішив призначити її міністром праці. У лісі кипіла робота, потрібна була велика робоча сила, між мешканцями лісової держави необхідно було розподілити обов'язки.

Сова вирішила знайти собі доброго заступника, котрий би виконував її обов'язки вдень. Врешті надумала призначити на цю посаду Осла. Він хоч упертий та не дуже розумний, зате працьовитий.

Осел дуже зрадів і охоче взявся до роботи. Сова наказала йому добре пильнувати за роботою копалень, у яких видобували золото, побудувати склади, поставити охорону. А самим процесом пошуку корисних копалин і їх видобутку в лісі займався Кріт.

Наступного ж дня Осел викликав Крота і наказав йому взятися до роботи під пшеничним полем, яке засіяли ворони на краєчку лісу.

— Пане заступнику міністра, пшениця саме доспіла, її час збирати, а ми зіпсуємо воронам весь урожай, викидаючи землю зі своїх копалень, — відказав Кріт.

— Що тобі пшениця?! — гордовито відказав Осел. — Ти повинен шукати золото!

— Не лише золото, — посміхнувшись, сказав Кріт, — у землі є дуже багато скарбів. Якби ви заглянули в наші підземні печери, то побачили б, якими великими природними багатствами володіє наша держава. І одне з цих багатств, не менш цінне, ніж золото, — пшениця.

Ослові більше подобався овес, тому він уперто повторив:

— Державі потрібне лише золото. Не уявляю, що, окрім доброго сіна і золота, ще може мати якусь вартість у цьому лісі.

Кріт мовчки подав Ослові карту, на якій було показано безліч печер, у яких знаходилися справжні скарби. Осел довго роздивлявся її, але нічого не міг зрозуміти.

IV

Уже вечоріло, коли зморений Осел насмівився постукати у дверцята Совиного гнізда.

— Шановна пані міністр, — шанобливо сказав Осел, — я нарешті розібрався з усім нашим господарством. Я думаю, що поки ми назбираємо необхідну кількість золота, краще давайте попродаємо всю нашу руду, вугілля, алмази — і просто отримаємо за них золото!

Осел щасливо заіржав і подивився на Сову, чекаючи від неї похвали за свою мудрість.

— Так-так, — глухо промовила Сова, — недаремно тебе назвали Ослом. Ми продамо всі свої запаси, а потім купуватимемо своє ж вугілля, металеві вироби з нашої руди у десять, двадцять разів дорожче. І весь наш золотий запас вичерпається, земля втратить свої багатства. Не смій втручатися не в свою справу!

Осел похнюпився, а Сова продовжувала:

— Тут у мене скарга від звірів. Що ж це ти зайця змушуєш будувати греблю, а бобра посилаєш на поле садити капусту?

— Пані міністр, я просто розподілив робочу силу: в кожному бригаду поставив звірів порівну.

— А ти подумав, яка-то буде користь, якщо кожен буде займатися тією справою, любов і схильність до якої заклала сама природа? А коли хтось у державі береться не за свою справу, то отримуємо одні збитки, скарги і незадоволення звірів.

Міркуємо над прочитаним

1. Хто є дійовими особами казки? Яку роль виконував кожен із них?
2. Чому лисиця названа мудрою? Про що вона розповіла звірам на прес-конференції?
3. Так що таке державний бюджет? Спробуйте, користуючись поясненням Лисиці, перенести це на людське суспільство.
4. Яке рішення прийняв президент Лев?
5. Як пояснила Лисиця, що таке держава?
6. Для чого треба державний кордон і митниця?
7. Як і кого призначили на посаду міністрів? Хто з них був найгіршим міністром?
8. Що він робив або хотів зробити неправильно? Яку шкоду державі могли б завдати його рішення?
9. У яких рядках висловлена основна думка казки? Прочитайте.
10. Доберіть заголовки до кожної частини казки і коротко розкажіть про їх зміст.

Розігруємо

Підготуйтеся до виразного читання казки в особах. Поміркуйте, як за допомогою інтонації передати характер героїв.

Працюємо з різними джерелами

Користуючись словниками, мережею Інтернет, дізнайтеся значення слів «економіка», «бюджет», «ресурси», «прес-конференція». Поясніть значення слів своїм однокласникам.

ЛІТЕРАТУРНІ ЛЕГЕНДИ І ПЕРЕКАЗИ

АНТІН ЛОТОЦЬКИЙ 1881–1949

Антін Лотоцький — талановитий письменник, журналіст, видавець, педагог та активний громадський діяч початку минулого століття. Але, на жаль, його твори довгий час не видавали, бо він був добровольцем у лавах Українських Січових Стрільців і воював за державність України. Тепер ми можемо по праву віддати шану цій мужній людині.

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ НАШОГО НАРОДУ

МИХАЙЛО-СЕМІЛІТОК ОПОВІДАННЯ З НАРОДНОГО ПЕРЕКАЗУ

I

Було се дуже давно. Ще як на наші землі набігав дикий кочовий нарід печеніги й нищив та руйнував села й міста, а людей убивав або забирав у тяжку неволю. А панував тоді

в нашому славному золотOVERХОМУ Києві князь Володимир. У князя був син Михайлик. Молоденький ще був князенко Михайлик, семиліток, але що се за дитина була! Який славний стрілець був із нього. Було, ганяється конем (бо й на коні їздив, наче вродився на ньому), птаку на лету з лука вцілить. Як де батько, князь Володимир, відправляється, було, чи то на лови, чи то в бій, усе він, було, проситься, щоби і його взяв із собою. Славний був лицар князенко Михайлик-семиліток. Батько його дуже любив, любив його й увесь нарід.

— Знати, що лицарська кров плине в ньому, — говорили люди.

II

І сталося тоді, що печеніги великою силою насунули на Україну. Підійшли під самісінький Київ і облягли його з усіх сторін, як чорна хмара. Добуваються до Києва, б'ють таранами в мури. От-от, думають, буде Київ наш. Та де там! Мури стоять, як стояли, не подаються. Стріляють печеніги до міста, до киян, що стоять на мурах, та стріли не раять киян, лише вертають і раять самих печенігів.

«Що б се таке було? — думають печеніги, дивуються. — Досі ще ніяке місто, хоч би й як сильно укріплене, не встояло перед нашими таранами. А тут б'ємо в мури вже більше як тиждень, мури нітрохи не подаються: стріляємо — наші стріли не раять ворогів, лише вертають і нас іще раять! Що се? Якись чари, чи що?»

Кличуть ворожбитів. Питають. А ворожбити кажуть:

— Не здобути вам отсього Києва ніколи! Там у Києві в князя Володимира є син-семиліток. Малий він іще, а вже великий і славний лицар із нього. Се його побут у мурах міста не дає вам здобути Києва. Сей семиліток — се душа народу, його сила. Щоби здобути місто, треба перше його звідти дістати.

— Що ж нам робити, що нам діяти, щоб його позбутися? Може, наслати на нього яких убійників, може, підмовити якого киянина, щоби вбив його?

— Убити?! Його? Його ніхто не вб'є! Кажемо ж вам, що він душа народу, а хіба ж можна душу, живу душу; вбити? Можна її ув'язнити, поневолити темними силами, але вбити — ніколи...

— Що ж нам діяти? Радьте, кажіть!

— Є рада на се, — каже один ворожбит, чорний як смола, з очима, як грань, — є рада! Пошліть до князя Володимира послів, нехай вам видасть князенка у заклад, а ви за те обіцяйте буцімто відступите від облоги.

— Хіба ж вони видадуть?

— Видадуть, — каже цей самий ворожбит. — Ні князь, ні нарід не свідомі ще того, кого вони мають у себе. Заплатіть мені добре, а я нашла в місто чорних духів, і вони вмовлять нарід, що годі їм уже довше сидіти замкненими, що з голоду помруть! І кияни несвідомі, хто се семиліток, видадуть його! Раді будуть ще, що так легким коштом увільняться від облоги.

Печеніги згодилися на раду ворожбита й вислали послів до київського князя.

III

Приходять послі в княжий терем, поклонилися та й кажуть:

— Прислав нас до тебе, князю, наш князь із заявою, що він зі своїм військом готов відступити від облоги Києва й вернути в свою землю, але під умовою, що ти, князю, дасиш йому в заклад свого семилітнього сина.

— Михайлика?! — скрикнув князь і аж зірвався зі свого престолу. — О ні! Ніколи!

Та тут йому в ухо шепче невидимий князеві чорний дух:

— Дай, дай сина! Се ж тільки в заклад. Йому там добре буде.

Князь аж стрясся, налякався власної думки, бо думав, що се йому самому така думка прийшла до голови. Задумався, вже хотів погодитися, та тут почув у сусідній кімнаті голос Михайлика й опам'ятався — батьківська любов перемогла.

— Ні, — каже, — не можу.

А чорний дух бачить, що так ніщо не вдіє, й шепоче йому:

— Сам не рійшайся! Спитай у віча, як віче рійшить.

І князь завагався, задумався. «Віче спитати? Думає він. — Чому зразу така думка не прийшла? Треба скликати віче. А як видадуть, що тоді?! Ні, нарід любить його й не видасть — ніколи!» — потішав він себе в гадці й каже послам:

— Я сам не можу рійшитися, скличу віче. Як віче рійшить, так і буде.

IV

І загудів вічевий дзвін, пішли окличники по місті.

— На віче, на віче! — понеслося луною скрізь по цілому Києві, й нарід лавою посунувся на майдан перед княжим теремом на нараду.

А князь сидить у своєму теремі сумний-пресумний. Душа щось недобре віщує. Думка за думкою лине, налігає... Що діяти? Що почати?

Аж тут убіг князенко Михайлик, прибіг до батька, обняв його за ший та й просить:

— Батеньку мій рідний, пусти мене за місто, хай виступлю до бою печенігів воювати, бо вже задовго стоять оті печеніги під Києвом та руйнують околиці й нас із міста не пускають.

А батько поцілував сина в чоло та й каже:

— Ой, сину, сину! Не тобі ще на війну ходити, ти ще малий, несвідомий.

А на се Михайлик:

— Пусти ти, батьку, на воду утятко молоденьке, а попливе, як і стареньке. І мені не треба вчитися воювати, пусти мене, батьку.

Проситься князенко, а очі йому аж горять, аж палають жадобою бою. Та батько каже:

— Стривай, сину, надумайся.

Аж тут сповістили князя, що вже весь нарід на віче зібрався й нетерпеливо жде князя.

І князь вийшов із терема, поклонився зібраному народові й промовив:

— Панове громадо! Лихо навістило нас! Печеніги облягли місто так, що нам і рушитися з міста нікуди. Правда, досі не вдалося їм здобути міста, але хто знає, як дальше піде, — у них у двадцяті більша сила, як у нас. Печенізький князь прислав до мене послів із завоюю, що він готов відступити у свою землю, аби лиш я дав у заклад свого семилітнього сина Михайлика.

Громада загула, зашуміла:

— Що, Михайлика, Михайлика! Ні, ми Михайлика не дамо від себе, годі!

Любили кияни Михайлика, бо хоч він ще й маленький був, а вже могли пізнати в ньому доброту й хоробрість. Вже тепер бачили вони в ньому свого будучого князя, що принесе славу Києву та Україні.

І зрадів князь, легше відотхнув, коли почув такі оклики серед киян.

Але чорні духи не дармували. Ось один став за плечима старшого сина князя Володимира Лихослава. Недобрий був се чоловік, лютий та хитрий, а притім трус. Сам вигляд його відтрочував уже від себе. Був він горбатий, лице мав викривлене, а зір якийсь гадючий. Нарід не любив його. Лихослав знав се, знав також, що нарід любить його брата Михайлика й ненавидів його за се, рад був його позбутися. Із сеї ненависті брата до брата скористався чорний дух і шептав йому:

— Намовляй киян, щоби вони згодилися на видачу Михайлика! Тоді ти сам лишишся, будеш сам паном на цілій Україні.

І виступив Лихослав, уклонився громаді та й каже:

— Панове громадо! Тяжке наше положення, тяжко й раду найти! Ворог наш сильний і вимагає від нас чималої січі. Знаю, що й ви се відчуваєте. Але тяжче мусимо відчувати се ми: батько мій та я — се ж ворог хоче розлучити батька із сином, брата з братом. А одначе,

хоч як се мені важко приходить, я не можу дати іншої ради, бо вище ставлю справу загальну над родинну, як лише сю, щоби дати їм у заклад Михайлика. Потішає тут мене се, що йому ніщо там лихого не станеться, його там шанувати будуть із огляду на нашого батька, а ми ось так увільнимось від облоги й моглимемо жити спокійно.

Нарід заметушився. Тут і там почувлися голоси, що погоджувалися з думкою Лихослава. Чорні духи не дармували, а далі вешталися проміж нарід та нашіптували йому, що так буде добре.

І ось виступив старий боярин Збигонь та каже:

— Панове громадо! І моя така рада, щоби дати печенігам князенка в заклад. Йому там, у печенігів, нічого не станеться, а ми будемо вольні. Князенка печеніги будуть шанувати вже хоч би з огляду на славного нашого князя. А ще й не треба нам забувати: молоденький князенко там, у чужому краю, між чужим народом, набере більше досвіду, збільшить свої знання й верне до нас, як виросте, досвідним і мудрим князем.

Громада загула, задумалася. А чорні духи не кидають своєї роботи.

І коли князь спитав:

— Ну, що ж, панове громадо, дати Михайлика в заклад печенігам чи не дати? — велика більшість загула:

— Дати, дати! Нема іншої ради!

І тільки невеличка меншість обізвалася:

— Не дати!

Князь, почувши, що більшість є за тим, щоби дати Михайлика до печенігів, хоч і з болям серця, мусив на се згодитися.

V

А малий Михайлик увесь час віча стояв у вікні терема та й чув усе. Чув, як брат Лихослав намовляв киян, щоби згодилися на його видачу, чув, як говорив старий боярин Збигонь, чув вкінці, як більшість народу згодилася на його видачу. Засмутився Михайлик. Та не сим, що кияни так легко згодилися на його видачу, бо він знав, що на се вплинули чорні духи, що вешталися між народом, невидимі для народу, але видимі для нього. Потіхою, радістю було тут для нього, що все-таки найшлася значна меншість, яка ніяк не хотіла згодитися на його видачу. Але сумний був тому, що бачив, що нарід ще несвідомий сього, кого він дає від себе, несвідомий сього, що сим сам собі готувить загибель. Коли вже раз буде він свідомий себе, своєї сили! Треба конче, щоби весь нарід прийшов до свідомості, що без нього, без Михайлика, він не встоїть, пропаде. Щоби його рятувати, треба йому, Михайликові на якийсь час, може, надовго скритися. І він виступив перед громадою та й каже:

— Ой, кияне, кияне, панове громадо.

Погана ваша рада,

Якби ви розум мали,

Мене не видавали,

Поки світ світом,

Вороги Києва не достали.

А так прощайте!

Сказав се Михайлик і повелів слугам привести собі коня. І в одній хвилі в коня вирости крила, а від Михайлика вдарила така ясність, що весь нарід аж жахнувся із дива.

А Михайло-семиліток проїхав проміж нарід, що з дива стояв, наче остовпілий, і приїхав під Золоті ворота. Вони були зачинені. Він узяв Золоті ворота на золоті стремена й вихором погнався між ворогів. Кінь летів на крилах, й землі не доторкаючися. Ворогів на сам вид ясного лицаря на крилатому коні зняв страх і переполох. А Михайлик гнався самою серединою ворожого табору. І що махне мечем по правий бік,— то ворог, як зрубане дерево,

паде; що махне мечем по лівий бік,— то ворог, як підкошена трава, стелиться. І заки Михайлик переїхав ворожий табір, усі печеніги покотом неживі лежали.

— Отсе моя остання тепер прислуга тобі, мій рідний Києве! Не верну я до тебе, аж поки весь нарід не прийде до свідомості, хто він, яка в його сила, не отямиться.

СЮЖЕТ ТВОРУ

Ми впевнені, що оповідання ви з легкістю впізнаєте серед творів інших літературних жанрів. Пригадайте, що ми називаємо оповіданням? Перевірте свої міркування.

Оповідання — це невеликий розповідний художній твір, у якому зображується певний випадок із життя людини (кількох людей) чи тварини за короткий проміжок часу.

Ланцюжок пов'язаних між собою подій утворює **сюжет** твору. Місце, що викликає у читача найбільше зацікавлення, хвилювання, бажання дізнатися, як будуть розгортатися події далі, є **кульмінацією**.

Описуючи події, персонажів автор використовує як *розповіді*, так і *описи*, *міркування*, *діалоги*. Відшукайте їх в оповіданні, яке щойно прочитали. Поміркуйте, яке їх значення в розкритті характерів героїв і як у них виявляється авторське ставлення до зображуваного?

1. Коли відбуваються події, описані у переказі? Хто його головний герой?
2. Яке місце вас схвилювало найбільше?

Чи уважно ви читали?

1. Який твір вам нагадує переказ: оповідання, казку, вірш? Знайдіть і прочитайте місця, що підтверджують ваш вибір.

Міркуємо над прочитаним

1. Чому печеніги звернулися до ворожитів? Як ті пояснили міцність Києва і стійкість киян? Прочитайте.
2. З якою пропозицією прийшли печеніги до князя? Яке рішення він прийняв? Чому саме так вирішив вчинити Володимир? Прослідкуйте за текстом, як громада міркувала щодо заяви ворогів. Чи правильними були такі міркування? Поясніть свою відповідь.
3. Знайдіть і прочитайте портрет старшого брата Михайлика. Зробіть висновок. Як у такому описі відображено характер героя?
4. Прочитайте слова Лихослава перед громадою. Чи були вони правдивими?
5. Чому Лихослав намовляв киян віддати Михайлика ворогам? Свою думку доведи словами з тексту. Як така промова його характеризує? Як автор ставиться до Лихослава? Що тобі допомогло знайти відповідь?
6. Яким був Михайлик? Як ставився до нього народ? Свою відповідь підтвердіть словами з тексту.
7. Перечитайте останні два абзаци переказу. Чому Михайлик не захотів повертатися до Києва? Чи погоджуєтеся ви з ним? Поясніть свої міркування. Пофантазуйте. Як би ви вчинили?
8. Яке із прислів'їв найточніше виражає основну думку переказу?
  - а) Рідна сторона — мати, а чужа — мачуха.
  - б) Батьківщина — мати, умій за неї постояти.
  - в) Всюди добре, а вдома — краще.
9. Навіщо автор розповів нам такий переказ?

Збагачуємо мовлення

1. Як ви розумієте вислів «*наче вродився на коні*»? Знайдіть у переказі інші порівняння. Яке їх значення в тексті?
2. Які перекази рідного краю ви знаєте? Що у них спільного з переказом Антіна Лотоцького?

ПОРТРЕТ

Вам, напевне, відомо, що таке портрет? Його можна намалювати олівцями, фломастерами або фарбами. А спробуйте описати зовнішність людини словами. Це також буде її портрет.

Портрет у художньому творі — це словесний опис зовнішності персонажа.

Його основне призначення — дати читачеві уявлення про літературного героя: його обличчя, поставу, одяг, жести тощо. Письменник через портрет часто передає характер персонажа, його настрої, висловлює власне ставлення до нього.

Автор у творі не завжди подає портрет героя повністю. Опис зовнішності може міститися в різних частинах тексту й доповнювати попередні відомості.

Що називається портретом у художньому творі? Яка його роль?

РОМАН ЗАВАДОВИЧ (1903–1985)

Про Романа Завадовича можна сказати, що він усе життя не вибував зі школи: народився ж у галицькому селі Славна в родині народних учителів. То й читати навчився рано. Особливо полюбив Франкового «Лиса Микиту».

Романкове дитинство — то ще й мамині колискові, казки. А коли казок бракувало, то мама вигадувала свої — й здавалося, що кращої вигадниці — годі й шукати. Він і сам спробував вигадувати й записувати свої вигадки до саморобних зошитів. Та коли про його хист довідався Святий Миколай, то подарував йому грубого зошита в твердій оправі. Справді подарував! Зошит лежав під подушкою, а на першій сторінці червонів напис: «Святий Миколай для Романа на твори».

Перший вірш «Святий Миколай» надрукував, коли навчався в шостому класі гімназії. А підписався псевдонімом: Роман зі Славної. То був його перший псевдонім. Згодом до нього додалося ще кілька: Володимир, Переяславець, Роляник, Михайло Маморський (тут і татове ім'я, і мамине прізвище).

Завадович блискуче закінчив гімназію в Тернополі, університет у Львові. Багато писав і так само багато друкувався в різних українських виданнях. Пов'язував своє життя водночас і з літературою, і зі школою. Дуже любив школу сільську і сільських школяриків.

Він любив, коли його слово співало, дзвеніло, сміялося, як весняне сонечко, коли в ньому чувся шепіт трави, гомін дібров чи подих історії. Він називав слово своїм Господарем, а його самого люди називали *Князем дитячої літератури*.

Якось поет сказав: «Святий Миколай нібито доручив мені стати письменником». Так, здається, Святий Миколай усе життя опікувався долею Романа Завадовича — від народження (18 грудня 1903) до смерті (31 травня 1985). Бо й вічний спочинок письменник знайшов на чиказькому цвинтарі, що також носить ім'я Святого Миколая.

(За Галиною Кирною)

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА

То не чорні хмари над Богуславом стояли, то турки-яничари¹ на місто напали, людям руки путами² в'язали і гнали їх у далеку землю турецьку, в тяжку неволю.

Спіймали й дівчину-білявку, попівну³ Марусю Богуславку.

Вродлива, справжня красуня була Маруся. Тож, коли її у Стамбулі на базарі продавали, уподобав її багатий паша⁴ турецький.

— Не годиться таку пишну квітку важкою каторгою в'ялити, візьму її до свого дому, скажу її виховати в мусульманській вірі та у звичаях турецьких, туркенею стане, за дитину мені буде.

Купив паша Марусю, у свою палату привів, у турецьку одіжку зодягнув і найняв учителів, щоб дівчину по-своєму навчали, щоб її потурчили, побусурманили⁵. І пильнували⁶ вчителі, щоб вона українського слова не чула, хреста не бачила. Щоб не до Христа, а до Аллаха молилася.

Але дівчина глибоко в серці, мов чарівний образок, носила спогад про рідний край — про чудовий краєвид зі сріблястою річкою, крутими скелястими берегами й білими хатками у вишневих садах.

Роки минали і той чудовий образ поволі затирали.

Вже Маруся туркенею стала, пашу рідним батьком називала. Жила в розкошах і вигодах, а коли паша з дому виїжджав, то ключі від усього хазайства їй у руки віддавав.

Чудова була в паші палата, вся в золоті, сріблі й самоцвітах, серед квітників і садів. Дзюрчали кришталеві водограї, мінилися веселчиними барвами клумби розкішних квіток, п'яно пахли кущі й дерева.

А за садом-виноградом стояла вежа⁷ висока, з сірого каменю збудована, в землю глибоко вмурована. Багато років Маруся пашу питала, що це за будівля, та він відповіді не давав, будь-чим її збував⁸. Це Марусю ще більше зацікавило.

Раз увечері пішла Маруся в сад гуляти, відчинила хвіртку в мурі-огорожі й опинилася під вежею. Стала до неї приглядатися, сотні раз думати-гадати, нащо паша таку понуру⁹ вежу збудував.

І раптом донеслася до неї приглушена пісня. То не один голос співав, то кілька сотень людей співало, сумно на долю нарікало, що вже тридцять літ у неволі перебувають, Божого світу, сонця праведного не бачать.

Дівчина стрепенулася. Що це? І пісня якась близька її серцю, і слова наче знайомі. Маруся здогадалася: то невільники з України в цій вежі-темниці без сонця-світла погибають, свою тугу за волею святою, за рідною землею піснею виливають.

Відтоді Маруся спокою не мала, тихим сном не спочивала, все якусь таємну думку плекала¹⁰.

¹ *Турки-яничари* — військо в султанській Туреччині, яке відзначалося особливою жорстокістю.

² *Пута* — кайдани, ремені, мотуззя, якими зв'язують руки та ноги людини, щоб позбавити її свободи рухів.

³ *Попівна* — донька священика.

⁴ *Паша* — високий титул в Османській імперії.

⁵ *Побусурманити* — повернути кого-небудь до іншої віри (переважно мусульманської). *Бусурмани* — іновірці, не християни, турецькі завойовники.

⁶ *Пильнувати* — слідкувати.

⁷ *Вежа* — башта.

⁸ *Збувати* — тут: ухилятися від відповіді.

⁹ *Понурий* — сумний, невеселий; позбавлений яскравих барв, темний, непривабливий.

¹⁰ *Плекати* — тут: мріяти про здійснення чогось.

Пам'ятник Марусі Богуславці
в Богуславі

Раз, як паша турецький у мечеть¹ на молитву поїхав, Маруся щонайбільший ключ із схованки добула, до невільницької вежі побігла, залізом ковані двері відімкнула, стала на порозі й зойкнула. Триста козаків, бідних невільників, на солomé покотом лежали, і глухо подзвонювали кайдани на їхніх руках.

— Невільники нещасні, оце я вам двері на волю відчиняю! — промовила Маруся.

Переглянулися невільники.

— Не можна цій турецькій дівчині вірити! Хоч вона по-нашому й говорить, ніхто не знає, що вона у своїм серці проти нас замишляє.

Тоді Маруся на одвірок схилилася, сльозами залилася.

— Брати мої рідні! Бог мені свідок, що я ніяких хитрощів не замишляю, тільки допомогти вам хочу! Кажу вам, добре дбайте, у землі рідні втікайте, поки турки нічого не знають.

Вийшли невільники з вежі холодної, місто турецьке тихцем-хильцем обминали, в Україну темними ярами втікали. А коли останній невільник із темниці вибігав, Маруся його затримала.

— Прошу я тебе, козаче, зроби мені послугу велику! Як повернешся в рідний край, то містечка Богуслава² не минай, моїм батькові-матері від доньки-бранки³ Марусі Богуславки низенький уклін передай. Скажи, що їхня донька свою невільну провину спокутувала, братів рідних — невільників бідних — з неволі в Україну відпустила.

А той козак був кобзар-бандурист. То як вернувся він у рідний край, склав прегарну думу про турецьку бранку Марусю Богуславку і скрізь про неї людям співав. Слухали люди, тяжко зігхали й допитувалися, що сталося з Марусею. Але кобзар цього не знав і в думі не розказував.

Коли відбуваються події, описані у творі? Що вас найбільше вразило? Хто головний герой твору?

Міркуємо над прочитаним

1. Чому турецький паша вирішив купити собі Марусю? Прочитайте.
2. Як жилося дівчині у неволі? Як ви розумієте вислів, щоб Маруся «не до Христа, а до Аллаха молилася»?
3. Які спогади залишилися у дівчини про рідну Україну? Свою відповідь підтвердіть словами тексту. Про що це свідчить?
4. Як Маруся дізналася про невільників з України, зачинених у вежі? Чому вони спочатку не повірили дівчині? Як вчинила Маруся? Чому вона це зробила? Чим такий вчинок був небезпечний для дівчини?
5. Знайдіть у тексті й прочитайте прохання Марусі до козака. Поясніть значення вислову: «Свою невільну провину спокутувала».
6. Розгляньте ілюстрацію на якій зображено пам'ятник Марусі Богуславці в місті Богуслав. За що люди пам'ятають і шанують дівчину до цього часу?
7. Яка основна думка твору?
8. Поділіть оповідь на частини. Дайте кожній заголовок. Перекажіть текст за складеним планом.

¹ Мечеть — церква мусульман.

² Богуслав — місто Київської області України.

³ Бранка — дівчина в полоні.

Дискутуємо

Чи можна такий вчинок вважати подвигом? Свою думку аргументуйте.

Фантазуємо, творимо

Люди козака-бандуриста питали: «Що сталося з Марусею?». Складіть свою розповідь про подальшу долю Марусі Богуславки.

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ (1878–1944)

Олександр Олесь народився 5 грудня 1878 року в Сумській області. Його справжнє ім'я — Олександр Іванович Кандиба. Олесе́м його називала дружина. Саме під таким псевдонімом¹ поет друкував свої твори.

Змалечку Олександр Олесь був дуже здібним хлопчиком. У 4 роки вже навчився читати. Відомо, що в нього була спадкова пристрасть — рибальство. Його дід — Фе́дір Канди́ба — торгував рибою, а батько працював на рибних промислах в Астрахані, де й втопився у Волзі, коли Олесю було 11 років. Олександр залишився з мамою і двома сестрами.

Навчався Олександр Олесь у хліборобській школі, але бажання вчитися не мав, учився аби закінчити. Писати вірші почав у 15 років. Більшість творів Олесь писав у кав'ярнях чи вдома вранці за чаєм. Писав на клатках паперу, часто їх губив, забував.

Під час навчання у Харківському ветеринарному університеті самостійно вивчав польську, сербську та болгарську мови.

Останні роки свого життя поет жив поза межами України. В еміграції Олександр Олесь вивчав чеську, французьку та німецьку мови.

Помер Олесь у Празі (Чехія) в 1944 році. У 2017 році перепохований на Лук'янівському цвинтарі в Києві

ІЗ КНИГИ «КНЯЖА УКРАЇНА»

ПОЧАТКИ КИЄВА

Над Дніпром широким, вільним,
Де луги й степи цвіли,
Наші прадіди поляни
Оселились і жили.

Хлібороб робив у полі,
Пас пастух корів, овець,
З луком, з стрілами гнучкими
По лісах ходив ловець.

Пишно квітла Україна,
Повна всякого добра.

Як в раю, жили поляни
Понад хвилями Дніпра.
Все своє вони любили,
Шанували і чуже,
Хай, мовляв, Перун і Волос
Всіх від лиха стереже.

А коли сусід лінивий
Заздрив силі багача,
Вміли наші показати
Обосічного меча.

І віки нога ворожа

¹ Псевдонім — літературне ім'я, яке використовує людина замість справжнього.

Не ступала на наш лан.
 Всі сусіди шанували
 І боялися полян.
 ...Де стоїть тепер наш Київ,
 Там була сама гора,
 Жив там першим Кий з Хоривом,
 Щек та Лебідь — їх сестра.
 Над самим Дніпром на горах,
 Огороджений з боків
 Ровом, мурами, валами,

«КРАСНЕ СОНЦЕ»

Тихо-мирно Володимир,
 Свого віку доживав,
 Піклувався своїм народом,
 Вдів, убогих годував.
 Всі вдоволені, щасливі.
 А багатство і добро
 Все несе й несе у Київ
 На човнах своїх Дніпро.
 Щонеділі виїжджає
 Валка з княжого двора
 З хлібом, салом, м'ясом, медом,
 Повна всякого добра.

«Хто убогий, хто каліка,
 Хто сьогодні ще не їв,
 Йдіть, нещасні, поспішайте,
 Приступайте до возів!»

І ішли каліки, вбогі,
 На руках дітей несли,
 Із возів, що треба, брали,
 Їли хліб і мед пили.

Тихо-мирно дні останні
 Володимир доживав,
 Будував церкви і школи
 І за ладом доглядав,

Жив з сусідами у згоді.
 І плили спокійно дні,
 Нападали на Україну
 Тільки половці одні.

Київ виріс і розцвів.
 На сторожі коло його,
 Наче батько, став Дніпро,
 Наче батько сину, ніс він
 З півдня й півночі добро.
 І здавалось, Україна
 Буде квітнути віки,
 І здавалось, всі народи
 Їй сплітатимуть вінки.

І народ за серце й розум
 Свого князя шанував:
 «Красним Сонцем» України
 Володимира прозвав.

І Великий Володимир
 Ще і досі не умер:
 За його думки великі
 Люде борються й тепер.

Ще і досі на Вкраїні
 Кров'ю скроплені поля,
 Ще і досі українська
 Розшматована земля.

ЯРОСЛАВ МУДРИЙ

Після ката Святополка,
 Що замучив трьох братів,
 Брат четвертий на престола,
 Ярослав розумний сів.

Святополком Окаянним
 Все зруйновано було.
 Бідувало бідне місто,
 Бідувало і село.

І усю свою увагу
 Ярослав звернув на лад.
 І небавом Україна
 Зацвіла, як пишний сад.

І небавом знову люди
 Багатіти почали,
 І Дніпром човни чужинців
 Знову в Київ поплили.

Греки, німці, італійці,
Чехи, угри — всі ішли,
Купували, продавали
І у Києві жили.

Так живий, шумливий Київ
Царгородом другим став.
Як про друга, як про сина,
Дбав про його Ярослав.

Оточив його валами,
Ровом, мурами обвів,
Укріпив його, оздобив
І прешишний двір завів.

До палат ішли невпинно
Чужоземні посланці.
Князь сидів на пишнім троні
З грізним берлом у руці.

І, допущені до князя,
Низько кланялись послы
І до наг дари складали,
Що з чужини принесли.

В час бенкету на бандурах,
Гусях, різних сопліках
Грالی весело музики,
Вина пінилися в чарках.

Співаки пісні співали,
Скоморохи, штукарі,
Розважаючи чужинців,
Метушилися у дворі.

Після ситого обіду
Всі виходили з палат
Подивитись на верблюдів,
На муштрованих звірят.

І в Європі честю мали
Королі, князі, царі
Поріднитись з Ярославом,
Побувати у дворі.

Але мудрість Ярослава
Вся була в його ділах,
У державнім будівництві,
Владі, устрою, в судах.

Щоб не нищити народу
І народного майна,
Не хотів він воювати,
Не тягла його війна.

Він прогнів лише поляків,
І, щоб ворог тихшим став,
Він твердиню понад Сяном —
Ярослав свій збудував.

Та ходив на печенігів
І черкесів під Кавказ,
Що на нашу Україну
Нападали раз у раз.

Та з Редедю касозьким
Ярославів брат Мстислав
Бивсь хоробро в поєдинку
І Редедю подолав.

Наш співець Боян великий,
Найславніший із співців,
Сплів йому вінок безсмертний,
Із пісень безсмертних сплів.

.....
Пролетіли дні короткі...
Перед смертю Ярослав
Всіх своїх синів покликав
І з любов'ю проказав:

«Вас я, діти, покидаю,
Йду я в ліпшу сторону,
Але, діти, пам'ятайте
Мою заповідь одну:

Не сваріться, жийте в згоді:
Тільки мир збере усе,
А незгода, наче вітер,
Все по полю рознесе.

Як не будете всі разом
Йти до спільної мети,
Ви, державу зруйнувавши,
Подастесь у світи.

Ви розгубите ту землю,
Що придбали вам батьки,
А тинятиметесь всюди,
Як вигнанці й жебраки».

Та недовго пам'ятали
Діти мудрий заповіт,
А нащадки Ярослава
Осміяли на весь світ...

Чим займалися поляни на своїх землях? Чи щасливим було їх життя? Підтвердіть свою думку словами тексту.

2. Як виявилася любов народу до князя Володимира?
3. Розгляньте на сторінці 6 вашого підручника зображення пам'ятника князю Володимирі. Чому саме так зображають його скульптори?
4. У чому виявилася мудрість князя Ярослава Мудрого? Яку заповідь він дав своїм синам? Чи актуальними є такі слова сьогодні? Поясніть.

Фантазуємо, творимо

Якби ви були художником, яку б ілюстрацію намалювали? Опишіть словами чи намалюйте.

ДРАМАТИЧНИЙ ТВІР

Про казкового героя можна розповісти не описуючи його, а показавши в дії. Твір, у якого життя зображено через розмови та вчинки дійових осіб називається *драматичним* (*драмою*, або *п'єсою*). Драматичні твори пишуть насамперед для постановки на сцені. Вони поділяються на **дії (картини)**, кожна з яких відбувається в іншому місці або в ній беруть участь інші особи. Важливу роль у драматичному творі відіграють **декорації**, тобто зовнішній вигляд сцени, її оформлення, а також звуковий і музичний супровід.

Драматичний твір (п'єса) — це художній твір, написаний для постановки в театрі. Він складається з *реплік* (діалогів, монологів, полілогів) і *ремарок*.

Репліка (рим. — *replica*) — слова дійової особи, з якими вона звертається до іншої дійової особи, або її міркування наодинці вголос.

Монолог — зв'язне висловлювання, що належить одній людині.

Діалог — розмова між двома особами.

Полілог — розмова кількох учасників.

Ремарки — додаткові авторські зауваження й пояснення у драматичному творі, які допомагають творцям театральної вистави правильно зрозуміти, як поставити твір на сцені, а читачеві — уявити героїв та їхні дії, міміку, жести, тобто все, що відбувається на сцені. Крім того, ремарки пояснюють, як потрібно обладнати сцену для вистави. Ремарки в тексті завжди виділено іншим шрифтом.

Пригадайте

Ви коли-небудь були в театрі? Яку дивились виставу? Які враження вона справила на вас?

Поміркуйте, чим гра актора на сцені відрізняється від гри в кіно.

Прочитайте п'єсу Олександра Олеся «Микита Кожум'яка».

МИКИТА КОЖУМ'ЯКА

Казка в чотирьох картинах

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Микита Кожум'яка.

Батько (він же Старий Кожум'яка,
Дід).

Князь.

Княгиня.

Князівна.

Джура¹.

Дівчина.

Посланець.

¹ *Джура* — зброєносець.

Гонець.
Воеводи.
Сини.
Парубок.

Дівчинка.
Діти.
Юрба.

КАРТИНА ПЕРША

Палати Князя.

Дівчина.

Сумний наш Князь, сумний наш
Князь,
Лягли йому на чоло¹ хмари,
Неначе ждуть нас знов удари,
Неначе знов орда знялась...

Княгиня.

Ах, я так серцем не боліла,
Коли орда в степах кипіла,
І князь з мечем і на коні
Літав орлом між ворогами,
А кров червоними квітками
Цвіла на дикім бур'яні.
Тепер же я горю в огні, —
Невже віддати мушу Змію
Дочку мою, красу, надію,
Сама її згубити мушу?
Ах, краще б взяв мою він душу...

Дівчина.

Лишіть! Послухайте мене:
Ще, може, лихо і мине,
Ще, може, знайдеться в державі
Юнак хоробрий, молодий,
Що й сам повернеться у славі
І вславить трон ваш золотий.
Хай Змій віки уже лютує —
Всьому на світі край свій є...
Княгине! Серце моє чує,
Що Змія лицар² той уб'є!

Княгиня.

Покинь свої химерні³ мрії
І в очі правді подивись:
Прийшла черга — і смерть надії,
І не змагайся, і корись...
Отак колись черга настане,
І згину я, і згинеш ти...

Дівчина.

Чому ж увесь народ не встане
Страшного ката⁴ розп'ясти?!
Хай має він залізні руки,
Хай має безліч він голів,
Нехай страшні народні муки —
А ще страшніш народний гнів!

Княгиня.

Мовчи... Бо й стіни мають вуха!..
І що, коли нас Змій підслухав —
Удвох загинем в одну мить!

Дівчина.

Ах, в серці кров моя кипить!
Аби Князівну врятувати,
Я б не боялась самострати...

Княгиня.

У тебе серце золоте...
Мовчи!.. Здається, хтось іде...
(*Дівчина, побачивши на порозі
князя, виходить*).

Князь.

Недобрі знов у тебе очі...
Чому? Від сліз? Не спала ночі?
Тому моя й журба подвійна...
Княгиня.
Ні, князю мій! Ні, я спокійна.

Князь.

Спокійна... ти... А де ж вона?

Княгиня.

Сидить в задумі край вікна
І в простір дивиться кудись...
А очі слізьми налились...

Князь.

Невже країна вся байдужа,
Невже у нас немає мужа,
Палкого серцем, молодого,
Який би зваживсь на двобій,
Невже не знайдеться нікого
В державі нашій молодій?

¹ Чоло — лоб.

² Лицар — воїн.

³ Химерний — дивний.

⁴ Кат — той, хто страчує людей.

(Входить Джура).

Князь.

Що сталося, Джура? Чийсь гонець?

Джура.

Атож! Від Змія посланець.

Князь (до Княгині).

Іди собі в свої покої!

Княгиня.

Ах, не минути долі злої!..

(виходить).

Князь.

Хм! Посланець?.. Від змія... Клич!

Джура.

Такий він чорний, як та ніч!..

Такий зубатий та окатий²...

Князь.

Дарма!.. Іди, зови в палати!

Посланець (входить).

Наш пан, великий володар,

Землі й самого пекла цар,

Прислав мене тобі сказати,

Що мусиш ти Дочку віддати.

Лишає він тобі три дні...

Князь.

За три дні відповідь я дам...

Яку — твій Пан почує сам.

Посланець.

Гляди, накличеш ще біду...

Дивися сам... Так я піду! *(виходить).*

Князь.

Щоб нарешті ката-гада

Наш позбавився народ,

Джура, скликать воевод!

Нині ввечері нарада!

Джура.

Воеводи на дворі

Ходять, радяться, міркують,

А у Змія на горі,

Кажуть, зранку бенкетують. *(Пішов).*

Князь.

... Відчуваючи зарані,

Що у них бенкет останній!..

Княгиня (входить).

Що, пішов?

Князь.

Пішов, здається.

Княгиня.

Як у мене серце б'ється!

Що ж було тут, розкажи!

Князь.

Та нічого... Залиши!

Мусить бути те, що буде...

Княгиня.

Як горять у мене груди!

Келех випитий до дна...

Вся отрута...

(Побачила князівну)

Ах, вона!

Князівна (входить).

Мамо, тату! Не журіться!

Ви навколо подивіться:

Смерть зливається з життям,

Розцвіт тут, занепад там...

Хай я згину в пащі Змія,

Та в мені живе надія,

Що загине й він колись,

І потоки людських сліз

Згодом висохнуть росю...

¹ Покої — кімнати.

² Ока́тий — від слова очі: з великими очима.

Княгиня.

Доню, донечко, з тобою
Хтось навів розлучить нас...
Чи ж коли настане час,
Що тебе побачу знову
І голівоньку шовкову
Знов до серця притулю,
Чи, знеможена журбою,
Тільки сльози розіллю,
Сиву голову схилю?

Князь.

Ні, до зброї, до двобою!
Зараз скличу воєвод
І, коли вони, безсилі,
Схилять голови похилі,
Підійму я весь народ –
Або більше я не Князь!
Джуро, слухати наказ:
Всі столи єдвабом¹ вкрити,
Воєвод цю мить просити!
(Кінець першої картини)

КАРТИНА ДРУГА

*Велика світлиця в палатах Князя.
За столами сидять воєводи.*

Князь.

Воєводи, в горі, в тузі
Вас, мої і слуги й друзі,
Скликав я на раду тут...
Я не сам, увесь наш люд
Просить вас пораду дати,
Як державу врятувати,
Як скрутити Змія злість,
Бо він всіх нас переїсть.
Ви згадайте, скільки кращих
Вояків пропало в паші,
Скільки в розквіті дівчат
Йде щороку з наших хат.
За яку, скажіть, провину
Мусим ми платити данину?!
За що кров з нас смокче Змій?
Воєводи, на двобій!
Що черга Дочці — байдуже,
Хай моя Княгиня тужить,

Все дарма... Але неволі
Мусим крикнути: «Доволі!»,
Досить нам зубів і лап!
Хто не бореться, той раб!

Перший воєвода.

Мусим ми скоритись долі –
Вітром гнеться й дуб у полі.

Другий воєвода.

Гнулись ми, та досить гнутись –
Час до вітру обернутись!..

Третій воєвода.

Правда! Час підставити груди:
Хай що буде, те і буде –
Мусить статися двобій!

Четвертий воєвода.

Хай загине лютий Змій!

П'ятий воєвода.

Мусить край настати Змію!

Князь.

Бачу, слухаю, радію.
Але хто себе і зброю
Вкриє славою ясною?
(Тиша)

Другий воєвода.

Що ж, замовкли, люди добрі?!
Є ж у нас борці хоробрі,
Їхні руки з криці² куті,
І самі, як звірі, люті.

Перший воєвода.

Їхні руки, кажеш, з криці!..
Чув я вже... Лиши дурниці,
Досить тих борців хвалити!..
Краще, де вони, вкажи ти –
Їх, на жаль, у нас немає...

Джуро (входить).

Дід там... Справу пильну має,
Хоче Князю щось сказати.

Князь.

Що ж, гаразд! Зови в палати!
Вибачайте, воєводи,
Що нараду перервав.

Третій воєвода.

«В лихоліття всі до згоди» –
Батько мій колись казав.
Хай земля йому пером!

Дід (входить).

¹ Єдваб — коштовна тканина (тут: скатерть із такої тканини).

² Криця — залізо.

Б'ю я князеві чолом¹,
 Б'ю чолом і воєводам!
 Чув я, Князю мій, що ти
 Перестав спокійно спати,
 Що свати до тебе йдуть,
 Щоб Дочку твою узяти.
Перший воєвода.
 Жартувать не місце тут!

Дід.
 Я, панове, не жартую,
 Не для жартів я прийшов,
 Воєводи! Не годиться,
 Щоб віддав Дочку наш Князь.
 Треба з лютим Змієм битися,
 Щоб не жер він більше нас.
 Князю, треба вбити гада!

Князь.
 Ось про це і йде нарада...
 Але хто б на бій пішов?

Дід.
 Змія б син мій поборов.

Князь.
 Що ж, він дужий?

Дід.
 Та не знаю,
 А подужав би, гадаю.
 Всі сини мої, панове,
 Молоді, міцні, здорові,
 А найменший — щось страшне!
 Вже з трьох літ боров мене!
 ... Раз колись коня мій син
 Перекинув через тин.

... А сердитий!.. Тільки слово —
 І скипів, і вже готово!
 Що підвернеться під руку,
 Все потрощить, як макуху²!
 Скажеш: «Сину, час вставати!» —
 І тікай, тікай із хати,
 Бо, що трапиться на очі,
 Те тобі й на спину скоче!
 Чулий хлопець він і добрий,
 І розумний, і хоробрий,
 І всіх любить нас, либонь,
 А зачепиш — як огонь!

Князь.
 Ах, коли б він гада вбив,
 Я б тебе озолотив!
 Незабаром, замість хати,
 Мав би ти, старий, палати,
 Мав би коней і волів —
 Все, що тільки б захотів...

Дід.
 Не прошу нічого в тебе,
 Та мені його й не треба;
 Я хотів лише тобі
 Помогти в тяжкій журбі...

Князь.
 Ох, старий, тяжка година!
 Що ж... Поклич до мене сина!

Дід.
 Щоб пішов він? Та нізачо!
 Не послухав, ледащо,
 Він не встане із стільця.

Князь.
 Що ж, послати посланця?

Дід.
 Де там! Знаю я синів!
 Шли дванадцять посланців,
 Шли найкращих, молодих.
 Не послухає — старих!
 Як не вийде знов нічого,
 Шли малих дітей до нього.
 Наймиліш йому дитина...
 От такого маю сина!

Князь.
 Все зроблю, сивенький мій,
 Щоб лиш завтра був двобій!

¹ Бити чолом — кланятися.

² Макуха — залишки після вичавлення олії з насіння соняшника або інших олійних культур.

Я на все, старий, готовий!

Прощай, іди здоровий!

Перший воєвода.

Цей уб'є напевно гада!..

Князь.

Що ж... Скінчилася нарада,

Дуже ви допомогли...

Але є ще в нас орли,

Та не тут, не в цій палаті,

А в мужицькій простій хаті!

(Князь встає й виходить. Разом

з ним встають

і воєводи з ніяково похиленими,

головами).

(Кінець другої картини)

КАРТИНА ТРЕТЯ

Подвір'я Кожум'яки. Сини при роботі.

Перший син *(співає).*

«На городі мак цвіте,

А волошка в житі –

Любить дівчину юнак

Над усе на світі.

Одружився б з нею він,

Взяв її додому,

Та далеко до зорі

Місяцю ясному».

Другий син.

Гарна пісня, що й казати...

І чому на світі так:

Любить дівчину юнак,

Та й не може взяти?

Третій син.

Вибирати треба рівну,

Не зважаючи на смак...

Ось, Микита наш, дивак

Покохав собі Князівну.

Четвертий син.

Тихо!.. Може він почути,

І тоді нещастю бути:

Вхопить шкуру та як трісне –

Дух твій вийде, ані писне!

Третій син.

О, як шкурою він лясне –

На добраніч, сонце красне!

Перший син.

А ви чули чутку дивну?

Кажуть люди, що Князівну

Завтра Змієві дають ...

У палатах сльози ллють!..

Другий син.

Що робить? Прийшла черга

Невблаганна, грізна, люта...

Ех, коли б оця рука

Та була з заліза кута!

Четвертий син.

Таку руку має він,

Наш найменший брат, Микита.

Не з заліза – з криці літа!

Переміг би він один...

Перший син.

Гей, Микито, чуєш ти,

Що Тарас про тебе каже?

Може б, ти схотів піти? ..

Переможеш – Змій поляже.

Зважся, з силою зберися

І – на гада!

Микита.

Відчепись!

Батько *(входить)*.

Гарно, сину, дуги гнеш –

Це уже сьогодні п'яту?

(До другого)

І ти добре шкури мнеш...

Що ж! Нову збудуєм хату,

Купим пару ще волів

Та новий поставим хлів.

А Микита?! Цей відразу

По дванадцять шкур бере!..

Другий син.

З нього сила так і пре:

Вже Тарасові поміг.

Четвертий син.

Ех, цю б силу та на Змія!

Та чомусь плоха надія...

(Входять дванадцять парубків).

Парубок *(до старого Кожум'яки).*

Князь великий нас послав

І чолом звелів нам бити

До твого сінка Микити,

Щоб він відповідь нам дав.

Князь довідався, що твій син

Неймовірну силу має,

Що в державі він один
 Ката-Змія подолає.
(До Микити)
 Отже, Князь хотів би знати,
 Чи ти підеш на двобій,
 Бо Князівну нашу взяти
 Післязавтра хоче Змій.
 Що звелиш йому сказати?
 Не вагайся, нам треба знати:
 Будеш ти з тим гадом битись?
 Що ж мовчиш ти? ..
Микита *(рве дванадцять шкур)*.
 Відчепіться!..
 Геть! Не маю я охоти
 Розмовлять під час роботи.
Батько *(до парубків)*.
 Кепсько ... Ви мовчіть тепер!..
 Тихо йдіть собі додому,
 Бо не спустить він нікому!
 Бач, дванадцять шкур роздер.
(Парубки з похиленими головами пішли).
Батько.
 Сину, сину! Що ж це буде?
 Це ж були від Князя люди...
 Негаразд, мій любий сину...
Микита.
 Слово ще — й робити кину.
(Входить дванадцять дідів).
Дід.
 Князь прислав нас до Микити
 І звелів чолом нам бити!
(Вклоняються).
 Довго Князь марнів від суму,
 Все мовчав і думав думу,
 І надумавсь він повстати
 Проти Змія, проти ката.
 І почав він добиватись,
 Хто б міг з гадом позмагатись.
 І повірите: півсвіту
 Показало на Микиту,
 Кажуть: другого немає —
 Він і біса подолає.
 Згляньсь на Князя, край спаси!
 Що ж, чи відповідь даси?
Микита.
 Ходять, лазять, заважають,
 Від роботи відривають,
 Хоч покинь та з двору йди...

Батько *(пошепки до дідів)*.
 Йдіть, бо близько до біди!
Микита.
 Знов набилось повний двір...
 Через вас дванадцять шкір
 Вже подер... Хіба не шкода?
Батько.
 Йдіть, бо станеться пригода!
(Діди пішли).
Батько.
 Що це, сину? Глум, пиха?
 Микита.
 Не доводьте до гріха!
Батько.
 Я мовчу... Не хочеш битись —
 Будем Змієві коритись.
Перший син.
 Бачать: робить — почекайте,
 Не схотіли — ну, так майте!
(Входить дванадцятьоро дітей)
Дівчинка.
 Нас прислали до Микити,
 Ми прийшли його просити.
 Де ж він, той, що дуги гне?...
Батько.
 Ось він, діти, шкури мене.
Дівчинка.
 Князь, Княгиня і Князівна
 Низько б'ють тобі чолом.
 Налети орлом на Змія,
 Вбий його своїм крилом.
 Як гарнішу від Князівни
 Знайдеш квітку навесні,
 І коли темніші неба
 Оченька її ясні,
 Як коралі є у морі
 Червоніші уст її,
 І коли від неї краще
 Заспівають солов'ї,
 То не йди... Вона й не схоче.
 А як чуєш правду ти,
 Мусиш, лицарю, піти!
 Все ти матимеш, що схочеш,
 Зробить Князь для тебе все,
 А Князівна в подарунок
 Власне серце принесе...

Микита.

Скарбів, діти, я не хочу!
 Що б робив я з скарбом цим?
 Недосяжна зірка в небі,
 Хоч вона і сяє всім.
 Йдіть і Князеві скажіть ви,

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

*Майдан за містом. Удалині,
 на горі, химерний замок Змія
 з різнокольоровими вікнами,
 освітленими вогнями. Ліворуч
 попід горою частина міста.
 Ледве починає розвиднятись.
 Юрба, яка щохвилини
 збільшується.*

Перший голос.

Іди сюди, ставай
 Тут коло мене швидко!
 А ти не заступай,
 Хай іншим буде видко.

Другий голос.

Погляньте: звідусіль
 Ідуть юрбами люди
 З далеких міст і сіл
 Дивитись, що то буде.

Третій голос.

Хотілося б піти
 До замку, аж на гору...

Четвертий голос (іронічно).

І смерть собі знайти,
 Але вже певну й скуру.

П'ятий голос.

Та там тебе чорти
 Умий на вила схоплять,

Що я вийду на двобій,
 Що поміряюся з гадом,
 Хоч і дужий, кажуть, Змій.
 Йдіть, скажіть, що за хвилину
 Я у князя на дворі.
 Хочу спробувати силу,
 А уранці — на горі.

Дівчинка.

Низько б'єм чолом Микиті...
 Ще не вмерла правда в світі,
 Вогник віри не погас...

Гонець (вбігає).

Люди добрі! Лихо в нас!
 Прилетів на крилах гад
 І князівну вкрав з палат!..
 (Усі наче закам'янили).

(Кінець третьої картини)

Розірвуть, як хорти¹,
 Або в смолі утоплять.

Четвертий голос.

А скільки їх прийшло
 До Князя у палати!..
 І Князю довелося
 Дочку свою віддати.

Третій голос.

Коли б це вдень було,
 Ми б шлях їм показали,
 А то вночі прийшли,
 Коли всі міцно спали.

Другий голос.

Та де там! Серед дня
 На крилах Змій прилинув,
 Князівну ухопив
 І наче в прірву згинув.

Перша дівчина.

Сьогодні Князь ішов,
 Мовчав, сховавши муку,
 Княгиня ж — як та ніч...
 Її вели під руку.

Друга дівчина.

Я бачила в дворі
 Микиту Кожум'яку:
 Сміється, крутить вус —
 Ні крихти переляку!

Третя дівчина.

¹ Хорти — порода мисливських собак.

Залізну булаву¹
 Всю ніч йому кували,
 Завзяті ковалі
 І стілечки не спали.
Перший голос.
 Здається, ось ідуть,
 Княгиня з князем поруч,
 Микита шапку зняв,
 Пішов собі праворуч.
Перша дівчина.
 В палац! До замку йде!
 Ой, лишенько! Ой, горе!
 Та що ж це буде з ним?
 Та він же не поборе?!
Парубок (з дерева).
 Погляньте! Став, як дуб,
 І стукає в ворота...
 Змій виглянув з вікна
 І сипле іскри з рота!
Другий голос.
 Князь! Князь! Шапки з голів!..
 Дорогу! Розступіться!
Третій голос.
 Княгиня також з ним
 Іде на бій дивиться.
Князь.
 Добридень вам усім!
 Усіх вас тут вітаю...
 В страшний, тривожний час
 Я шапку вам скидаю.
Дід.
 Б'ємо тобі чолом,
 Б'ємо й твоїй Княгині!
 Тебе минало зло,
 Мине тебе і нині.
 Я Змія знав здавен
 І силу його знаю:
 Микиту щоб побив –
 Я, Князю, не гадаю,
 Хіба що Змій вогнем
 Микиті спалить очі,
 Та хлопець він верткий
 І набік вчас відскочить.
(Князь з княгинею пішли наперед)
Перший парубок (з дерева).
 Ой, гляньте, гляньте! Змій!
Перша дівчина.

Ой лишенько, дивіться!
Друга дівчина.
 Який страшний та злий!
 І в сні таким не сниться.
Другий парубок.
 Микита відступив...
Друга дівчина.
 Невже це з переляку?
Третій парубок.
 Микита не здригне:
 Я знаю Кожум'яку.
Четвертий парубок.
 Посипав іскри Змій,
 Горять, вгорі літають,
 Мов снігом золотим,
 Вітри у полі грають.

П'ятий парубок.
 Схопились... Ай, ай, ай!
 Відскочили і стали...
 Стоять і ждуть...
Шостий парубок.
 Ну, що ж?
 Хоч боки розім'яли!
Перший парубок.
 Дивіться, буде щось:
 Микита наступає,
 Тримав булаву,
 Змій лапи потирає.
(Гук від удару)
Перший парубок.
 Ага! Ото дістав!
Другий парубок.
 Дісталось і Микиті!
Дід.
 Це, мабуть, перший бій

¹ Булава — залізна палиця з шипами, зброя.

Такий на цілм світі.

Сьомий парубок.

Ай, як розгнівався Змій!

Пустив, дивіться, пару,

Мов курява знялась...

О, знову кинув жару!

(Чути гупання булави)

Перший парубок.

Не видно ані-ні!

Вся площа димом вкрита...

(Пауза)

Дивіться: Змій упав!

Другий парубок.

Спіткнувся і Микита.

Третій парубок.

Схопились знов! Ай-ай!

(Чути грюкіт ударів)

Четвертий парубок.

Ну, тут вже буде край!

П'ятий парубок.

Погляньте: Змій звалився!

Це, мабуть, добре вшкварив¹!

Микита Змія взяв,

Ще раз об землю вдарив.

(Грюкіт)

(Люди весь гас ворущаються, деякі пробують вилізти на дерева,

матері піднімають угору дітей)

Перший парубок *(з дерева).*

Як мертвий, Змій лежить...

Лежить і не здригнеться...

Микита в боки взявся,

Стоїть собі й сміється.

Народ.

— Слава, слава, слава!

— Слава, слава Микиті!

— Хай живе Князь!

— Хай живе Микита!

— Слава, слава, слава!

Перший парубок.

Микита вже з палацу йде

І на руках виносить...

Народ.

— Князівну, Князівну!

— Князівну несе!

— Хай живе Князь!

— Хай живе Княгиня!

— Хай живуть Микита і Князівна!

— Слава, слава!

Оклики дужчають, ростуть,

зливаються. Микита сходить

з гори з Князівною на руках.

Займаються вогнем палати Змія.

Народ кинувся назустріч. Завіса!

Міркуємо над прочитаним

1. Яка біда спіткала Князя й Княгиню? Прочитайте.
2. Чи однаково поставилися герої до вимоги Змія забрати до себе Князівну? Які міркування висловила Князівна? Чи погоджуєтеся ви з ними? Чому?
3. У розмові з дівчиною князівна говорить:

Мовчи... Бо й стіни мають вуха!..

І що, коли нас Змій підслухав,—

Удвох загинем в одну мить!

Про яку рису характеру свідчать такі її слова? Яке ваше ставлення до таких слів Княгині?

4. Який вихід із ситуації запропонувала Дівчина? Чию позицію ви підтримуєте? Поясніть, чому?
5. Яким змальовано у творі Князя? Коли і як виявилася його мудрість як правителя?
6. Що розповів Дід про Микиту? Прочитайте. Хто приходив до Микити Кожум'яка посланцями від Князя? Чому лише дітям вдалося вмовити Микиту йти на двобій із Змієм?
7. Який найнапруженіший момент у драмі-казці? Перекажіть його.
8. Які важливі питання порушує Олександр Олесь у творі? Що прославляє, а що засуджує? Визначте основну думку твору.

¹ Вшкварив — ударив.

9. Поміркуйте, чи актуальний твір Олександра Олеся «Микита Кожум'яка» сьогодні? У чому його актуальність?

Міркуємо над особливістю драматичного твору

1. Які особливості будови казки Олександра Олеся «Микита Кожум'яка»? Які є в ній ознаки народної казки?
2. Ви, напевно, звернули увагу, що деякі речення в тексті виділено іншим шрифтом, наприклад: *Велика світлиця в палатах Князя. За столами сидять воєводи*. Як це називається в драматичному творі? Чому вони написані іншим шрифтом?
3. Знайдіть у казці-драмі гіперболу. Прочитайте її. Яка її роль у зображенні героя?

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

Поясніть вислови: «*В лихоліття всі до згоди*», «*Хто не бореться, той раб*»? Хто із героїв твору їх вживає? Яке їх значення у творі?

ГІПЕРБОЛА

Чи може в реальному житті людина мати таку силу, як Микита Кожум'яка? Про свого сина, старий Кожум'яка каже:

Всі сини мої, панове,
Молоді, міцні, здорові,
А найменший — щось страшне!
Вже з трьох літ боров мене!
... Раз колись коня мій син
Перекинув через тин.

У літературному творі певні якості героїв можуть бути зображені надмірно перебільшено. Звичайно, такого не може бути, бо це надлюдські сили. Такий художній засіб називається *гіперболою*. У літературних творах гіпербола використовується для того, щоб яскравіше, точніше зобразити людину, явище, предмет, підкреслити сказану думку, привернути особливу увагу читача. Наприклад, «Давно, давно вже Київ панував. Його церкви аж хмари зачіпали». (А. Метлинський).

У драмі-казці «Микита Кожум'яка» гіперболу вжито для того, щоб підкреслити надзвичайну силу та мужність героя і ще більше возвеличити і прославити його.

Гіпербола — це художнє перебільшення властивостей, ознак зображуваного предмета, явища, рис людини.

1. Пригадайте, які перебільшення ви зустрічали в казках чи інших творах. Наведіть приклади гіпербол, які вам доводилося чути в живій розмовній мові.
2. Прочитайте уривок, у якому зображено битву Микити зі Змієм. У чому виявляється гіперболізація (перебільшення)?

Виконайте одне із запропонованих завдань.

1. Доберіть заголовки до кожної частини драми-казки «Микита Кожум'яка». Стисло перекажіть текст за створеним планом.
2. За бажанням намалюйте ілюстрацію до однієї з картин твору.

ПОЕЗІЯ — ЦЕ ЗАВЖДИ НЕПОВТОРНІСТЬ... (ЛІНА КОСТЕНКО)

ЛІРИЧНИЙ ТВІР

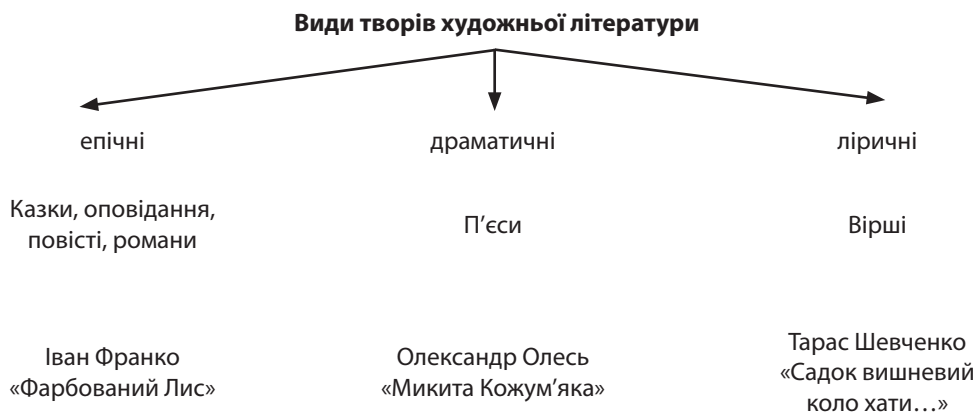
Ви, звичайно, помітили, що в одних творах розповідається про певні події й героїв, характери яких розкриваються через вчинки. Здебільшого такі твори написані прозовою мовою. Це казки, оповідання, повісті. У літературі їх відносять до **епічних творів**.

Є також твори, що призначені для постановки на сцені — це **драматичні твори**. Персонажі драми зображені в дії, а основні форми викладу — *діалог і монолог*.

Вагоме місце серед жанрового розмаїття літературних творів посідають **ліричні твори — вірші**. Переважно вони написані віршованою мовою. У них немає розгорнутого сюжету — опису подій, вчинків, обставин, що спонукають героя до певних дій. Предметом опису в ліричних творах є внутрішній світ *ліричного героя*, його емоційний стан, переживання, думки, почуття, настрої.

Пригадайте, які ліричні твори ви вивчали в початкових класах. Які з них можете прочитати напам'ять? Прочитайте.

Розгляньте схему. Доповніть її прикладами творів.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО (1814–1861)

Ім'я Тараса Григоровича Шевченка — великого українського поета і художника, славу і гордість українського народу — ви вже знаєте. Знаєте і деякі його вірші. А написав Тарас Шевченко їх дуже багато. Найперша його книжка називалася «Кобзар». Тому поета часто називають Кобзарем, тобто народним співцем.

Жив Т. Шевченко у 19 столітті. Писав про красу рідної землі й тяжке життя селян-кріпаків, закликав народ до боротьби. За це цар тяжко покарав поета. Його на десять років віддали в солдати, заборонили малювати і писати. Однак поет не скорився. Він продовжував писати вірші, у яких оспівував рідну Україну, звеличував її народ. Про своє дитинство поет писав так:

Не називаю її раєм,
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом край села...

... В тім гаю,
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, ніколи
І помолитись не дають.

Там матір добрую мою
Ще молодую — у могилу
Нужда та праця положила.
Там батько, плачучи, з дітьми
(А ми малі були і голі)
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині. А ми
Розлізлися межі людьми,
Мов мишенята...

(За Ольгою Хорошковською)

Прочитайте вірш спочатку мовчки, а потім — уголос, передаючи інтонаційно почуття вірша. Чому поет не може назвати раєм життя в рідній хаті «над чистим ставом край села»? Як жили батьки поета? Яка їхня доля? А їхніх дітей?

Як іще називають Тараса Шевченка? Поясніть чому?

СВІТАЄ

Світає, край неба палає¹;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє.
Степи, лани мріють²;
Між ярами³ над ставами⁴
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились;
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,

Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою.
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає!

ХУДОЖНІ ЗАСОБИ

Вам уже відомо, що музичність і виразність віршів досягається за допомогою *ритму* та *ритми*. Але особливо красивою роблять поезію образні слова і вирази, або ж художні засоби (**тропи**).

Художні засоби (тропи) — це слова або вислови, що вживаються в переносному, образному значенні. До них належать *епітет*, *метафора*, *персоніфікація*, *порівняння* тощо.

Прочитайте ще раз уважно вірш Т. Шевченка «Світає» і ви, безперечно, помітите, що письменник говорить про природу як про живу істоту. Так, у нього *соловейко сонце зустрічає*, *тополі розмовляють*, *країна вмивається росою*. Неживі предмети поет наділяє людськими якостями. Такий прийом називається **персоніфікацією**.

Персоніфікація (від лат. *persona* — особа і *facere* — робити) — перенесення ознак і властивостей людей на неживі предмети і явища. Часто персоніфікацію використовують у байках, казках і легендах. У них тварини, рослини і неживі предмети, як і люди, мислять, розмовляють, здійснюють певні вчинки.

¹ *Палати* — горіти, даючи велике полум'я.

² *Мріяти* — тут: ледве виднітися.

³ *Яр* — глибока довга западина, що утворилася внаслідок розмиву пухких осадкових порід тимчасовими потоками; прірва.

⁴ *Став, ставок* — водоймище з непроточною водою.

Ми навіть не помічаємо, що вживаємо цей художній засіб у щоденному спілкуванні: *сонце встало, пішов дощ, земля спить*.

Метафора (гр. *metaphora* — перенесення) — художній засіб, який розкриває ознаки і властивості одного явища чи предмета через перенесення на них ознак іншого явища чи предмета за подібністю, схожістю. При цьому прямі ознаки поєднуються з переносними. Наприклад: *крило літака, ніжка гриба, летиться річка, захід палає тощо*.

ПОСЛУХАЙТЕ МИТЦІВ СЛОВА

Послухайте вірш Т. Шевченка «Світає» у виконанні акторів:

<https://www.youtube.com/watch?v=-U5PT9I9McA>.

Як вдалося актору передати настрої, створений поетом у вірші?

1. Які почуття висловив поет у вірші?
2. Які художні засоби допомагають автору описати чудову картину світанку? Назвіть їх. Поясніть, як ви їх розумієте.
3. У яких рядках передано вічність життя?

Пейзаж у художньому творі — словесний опис природи, який створюється за допомогою художніх засобів — епітетів, порівнянь, метафор тощо.

Змальовуючи природу, поети часто наділяють її людськими якостями, підкреслюють її настрої. Такий прийом у літературі називається *персоніфікацією*. Це один із різновидів метафори.

Спробуйте намалювати словесну картину до таких слів:

I група «Сади рясні похилились».

II група «Степи, лани мріють»?

У 1847 році Тарас Шевченко перебував у неволі в Петропавлівській фортеці (Петербург). Діопити, довгі самотні дні й ночі в камері. Саме в цей трагічний для поета час він написав тринадцять творів, які увійшли до поетичного циклу з «В казематі», серед них вірш — «Садок вишневий коло хати...». Надзвичайно простий, без особливих художніх засобів, твір чарує своєю поетичністю. Та найбільше вражає те, що написаний він за похмурих тюремних ґратами.

Вірш покладений на музику українськими композиторами Я. Степовим, М. Лисенком, Г. Хоткевичем, російським — П. Чайковським, білоруським А. Богатирьовим.

«Садок вишневий коло хати...» вважається перлиною української та світової ліричної поезії.

Прочитайте вірші. Які картини у них зображені і який настрої вони створюють?

САДОК ВИШНЕВИЙ КОЛО ХАТИ

Садок вишневий коло хати,
хрущі над вишнями гудуть,
плугатарі¹ з плугами йдуть,
співають ідучи дівчата,
а матері вечерять ждуть.
Сім'я вечерея коло хати,
вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,

а мати хоче научати,
так соловейко не дає.
Поклала мати коло хати
маленьких діточок своїх;
сама заснула коло них.
Затихло все, тільки дівчата
та соловейко не затих.

¹ *Плугатарі* — орачі, ті, хто ходить за плугом.

1. Яку картину ви уявили, слухаючи вірш? Яким настроєм сповнена поезія?
2. Назвіть пестливі слова, вжиті у вірші? Як вони допомагають автору передати своє ставлення до зображуваного?
3. Поясніть значення виразів: «вечірня зіронька встає»; «мати хоче научати, так соловейко не дає». Пригадайте, як називається такий художній засіб?
4. Що, на вашу думку, спонукало поета написати такий ліричний, світлий вірш за тюремними ґратами?

Дослідникам-літературознавцям

Зверніть увагу, у вірші велика кількість дієслів. Саме дієслова роблять вірш динамічним, коли одна картина змінюється іншою, створюється цілісний образ, у якому все діє, рухається, живе.

Прочитайте вірш Т. Шевченка «За сонцем хмаронька пливе...». Зверніть увагу на засоби художньої виразності: паузи, інтонацію, логічний наголос, темп читання.

ЗА СОНЦЕМ ХМАРОНЬКА ПЛИВЕ

За сонцем хмаронька пливе,	А туман, неначе ворог,
Червоні поли ¹ розстилає	Закриває море
І сонце спатоньки зове	І хмароньку рожевою,
У синє море: покриває	І тьму за собою
Рожевою пеленою ² ,	Розстилає туман сивий,
Мов мати дитину.	І тьмою німою
Очам любо. Годиночку,	Оповіє ³ тобі душу,
Малую годину	Й не знаєш, де дітись,
Ніби серце одпочине,	І ждеш його, того світу ⁴ ,
З Богом заговорить...	Мов матері діти.

Підготуйтеся до виразного читання поезій. За потреби скористайтеся наведеними нижче порадами.

ПРАВИЛА ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ ВІРШІВ

1. Читайте не поспішаючи, вдумуйтеся в значення кожного слова.
2. Дотримуйтеся інтонації розділових знаків.
3. У кінці кожного рядка обов'язково робіть паузу, незалежно від того, чи є розділовий знак.
4. Чітко, правильно промовляйте слова. Не «ковтайте» закінчення слів.
5. Логічним наголосом виділяйте важливі слова.
6. Залежно від змісту змінюйте темп, силу й емоційне забарвлення голосу.
7. Намагайся прочитати так, щоб передати настрій автора й одночасно висловити власні почуття.

¹ *Поли* — крайні передні частини верхнього одягу.

² *Пелена* — передня частина спідниці; тканина; щось суцільне.

³ *Оповіє* — обволікає, огортає.

⁴ *Того світу* — тут: світла.

ЛЕОНІД ГЛІБОВ 1827–1893

Леонід Іванович Глібов — відомий український байкар. Народився він у чарівному краї — на Полтавщині в родині управителя поміщицьким маєтком.

Змалку кохався в природі, любив квіти та інші рослини. Його навіть нарекли за це жартома «квітковий король».

За фахом Леонід Іванович Глібов був талановитим педагогом, викладав історію та географію. Був надзвичайно скромною людиною. Його товариші по службі навіть не здогадувалися, що він пише байки, у яких висміює хвальків, нероб, хапуг тощо, та складає вірші про красу рідної природи. Одна з найпопулярніших його поезій — вірш «Журба», відома багатьом як чудова мелодійна народна пісня, музику до якої написав український композитор Микола Лисенко.

Леонід Іванович надзвичайно любив дітей і написав для них понад 50 віршованих творів: загадок, жартівливих пісень, віршів. Свої твори друкував у львівському дитячому журналі «Дзвінок».

(За О. Хорошковською)

ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ?

*Чернігівська чоловіча гімназія,
у якій викладав Леонід Глібов*

Леонід Глібов відомий не лише як письменник, а і як талановитий педагог, який дуже любив дітей. «Як учитель Леонід Глібов користувався надзвичайною любов'ю учнів,— розповідав про нього тогочасний журналіст.— Він був зовсім не схожий на тогочасних педагогів. Захоплює та прекрасно читав лекції та майже ніколи не запитував про домашні завдання. Проте багато чому відводив для читання книг. Ніколи і нікого не карав. На його уроках завжди був зразковий порядок».

Відомо, що Леонід Глібов, мав псевдонім Простодушний, а також підписувався як Дідусь Кенир.

Чому обрав собі такий дивний псевдонім?

Кажуть, що колись його батько купив собі дуже співочу пташку — канарку, таку, що послухати її сходились ледь не всі сусіди. На питання: «Куди йдете?» вони відповідали: «До Івана Кенира». Після того батька Л. Глібова так і прозвали по-вуличному — Кенир.

Це батькове прізвисько згодом стало псевдонімом видатного українського байкаря, і діти з нетерпінням чекали, коли ж прийде журнал «Дзвінок», щоб знову поринути у світ розповідей Дідуса Кенира.

ХИМЕРНИЙ, МАЛЕНЬКИЙ

Химерний, маленький,
Бокастий, товстенький
Коханчик удався;
У тісто прибрався,
Чим смачним напхався,
В окропі купавсь.
На смак уродився,
Ще й маслом умився,
В макітрі скакав ...
Недовго нажився,
У дірку скотився,
Круть-верть — та й пропав.

Хотів був догнати —
Шкода шкандибати!¹
Лови не лови!
А як його звати —
Лінуюсь сказати,
А нуте лиш ви!
«То ж, діду коханий,
Вареник гречаний!» —
Кричить дівтора.
Чому не вгадати!
Не бігать шукати
Такого добра.

1. Які слова допомогли вам знайти відгадку? Прочитайте.
2. Яким настроєм проинятий вірш? Як вдалося автору викликати у читача радість?
3. Яка ваша улюблена страва? Чи знаєте ви, як її готують? Розкажіть.

Фантазуємо, творимо

Складіть загадки про свою улюблену страву. Загадайте її своїм однокласникам. Ваші загадки можуть бути прозовою чи віршованою мовою.

Леонід Глібов складав для дітей загадки-акровірші. Якщо ви уважно придивитесь до перших літер кожного рядка, то вам нескладно буде знайти відгадку. Тож читайте уважно!

Акровірші — це віршований твір, у якому початкові літери кожного рядка утворюють якесь слово чи фразу.

ЩО ЗА ПТИЦЯ?

Між людьми, як пташка, в'ється,
У людей і їсть, і п'є;
Ходить старець, просить, гнеться,
А у неї всюди є.

ХТО ВОНА?

Лиха зима сховається,
А сонечко прогляне,
Сніжок води злякається,
Тихенько тануть стане,—
І здалеку бистренько
Вона до нас прибуде,
Кому-кому любесенько,
А діткам більше буде.

¹ Шкандибати — повільно йти.

ХТО СЕСТРА І БРАТ?

«Глянь на мене, вітрику, чи гарно
прибралась?
Рано до схід сонечка рососою вмивалась,
Є у мене листячко, пахучії квіти,
Чому ж мені, вітрику, ой чом не радіти?
Краще в полі нашому над мене немає,
Аж до моря славонька про мене літає,

Із моєї сипанки смачна страва буде,
Поливку і маслечко дадуть добрі люде!»
«Рівна, сестро милая, нам доля
з тобою,—
Обіззався братичок десь за бороною.—
Скрізь по людях склалася і про мене
слава,
Он і в полі, вітрику, кипить моя страва».

1. Як розповідають про себе герої вірша?

2. Зверніть увагу на зменшено-пестливі суфікси у словах. Прочитайте ці слова. Який настрій автору вони допомагають створити?

Байка — це повчальний, часто віршований твір, у якому в образах дійових осіб відтворено риси людської вдачі. Байка часто закінчується коротким висловом, у якому розкривається основна думка, тобто **мораль байки**.

Алегорія — іносказання. Це коли предмет або явище не називається прямо, а зображується в образі іншого предмета дійсності (звіра, птаха, рослини тощо). Наприклад, у казках Лисиця уособлює хитрість, Вовк — нахабну грубу силу, а Сова- мудрість.

Цікаво знати

У Стародавній Греції байки складав раб, якого звали Езоп. Прямо висловлювати свої думки він не міг, бо це було небезпечно. Тому Езоп вдавався до розповіді, сповненої натяків і недомовок, тобто алегорії.

Пізніше байка стала відомою у всьому світі.

Персонажами байки можуть бути люди, тварини і навіть неживі предмети, наділені рисами людського характеру.

Байки писали такі українські письменники, як Леонід Глібов, Григорій Сковорода, Іван Франко, Борис Грінченко, Павло Глазовий та інші.

Пригадайте

Чи доводилося вам чути кування зозулі? Спів півня? Чи можна їх голоси вважати мелодійними, чарівними?

ЗОЗУЛЯ І ПІВЕНЬ

Як ти співаєш, Півне, веселенько...
— А ти, Зозуленько, ти, зіронько моя,
Виводиш гарно так і жалібненько,
Що іноді аж плачу я...
Як тільки що почнеш співати,
Не хочеться й пшениченьки клювати,-
Біжиш в садок мерщій...
— Тебе я слухала б довіку, куме мій,
Аби б хотів співати...

— А ти, голубонько, ти, кралечко моя,
Поки співаєш на каліні,
То й весело мені, і забуваю я
Свою недоленьку, життя своє погане
Та безталанне...
А тільки замовчиш
Або куди легиш, —
Заниє серденько, неначе на чужині...
І їстоньки — не їм, і питоньки — не п'ю

Та виглядаю все Зозуленьку мою.
 Як гляну на тебе — така ти невеличка,
 Моя перепеличко,
 А голосочок-то який!..
 Тонесенький, милесенький такий...
 Куди той соловей годиться?
 — Спасибі, братику, за добрее слівце.
 Як не кохати тебе за це?..
 І ти виспівуєш, неначе та жар-птиця;
 І далєбі, що так, — пошлюся я на всіх.-

1. Хто герої байки? Якими ви їх уявляєте?
2. Що говорили Зозуля й Півень один одному? Зробіть висновок про їх риси характеру.
3. Зверніть увагу — назви птахів написано з великої літери. Поясніть, чому?
4. Які рядки є мораллю байки? Які слова звучать як прислів'я? Як ви їх розумієте? Поясніть.
5. Який художній прийом, використаний автором, допомагає нам зрозуміти основну думку байок?
6. Чи буває щось подібне серед людей? Як ви оцінюєте подібні вчинки?
7. Підготуйтеся до виразного читання та інсценізації байки. Зверніть увагу на розділові знаки, пам'ятайте про паузи, голосом передавайте характер героїв і своє ставлення до персонажів.

ЖУРБА

Стоїть гора високая,
 Попід горою гай,
 Зелений гай, густесенький,
 Неначе справді рай.
 Під гаєм в'ється річенька...
 Як скло, вона блищить;
 Долиною зеленою
 Кудись вона біжить.
 Край берега, у затишку,
 Прив'язані човни;
 А три верби схилилися,
 Мов журяться вони,
 Що пройде liebe літечко,
 Повіють холода,
 Осиплється їх листячко

І понесе вода.
 Журюся й я над річкою...
 Біжить вона, шумить,
 А в мене бідне серденько
 І мліє, і болить.
 Ой річечко, голубонько!
 Як хвилечки твої —
 Пробігли дні щасливії
 І радощі мої...
 До тебе, любя річенько,
 Ще вернеться весна;
 А молодість не вернеться,
 Не вернеться вона!
 Стоїть гора високая,
 Зелений гай шумить;
 Пташки співають голосно,
 І річечка блищить.
 Як хороше, як весело
 На білім світі жить!..
 Чого ж у мене серденько
 І мліє, і болить?
 Болить воно та журиться,
 Що вернеться весна,
 А молодість... не вернеться,
 Не вернеться вона!

1. Яку картину ви уявили, коли читали вірш? Який настрій автора відчули? А який настрій виник у вас? Чому сумує ліричний герой? Чому журяться верби?
2. До кого звертається поет?
3. Яку пору року описує поет на початку, а яку наприкінці вірша?

Збагачуємо мовлення

1. Знайдіть у вірші образні слова й вислови. Навіщо автор вживає їх?
2. Поміркуйте над змістом порівняння: «зелений гай, неначе рай». Доберіть до нього синоніми. Чому поет називає природу раєм? Чи доводилося вам бачити такі «райські куточки» природи? Розкажіть про них.
3. Як пов'язані між собою стан природи і людини у створеній поетом картині? У яких рядках висловлено основну думку поезії? Чи погоджуєтеся ви з автором? Поясніть чому?
4. Розгляньте ілюстрацію. Якими рядками вірша можна підписати зміст зображеного?
5. Підготуйтеся до виразного читання. Яким голосом і в якому темпі треба читати цей вірш? Скористайтесь наведеним нижче варіантом партитури тексту:

Стоїть гора високая //
 Попід горою /гай //
Зелений гай /густесенький //
 Неначе справді рай //

Фантазуємо, творимо

Яку б ілюстрацію намалювали ви? Створіть малюнок за допомогою слів, чи фарб чи олівців.

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО (1935–1963)

Життя Василя Андрійовича Симоненка часто порівнюють зі спалахом блискавиці: таким яскравим і коротким воно було.

Народився він 8 січня 1935 року на Полтавщині в бідній селянській родині. Дитинство його минало у важких воєнних і повоєнних роках, сповнених страждань і голоду. Батька у Василька не було, він залишив сім'ю. Хлопця виховували дідусь і мама, які його дуже любили, і ніколи не сварили за книжкі, які він читав зранку до вечора.

До школи хлопцеві доводилося ходити пішки більше 9 км. Через багато років Симоненко згадуватиме: «...я ходив тоді в восьмий клас. Дев'ять кілометрів було до школи. Як на мої чотирнадцять років, то це не так вже й мало. Та це ж тільки в один кінець дороги!..» Матері казав, що неважко, доки дійде, усі уроки повторить, а зі школи — усі вивчить і всі пісні

переспіває. Школу Василь Симоненко закінчив із золотою медаллю. Він був дуже обдарованою дитиною, мав гарну пам'ять та гострий розум. Писати майбутній поет почав ще в шкільні роки, вірші вмщував у шкільній стіннівці¹.

¹ Стіннівка — скорочення від «стінна газéта», тобто газета, яку вивішують на стіні.

Він любив життя і ненавидів смерть, та доля подарувала йому лише неповних 29 років. Помер поет від невиліковної хвороби нирок у 1963 році. Поховали його в місті Черкаси. На пам'ятнику — слова-заповіт із його «Лебедів материнства»:

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

ЛЕБЕДІ МАТЕРИНСТВА

Мріють крилами з туману лебеді рожеві,
Сиплють ночі у лимани зорі сургучеві.
Заглядає в шибу казка сивими очима,
Материнська добра ласка в неї за
плечима.

Ой біжи, біжи, досадо, не вертай до хати,
Не пущу тебе колиску синову гойдати.
Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
Виростуть з тобою приспані тривоги.

Можеш вибирати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Можна вибрати друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибирати.

За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.

І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі,

Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

1. Який настрій викликала у вас поезія?

2. У яких рядках висловлена основна думка вірша?

3. Підготуйтеся до виразного читання. Пам'ятайте про правила виразного читання ліричних творів.

4. Цей вірш покладено композитором Платоном Майбородою на музику. Як ви думаєте, яка це музика: швидка, бадьора, весела, ніжна, некваплива, задушевна, замріяна?

5. **Послухайте** пісню «Лебеді материнства» у виконанні Ірини Стиць на сайті: <https://www.youtube.com/watch?v=DWNwaboQY3Q> Чи правильними були ваші передбачення? Які картини виникли у вашій уяві? Опишіть словами чи намалюйте.

Василя Симоненка називають «лицарем української літератури». Щоб зрозуміти таке порівняння, пригадайте, хто такі лицарі? У які часи вони жили? Якими були?

Яких ще письменників — української, румунської чи зарубіжної літератури можна назвати «лицарями мистецтва слова»?

ПАВЛО ТИЧИНА

Віталій Заславський

МУЗИЧНА ПОЕЗІЯ

Народився Павло Тичина 27 січня 1891 року на Чернігівщині в селі Піски. Важко жилося сім'ї, у якій було дев'ятеро дітей. Павло був сьомим (усього мати народила тринадцятеро, четверо з них померли).

Малий Павлик ріс вразливою дитиною, чутливою до краси. Він милувався комашкою, травинкою в росі, звуками природи, що линули звідусіль. А прищепили йому любов до природи батьки – добрі й сердечні люди. Красивий голос, абсолютний слух і феноменаль-

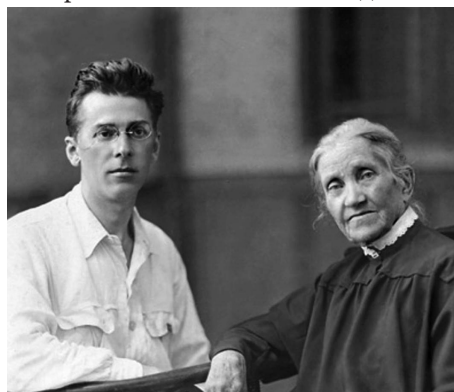
ну пам'ять у хлопчика помітила його перша вчителька й записала до свого хору. «Я зі своєю молодшою сестрою Оксаною вечорами ходив на співанки до школи. Які це були прекрасні для мене хвилини!» — згадував пізніше поет.

Павло Григорович був надзвичайно обдарованою людиною. Він не лише писав вірші, а й гарно малював (особливо любив малювати пейзажі), грав на багатьох музичних інструментах (фортепіано, сопілці, кларнеті, гобої), чудово співав і навіть писав музику! Ці таланти, звичайно, позначилися на його поетичних творах! Уважно прислухайтеся до них — і почуєте шум гаїв, шелест трав, жибоніння струмка, плюскіт річкових хвильок, подих вітерцю, ніби звуки чарівної музики.

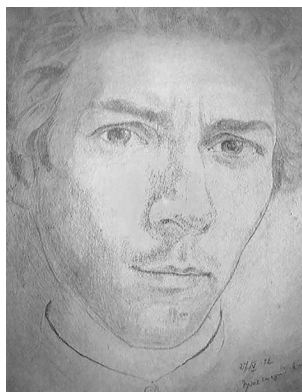
А ще у його поезії живуть глибокі почуття. Це і радість, яку дає поетові лісова квітка, метелик чи польовий дзвіночок. Це й осінній смуток, коли все навколо засинає й останні поживклі

листочки опадають з дерев. І, звичайно, почуття любові до тієї краси, що нас оточує.

Багато віршів Павла Тичини покладені на музику.

П. Тичина зі своєю першою вчителькою Серафимою Миколаївною Морачевською, 1930 рік

*«Автопортрет» П. Тичини, 1922 рік.
Примітка автора: «27. V. [19] 22.
Дуже старий вийшов».*

1. Що ви дізналися про дитинство Павла Тичини?

2. Якими талантами був наділений поет? На яких музичних інструментах він умів грати?

ГАЇ ШУМЛЯТЬ

Гаї шумлять —
Я слухаю.
Хмарки біжать —
Милуюся.
Милуюся-дивуюся,
Чого душі мойї
так весело.

Гей, дзвін гуде —
Іздалеку.
Думки пряде —
Над нивами.
Над нивами-приливами,
Купаючи мене,
мов ластівку.

Я йду, іду –
Зворушений.
Когось все жду –
Співаючи.
Співаючи-кохаючи
Під тихий шепіт трав
голублячий.

Щось мріє гай –
Над річкою.
Ген неба край –
Як золото.
Мов золото — поколото,
Горить-тремтить ріка,
як музика.

Фантазуємо

1. Уявіть, що ви стоїте на березі річки. Вечір. Ви бачите, як сонечко ховається за горизонт. Спробуйте розповісти про свої спостереження. Створити яскраву картину вам допоможуть образні слова та вирази, вжиті поетом у вірші «Гаї шумлять».
2. Зверніть увагу на слова «шумлять», «біжать», «душа», «зворушений», «шепіт», «річка», «дзвін», «іздалеку». Які звуки найчастіше зустрічаються у цих словах? Яка їх роль у створенні картини природи? Як називається такий художній прийом?

НЕ БУВАВ ТИ У НАШИХ КРАЯХ!

Не бував ти у наших краях!
Там же небо — блакитні простори...
Там стеги, там могили, як гори.
А весняні ночі в гаях!..
Ах, хіба ж ти, хіба ти це знаєш,
Коли сам весь тремтиш, весь
смієшся, ридаєш,
Серце б'ється і б'ється в грудях...
Не бував ти у наших краях.
Не бував ти у наших краях,

Бо відтілі не таким би вернувся!
Чув про степ, що ген-ген
простягнувся? –
Єсть там люди — й зросли у степах,
Що не люблять, не вміють ридати.
Що не можуть без пісні і нивки
зорати!
Тебе ж завжди я бачу в сльозах...—
Не бував ти у наших краях.

1. У якій формі побудований вірш «Не бував ти у наших краях»? До кого звертається поет? З ким веде уявну розмову?
2. У вірші автор жодного разу не вживає слово «Україна», «український». Але ми розуміємо про які «краї» він з таким захопленням розповідає. Як це йому вдалося зробити?
3. Як поет говорить про людей свого краю? Чи погоджуєтесь ви з ним? У яких рядках звучить почуття гордості автора за свій народ? Щоб ви додали до сказаного автором?
4. У вірші Павло Тичина описує красу рідного краю. Чи можна вважати таку поезію патріотичною? Обґрунтуйте свою думку.

БЛАКИТЬ МОЮ ДУШУ ОБВІЯЛА

Блакить мою душу обвіяла,
Душа моя сонця намріяла,
Душа причастилася кротості трав –
Добрідень я світу сказав!

Струмок серед гаю, як стрічечка.
На квітці метелик, мов свічечка.
Хвилюють, маюють, квітують поля –
Добрідень тобі, Україно моя!

1. Порівняйте вірш «Блакить мою душу обвіяла» із попередніми віршами поета. Які емоції звучать у цих творах? За потреби скористайтеся довідкою.

Довідка. Піднесеність, замріяність, радість, ніжність, оптимізм, життєрадісність, бадьорість, захоплення, гордість, відчуття щастя, похмурість, незадоволення, любов.

2. Пригадайте й назвіть поетів рідної чи зарубіжної літератури, які у своїй творчості, як і Павло Тичина, присвятили поетичні рядки красі рідної землі? Чи можна таких поетів вважати патріотами своєї країни? Поясніть, чому ви так думаєте?

3. Кого з авторів інших видів мистецтва ви знаєте, що у своїй творчості возвеличували чарівність навколишнього світу? До яких думок спонукають такі твори?

4. Яку б ілюстрацію ви створили до одного з віршів? Опишіть.

5. Підготуйтеся до виразного читання віршів. Намагайтеся передати емоції автора і водночас свій настрій, дотримуйтеся інтонації розділових знаків, пам'ятайте про логічні наголоси.

ЦІКАВО ЗНАТИ!

Вокаліст львівського рок-гурту «Гич-Оркестр» Мар'ян Пиріг у 2016 році презентував альбом на вірші Павла Тичини. За словами музиканта, ідея «заспівати» П. Тичину виникла спонтанно, під час перебування на хуторі у Тернопільській області. В альбомі, записаному за два дні, відсутні спецефекти: лише живі акустичні інструменти та реальні звуки природи. «Гаї шумлять», «Хор лісових дзвіночків», «А я у гай ходила», «В темряві ночі», «Ви знаєте, як липа шелестить» — ці та інші вірші П. Тичини відтепер можна послухати в якості пісень. Мар'ян Пиріг виклав свій альбом під назвою «Поетичний» в Інтернет, у вільний доступ.

Послухати або скачати його можна на сторінці за посиланням: <http://notatky.com.ua/pyrih-poetychnyj/>

Послухайте музичний твір «Гаї шумлять...» (слова Павла Тичини, музика Георгія Майбороди) у виконанні Лариси Остапенко <https://www.youtube.com/watch?v=EQemwN6pLxs>

Порівняйте картини природи, створені поетом і композитором.

ДМИТРО ПАВЛИЧКО

Дмитро Васильович Павличко народився 28 вересня 1929 р. у с. Стопчатові Яблунівського району на Івано-Франківщині в багатодітній селянській родині. Спочатку навчався в польській школі с. Яблунева, а потім у Коломийській гімназії, закінчив філологічний факультет Львівського університету.

Дітям подарував поет чудові книжечки — казку «Золоторогий Олень», «Дядько Доц», «Де найкраще місце на землі» та інші. Вони ваблять читача своєю щирістю, красою художнього слова та простотою, за якою ховаються зовсім не прості думки.

У поетичній спадщині Д. Павличка багато творів, присвячених рідній мові. Ставлення до рідної мови для нього — то найвищий критерій моральності, взагалі вартості людини.

Чимало поезій Дмитра Павличка покладено на музику, а славнозвісна пісня «Два кольори» за популярністю може

конкурувати з багатьма відомими піснями.

Сьогодні Павличко-поет, перекладач виступає ще в одній важливій для нашого часу іпо-стасі — активний політичний діяч, який пристрасно й рішуче відстоює інтереси незалежної України. Один з організаторів Народного руху України за перебудову, перший керівник

Товариства української мови імені Тараса Шевченка. У 1990-ті роки — посол України у Польщі та Словаччині

Пропонуємо вам познайомитися лише з деякими поезіями митця. Впевнені, що ви не залишитеся байдужими!

ОСІНЬ

Небеса прозорі,
Як глибінь ріки,
Падають, як зорі,
З явора листки.
А над полем нитка
Дзвонить як струна,
Зажурилась квітка —
Чує сніг вона.

1. Яку картину ви уявили, читаючи цей вірш?
2. Які образні слова в цьому вірші ви вважаєте найвиразнішими?
3. Розгляньте ілюстрацію. Порівняйте картини осені, зображені поетом і художником. Яка осінь подобається вам? Чому?
4. Підготуйтеся до виразного читання вірша. Поміркуйте, як потрібно читати вірш: швидко чи повільно, голосно чи тихо? Намагайтеся передати спокій осінньої природи й водночас відчуття легкого суму.

Уявляємо, збагачуємо мовлення

Продовжіть міркування за зразком: небеса прозорі — небо високе, чисте, блакитне;
листки (що роблять?) ...;
квіти (які?) ...

Довідка. Падають, кружляють, танцюють, сумують, зів'ялі, засохлі, сумні.

Послухайте одну із музичних композицій італійського композитора Антоніо Вівальді «Жовтень» із циклу «Пори року». Порівняйте картини осені, створені різними митцями.

Фантазуємо, творимо

Створіть свою осінь за допомогою слів чи фарб. Вживайте епітети, метафори, порівняння.

ДЕ НАЙКРАЩЕ МІСЦЕ НА ЗЕМЛІ?

Де зелені хмари яворів
Заступили неба синій став,
На стежині сонце я зустрів,
Привітав його і запитав:

— Всі народи бачиш ти з висот,
Всі долини і гірські шпилі.
Де ж найбільший на землі народ?

Де ж найкраще місце на землі?
Сонце усміхнулося здаля:
— Правда, все я бачу з висоти.
Всі народи рівні. А земля
Там найкраща, де вродився ти!

Виростає, дитино, й пам'ятай:
Батьківщина — то найкращий край!

1. Що запитав ліричний герой у сонця? Яку відповідь отримав? Прочитайте.
2. У чому хоче переконати нас, читачів, автор? Чи погоджуєтеся ви з ним? Поясніть.

3. У яких рядках висловлено основну думку вірша? Прочитайте. Як ви її розумієте? Поясніть. Прочитайте наступний вірш Дмитра Павличка. Як ви розумієте таку назву? Поясніть.

ЗВЕРНЕННЯ

До вас, мої рідні, звертаюся я –
Найменший у нашій сім'ї:
Стоїть на узліссі ялинка моя –
Не зрубайте її!
На озері плаває пташка моя –

Не убийте її!
Яскріє на небі зірка моя –
Не згасить її!
Світ-казку буде мрія моя –
Не спиняйте її!

1. Яким ви уявляєте героя вірша? До кого він звертається?

2. Як ви вважаєте, що звучить у його зверненні: прохання, наказ, заклик? Чому ви так думаєте?

3. Про що дбає хлопчик? Чому він про це тривожиться? Чи виправдані його тривоги? Поясніть свої міркування.

4. Поміркуйте, у якому значенні вжито слово «сім'я» у першій строфі вірша. Яку сім'ю мав на увазі автор: родину чи весь народ?

5. Що ви можете сказати про характер героя вірша? Який він як людина? Що допомогло вам зробити саме такий висновок?

6. Як ви розумієте слова:

*Яскріє на небі зірка моя –
Не згасить її!*

А про яку «зірку» мрієте ви? Чого хочете досягти? Розкажіть.

7. Підготуйтеся до виразного читання. Намагайтеся під час читання передати настрій автора, його любов до усього живого на нашій землі.

Фантазуємо

Уявіть, що ви запрошені на телепрограму «Планета — наш дім». З якою промовою ви звернулися б до телеглядачів?

Цікаво знати

Не знаючи природи і походження зірок, наші предки створювали про них різні легенди і фантастичні оповіді. Найбільш поширеним було повір'я, що зорі — то людські душі, які возносяться до Господа Бога після смерті людини і стають зірками.

Водночас, коли народжувалася дитина, казали, що на небі з'явилася нова зірка. За Євангелієм, наприклад, коли народився Ісус, троє царів із різних країн вирушили до Віфлеєма з дарами. Дорогу до новонародженого їм указувала зірка, названа Віфлеємською.

Народна художниця Катерина Білокур, яка створила прекрасні рослинні та квіткові пейзажі, була переконана, що кожній квітці на землі відповідає зірка на небесах.

Зірками називають у народі талановитих людей, які прославилися своїм талантом і умінням. Ви, звичайно, чули вислови «зірка естради», «кінозірка», «зірки України» — значить знаменитості!

Українська мова багата на фразеологізми, у складі яких є слово «зірка». Це:

вірнути у свою щасливу зірку;

зірок з неба не хапати;

бути в дірках, як у зірках;

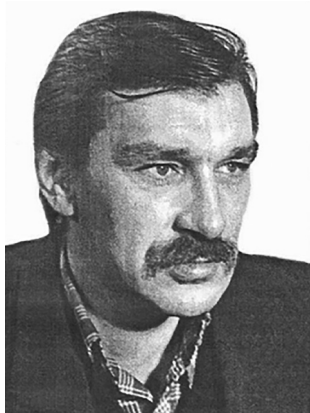
ворожити на зорях, лічити зорі.

Що нового ви дізналися? Чи була для вас прочитана інформація цікавою?

Поясніть значення поданих у тексті фразеологізмів. Якщо їх значення вам невідомі, попрацюйте зі словником, Інтернетом чи запитайте у дорослих. А на уроці обміняйтеся своїми повідомленнями.

УЛЮБЛЕНИЙ ДИТЯЧИЙ ПОЕТ — АНАТОЛІЙ КОСТЕЦЬКИЙ

Анатолій Костецький народився в Києві 1948 року в сім'ї вчителів. Про свої дитячі роки письменник розповідав з гумором: «Дитинство моє було важке. «Нормальні» діти після школи відпочивали від учителів, а в школі — від батьків. А у мене вчителі і вдома, і в школі...».

Уже у 5 років він умів читати і писати. А в дитячому садку, коли дорослі запитували: «Ким ти хочеш бути?», упевнено відповідав: «Письменником».

Вірші Анатолія Костецького різні за своєю тематикою. Але провідною темою є розповідь про життя дітей: жвавих, непосидючих, вигадливих, веселих, допитливих. У своїх творах письменник ненав'язливо, без повчань говорить про те, як треба дружити, як берегти все, що нас оточує: квіточку, стеблинку, травичку, пташечку...

ЖИТТЯ НА ЗІРКАХ

«Існує життя на далеких зірках!»
Це радісна звістка, чи, може, гірка?..
Нас учать у школі: «Мабутьне — за вами!»
Нам кажуть: «З найдальшими в світі
зірками
зустрінетесь ви у своєму житті!»
Хоч я сумніваюсь у цьому... А ти?
Можливо, колись до зірок долетять.
Можливо, щасливо повернуть назад,

І буде щасливців вітати Земля.
Та тільки там буде хтось інший — не я...
І сумно стає мені — ледь не до сліз!
Тому і кажу я собі: «Не дивись
на небо, коли висипають зірки!..»
Та знову дивлюсь, як і всі диваки.
Дивлюсь — і щасливим стаю на очах
тому, що існує життя на зірках!

Які почуття і який настрій викликав у вас вірш?

1. Про що міркує автор у вірші? Чи було у вашому житті, коли ви ставили перед дорослими таке саме запитання?
2. Як ви розумієте такі рядки:
Нас учать у школі: «Майбутнє — за вами!» Поясніть.
3. Підготуйтеся до виразного читання. Зверніть увагу на розділові знаки. Прослідкуйте, як змінюється настрій ліричного героя у вірші. Коли йому стає сумно «до сліз»? А коли він відчуває себе щасливим? Намагайтеся передати цей настрій під час читання.

Збагачуємо мовлення

У народі кажуть «народитися під щасливою зіркою», «знайти свою зірку», «зірка його згасла», «Віфлеємська зірка». Що означають такі вислови? Поясніть. Зверніться за допомогою до словників, Інтернету чи до когось із дорослих.

СПРАВЖНІ ПОДРУГИ

Звичайно, ви маєте справжнього друга чи подругу! Який він, справжній друг чи справжня подруга?! Розкажіть.

Прочитайте вірш і порівняйте його зміст із вашими міркуваннями.

П'ятикласниця Людмила
вранці
мамі заявила:
— Все!
До школи я —
не йду!
Я не стерплю
цю біду.
Щастя
скінчено моє,
бо у Рити
джинси є!
І тепер зі мною
Рита
відмовляється
дружити...
Здивувалась мама дуже:
— Ви ж були
найкращі друзі!
— Так.
Але сказала Рита:
поки буду я
ходити
не у джинсах,

а в спідниці —
їй не хочеться
й дивиться,
бо вона вважає:
жінці
для краси
потрібні джинси...
Мамо!
Дружбу виручай:
джинси
і мені придбай!
Мама пильно
подивилась
на похнюплену Людмилу,
а потім мовила:
— Діла-а...
Ви — спра-а-вжні подруги!..
й пішла...
А ви
що скажете
мені:
це справжні подруги
чи ні?

1. Як ви розумієте заголовок вірша? У якому значенні вживає автор словосполучення «справжні подруги»?
2. Як ви вважаєте, чи врятують дружбу дівчаток придбані мамою джинси? Чому ви так думаєте?
3. Чи хотіли б ви мати котрусь із дівчаток за подругу? Свою відповідь обґрунтуйте.
4. Уявіть головну героїню вірша. З якими емоціями вона розповідає про свою біду мамі? Яким за темпом буде її мовлення? Як слід читати слова автора? Прочитайте вірш за ролями. Намагайтеся передати характер персонажів.

ЛІНА КОСТЕНКО — УЛЮБЛЕНА ПИСЬМЕННИЦЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (1930)

Ліна Василівна Костенко — наша сучасниця, одна з найулюбленіших українських письменниць. Її називають совістю України, берегинею українського народу.

Народилася Ліна Костенко 19 березня 1930 року в невеличкому місті Ржищів на Київщині в родині вчителів.

У дитинстві мріяла бути льотчицею. Якось вирішила стрибнути з парашутом. Узяла стару мамину парасольку, обідрала чорну тканину (адже парашут повинен бути білим, яким

бачила його в небі), натягнула на каркас простирadlo, забралась на горище і, відкинувши драбину, стрибнула... Звичайно, сильно забилася, але не плакала.

Коли Ліні було 11 років почалася Друга світова війна. Ці дитячі спогади вплинули на її творчість, вона багато писала про війну та мир.

Школу закінчила з медаллю. А перші вірші опублікувала в 16 років.

Її твори перекладено англійською, польською, білоруською, естонською, італійською, литовською, німецькою, словацькою та французькою мовами. Сама ж поетеса є авторкою перекладів чеської та польської поезій.

Писала й пише Ліна Костенко переважно для дорослих. Про що її твори? Про красу української природи, про значення слова в житті людини, про сенс життя, про боротьбу народу за свою державність. Це лише частина тих питань, які хвилюють письменницю. Але є в неї й чудові дитячі вірші. Пропонуємо вам поринути у чарівний світ поезії Ліни Костенко: у світ краси, любові, високих людських цінностей.

Що ви дізналися про Ліну Костенко? Який випадок із життя письменниці вам запам'ятався? Чим могла закінчитися така історія?

УСЕ МОЄ, ВСЕ ЗВЕТЬСЯ УКРАЇНА

Буває, часом спігну від краси.
Спинюсь, не тямлю, що воно за диво,—
оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо,
усе як є — дорога, явори,
усе моє, все зветься — Україна.
Така краса, висока і нетлінна,
що хоч спинись і з Богом говори.

1. Про що цей вірш? (Про природу, про красу України чи про небо?)
2. Доведіть словами вірша, що письменниця не просто любить, а захоплена красою природи рідної землі.
3. Навіщо Ліна Костенко написала нам цей вірш? У чому хотіла нас переконати? Чи вдалося їй це зробити?
4. Зверніть увагу, які слова часто повторюються у вірші? Що хотіла підкреслити цим Ліна Костенко?
5. Розгляньте ілюстрації. Яка із них вам сподобалася найбільше? Чим саме?
6. Які красиві місця України бачили ви? Поділіться своїми враженнями з однокласниками.

Карпати. Водоспад

Природне диво Карпат — озеро Синевир

Асканія — Нова — одне з 7 чудес України

Чорне море. Одеса

ЗДИВОВАНІ КВІТИ

Сю ніч зорі чомусь колючі,
Як налякані їжачки.
Сю ніч сойка кричала в кручі,
Сю ніч ворон сказав: «Апчхи!»
Сю ніч квітка питала квітку:
— Що ж це робиться, поясни?
Тільки вчора було ще влітку,
А сьогодні вже восени!

1. Як ви розумієте заголовок вірша? Поясніть.

2. За допомогою яких слів письменниці вдалося передати тривожний стан природи очікування осінніх холодів?

3. Які слова допомагають поетесі змалювати природу, як щось живе? Прочитайте їх. Пригадайте, як називається такий художній засіб?

Спостерігаємо, описуємо, розповідаємо

Які дива осінньої природи вам доводилося спостерігати? Розкажіть чи намалюйте.

ВЖЕ БРАМИ ЛІТА ЗАМИКАЄ ОСІНЬ...

Задощило. Захлюпало. Серпень
випустив серп.
Цвіркуні й перепілочки припинили
концерт.
Чорногуз поклонився лугам і садам.
Відлітаючи в Африку, пакував
чемодан.

Де ж ти, літо, поділось, куди
подалось?
Осінь, ось вона, осінь! Осінь, ось
вона, ось.
Осінь брами твої замикала вночі,
погубила у небі журавлині ключі.

ВЕЧІРНЄ СОНЦЕ, ДЯКУЮ ЗА ДЕНЬ!

Вечірнє сонце, дякую за день!
Вечірнє сонце, дякую за втому.
За тих лісів просвітлений Едем
і за волошку в житі золотому.
За твій світанок, і за твій zenіт,
і за мої обпечені zenіти.
За те, що завтра хоче зеленіть,
за те, що вчора встигло оддзвеніти.

За небо в небі, за дитячий сміх.
За те, що можу, і за те, що мушу.
Вечірнє сонце, дякую за всіх,
котрі нічим не осквернили душу.
За те, що завтра жде своїх натхнень.
Що десь у світі кров ще не пролито.
Вечірнє сонце, дякую за день,
за цю потребу слова, як молитви.

КРАСИВА ОСІНЬ ВИШИВАЄ КЛЕНИ

Красива осінь вишиває клени
Червоним, жовтим, срібним, золотим.
А листя просить: — Виший нас зеленим!
Ми ще побудем, ще не облетим.
А листя просить: — Дай нам тої втіхи!
Сади прекрасні, роси — як вино.
Ворони п'ють надкльовані горіхи.
А що їм, чорним? Чорним все одно.

1. Яку осінь ви уявили: ранню, пізню чи золоту? Які слова допомогли вам знайти відповідь?
2. Яким настроєм проинятий вірш? Які образні слова й словосполучення допомагають автору створити настрої суму й жалю?
3. Яка палітра фарб використана поетесою? Якого кольору може бути осіннє листя? Назвіть кольори осені.
4. Підготуйтеся до виразного читання поезії. Звертайте увагу на роз ділові знаки. Пам'ятайте про ритмічну паузу.
5. Розгляньте репродукцію картини І. Левітана «Золота осінь». Яку осінь зобразив художник? До якого вірша ця картина за змістом ближче? Чому ви так вважаєте? Поясніть.

Фантазуємо, творимо

Уявіть, якби ви були художниками, яку картину за змістом до одного з віршів написали б ви? Розкажіть чи намалюйте.

ШИПШИНА ВАЖКО ВІДДАЄ ПЛОДИ

Шипшина важко віддає плоди.
 Вона людей хапає за рукава.
 Вона кричить: — Людино, підожди!
 О, підожди, людино, будь ласкава.
 Не всі, не всі, хоч ягідку облиш!
 Одна пташина так мене просила!
 Я ж тут для всіх, а не для тебе лиш.
 І просто осінь щоб була красива.

1. Якими почуттями пройнятий вірш? Які почуття викликала поезія у вас?
2. Що просила шипшина у людей? У яких рядках висловлено основну думку вірша? Як ви їх розумієте?
3. Знайдіть у вірші образні слова, за допомогою яких автор зображує шипшину, як щось живе?
4. Яку проблему порушує поетеса у вірші? Чи є актуальною ця проблема сьогодні?

Будуємо діалог

Уявіть, що ви були присутні в той момент, коли хтось безжалісно зривав ягоди шипшини. Щоб ви сказали такій людині?

ОПОВІДАННЯ, ПОВІСТІ

ЖИТТЯ ВАШИХ РОВЕСНИКІВ

ВСЕВОЛОД НЕСТАЙКО (1930–2014)

Все́волод Зіно́війович Нестáйко народився 30 січня 1930 року в Бердичеві на Житомирщині.

Коли він був маленьким, то дуже хотів швидше вирости і стати великим та дорослим. «Може тому, що я був справді малий на зріст, чи не найменший у класі. Малий, худий та ще й рудий. Як вогонь червоний. Мене дражили: «Море горить», «Пожежна машина». А ще в класі мене звали «Рудий африканський їжачок»,— згадував письменник.

І щоб швидше вирости Всеволод годинами стояв під дощем і спати лягав о сьомій. Так він і не помітив, як несподівано виріс майже під два метри і вже не був рудим.

Про своє дитинство В. Нестайко розповідав: «...Я чомусь згадую самотність. Так уже склалося. Тата свого я не пам'ятаю. Скільки не напружую пам'ять — згадую лише цукерки, якими він мене частував у той вечір, коли прощався з нами...». Батько письменника загинув у концтаборі, коли сину було всього три роки. Після його смерті, рятуючись від голоду, сім'я переїхала до Києва.

Рідною мовою в родині Нестайків була російська. Однак Всеволода віддали вчитися до української школи, «щоб знав мову свого батька». Через війну кілька класів школи

Всеволоду довелося пропустити. Проте програму 9-го класу майбутній письменник пройшов самостійно за два місяці.

Книгами Нестайко захоплювався ще з перших класів. Дуже любив читати пригодницькі твори й часто мріяв про море, кар'єру капітана та мандрівки в далекі краї. Однак через проблеми із зором, нездатність розрізняти зелений та червоний кольори, мрії так і залишились мріями.

Перше оповідання Нестайко написав у 8-річному віці. У ньому йшлося про відважного мисливця, який полював на бенгальського тигра в Африці. А от зразковою поведінкою юний Всеволод не відрізнявся — так само, як і герої його майбутніх повістей. Сам себе у шкільні роки Нестайко називав «жевжикуватим», дуже непосидючим, любителем усіляких «приколів». Інколи вчителі сміялися з його жартів, а інколи виставляли хлопця за двері.

Всеволод Зіновійович говорив, що побути дитиною йому завадила Велика Вітчизняна війна, тому й став дитячим письменником, щоб у творах повернутись у дитинство, догратися, досміятися... Він говорив: **«Пам'ятаючи своє невеселе дитинство, я намагався писати якомога веселіше».**

За 55 років літературної діяльності письменник подарував світові більше 30 повістей, романів і збірок оповідань, у яких розповідається про найважливіше — дружбу, любов, справедливість і добро. Багато творів Всеволода Нестайка увійшли до золотого фонду дитячої літератури України; вони перекладені двадцятьма мовами світу. Кілька з них, а саме: «Одиниця з обманом», «Тореадори з Васюківки» та «Чудеса в Гарбузьянах» — були екранізовані і здобули чимало міжнародних кінонагород.

ІМПІЧМЕНТ¹

Постий «Б» готувався до президентських виборів. Кандидатів було дев'ять. Але семеро з них були нещасні самовисуванці, які жодних шансів не мали. Ми їх навіть не називатимемо. Реальних претендентів було двоє — Вовочка Таратута і Боря Бородавко. Вовочка був білявий, кирпатий, веснянкуватий, зі щербатим зубом. І дуже симпатичний. Усі в класі його любили. Особливо за те, що він весь час розповідав анекдоти про Вовочку і підсміювався сам із себе, наче то він був героєм тих анекдотів. Але у Вовочки був один серйозний недолік — Вовочка був ледар. Замість того, щоб виконувати домашні завдання, він дивився телевізор. А контролювати його не було кому — батьки цілий день працювали. Тому у Вовоччиному щоденнику раз у раз проскакували то двійки, а то й одиниці. А президент класу, як ви знаєте, мусить бути авторитетним, якщо не зразковим.

І в цьому розумінні другий претендент, Боря Бородавко, мав незаперечну перевагу, позаяк був круглим відмінником. І взагалі страшним ерудитом². Регулярно читав перекладну дитячу енциклопедію «Все про все» і приголомшував однокласників потрясаючими повідомленнями: про те, наприклад, що шиї у жирафи й у вчительки математики Анастасії Петрівни однакові, бо мають одну й ту саму кількість хребців; що кропива й медуза — майже родичі, бо жалять за одним принципом; що кусають людей не комарі, а комарихи, бо комарі-чоловіки — вегетаріанці, харчуються виключно соком рослин, а от комарихи — кровопивці, вампіри. Останнє повідомлення дуже потішило хлопців, бо Раїска Котова на прізвисько Раїска Мняу розмахувала перед носами хлопців газетною вирізкою, де було надруковано, що найдужча людина у світі не чоловік, а жінка — п'ятиразова чемпіонка

¹ *Імпічмент* — вияв недовіри вищій посадовій особі та притягнення її до відповідальності за порушення законів; дострокове припинення повноважень; осуд, обвинувачення.

² *Ерудит* — всебічно розвинена людина, яка хоче пізнавати світ і постійно дізнаватися про щось нове.

з армрестлінгу¹ канадка Ліана Дюфренс. Та й іншими багатьма неймовірними фактами і коментарями збагатив однокласників ерудит Боря.

Проте він чудово усвідомлював, що самою лише ерудицією завоювати симпатії електорату, тобто виборців класу, які навіть слова «електорат» не знають, йому навряд чи вдасться. І Боря почав активну передвиборну кампанію. Він походив із заможної, забезпеченої родини (тато Бородавко був бізнесмен, мама Бородавко — бізнесвумен, і Борю привозили до школи на «Мерседесі»). Тому він міг спокійно фінансувати свою передвиборну кампанію. Боря накупив цілий портфель смачнотчої закордонної жуйки і щедрою рукою почав роздавати її електорату. Електорат жуйку взяв, прицмокуючи, зжував, але під час виборів майже одногослосно... проголосував за Вовочку. Винятком були тільки нещасні самовисуванці, які, цілком природно, голосували кожен за себе, і, певна річ, Боря, який теж віддав свій голос за себе коханого. Коли оголошували результати, на Борю боляче було дивитися. Він сидів червоний як помідор — наче всі медузи і вся кропива світу обжалили його.

Три дні Боря до школи не ходив. Лежав удома на канапі із зав'язаним горлом і трагічно дивився у стелю. Хоча боліло йому не горло, боліла душа. Але душу ж не перев'яжеш.

Старший Борин брат, десятикласник Аркаша, якому все стало відомо того самого дня, заспокоював невдачу-претендента:

— Не розпускай рюмси, Борю!.. Не тушуйся, старенький! Поразка на президентських виборах у демократичному суспільстві — нормальне явище. В Америці всі спершу програють, а тоді виграють. Іди в опозицію²... Створи свою партію. Будеш лідером опозиції. Всі з цього починають.

І Боря став лідером опозиції. Правда, його партія була поки що нечисленна. Крім нього, складалася з трьох ображених самовисуванців. То були Стюпа Юхимчук, Стасик Макарець і Вася Цюцюрський. Проте настроєна опозиція була бадьоро й оптимістично.

— Спокуха, панове! Спокуха! — вигукував Макарець. — Той президент Вовочка, інфурзорія, не сьогодні-завтра зганьбить себе. Ось побачите!.. Нахапає двійок, і ми поставимо питання про його негайне усунення.

— Це називається «імпічмент»! — сказав ерудит Боря.

— О! О! Імпічнемо його так, що він аж загуркоче! Мов порожня діжка! — вигукнув Юхимчук.

— Однозначно! — сказав Цюцюрський.

Але однозначно ганьбитися президент Вовочка не хотів. На диво опозиції, та й усьому класові, кинув він дивитися щодня телевізор, почав виконувати домашні завдання, і вчителі тільки встигали ставити йому «добре» і «відмінно».

— От баціла! Хапається за владу зубами, як той бультер'єр! — буркотів Юхимчук.

— Однозначно! — додавав Цюцюрський. До речі, владою президент Вовочка користувався якось легко й весело. Він стежив за порядком, але нікому не робив серйозних зауважень. Тим, хто запізнювався на уроки, Вовочка говорив: «Ту-ту! Поїзд пішов! Двері зачиняються! Наступна станція — «Двійка за поведінку». Тим, хто, незважаючи на заборону директора, грав у «конячки» (тобто, сівши один одному на «копки-баранки», зіштовхувався у двобої), Вовочка співав «Розпрягайте, хлопці, коні!». А до тих, хто починав бійку, він підходив і, наслідуючи вчителя фізкультури Івана Степановича, казав: «Дихання рівне, спокійне! М'язи розслаблені! Вдих — видих! Вдих — видих!..» Якщо ж траплялося, що він сам помилявся, робив щось не так (з усіма ж буває), він весело казав: «Давайте відріжемо

¹ *Армрестлінг* — настільна боротьба однією рукою, під час якої учасники змагання ставлять лікті на стіл, зчіплюють руки і намагаються пересилити один одного і тим самим покласти руку суперника на поверхню стола.

² *Опозиція* — протиставлення одних думок або дій іншим.

Сусаніну ногу!» — «Не треба! Не треба! Згадав я дорогу!!!» — і одразу, не відкладаючи, виправляв свою помилку.

До того ж Вовочка Таратута виявив неабиякі організаторські здібності. На завершення першої чверті він організував (звичайно, за допомоги батьківського комітету і класної керівнички) дискотеку в кафе «Еней». Причому так витанцював на тій дискотеці, що викликав захоплення у диск-жокея, тата Раїски Мняу.

Лідер опозиції був у розпачі. «Партайгеноссе»¹ похмуро мовчали.

Борю терзали думки про страшну несправедливість зрадливої долі: «Ну хто, хто він такий, цей Вовочка?! Невіглас! Незнайко нещасний! Двієчник учорашній!»

Наче прочитавши думки брата, Аркаша якось сказав:

— До речі, Макиавеллі вважав, що для боротьби за владу виправдані... — Аркаша зробив паузу, — будь-які методи!

Ерудит Боря вже знав, чув від того ж таки Аркаші, що середньовічний італійський письменник, мислитель, історик, політичний і військовий діяч Ніколо Макиавеллі був голова. І брат Аркаша був голова. Посів друге місце на районній математичній олімпіаді. Отже, дві голови... А Боря що — дурень?! І Боря почав думати. Три дні він думав, думав, думав... А на четвертий день Боря Бородавко був черговим у класі. На великій перерві він, як уже було не раз, дістав із портфеля п'ятий том енциклопедії «Все про все» і зачитав приголомшливу інформацію про те, чому випадають молочні зуби, чого кучерявиться волосся, з якою швидкістю тече у жилах кров, для чого потрібні брови, як ми ковтаємо їжу і таке інше. Оточивши Борю, всі слухали і заздро зітхали. Ні в кого в класі не було такої енциклопедії. Лівка книженція! На першій палітурці намальовані дві кумедні мавпочки з акордеоном. На останній — кицька і пінгвіни... Вовочка теж зітхав. Що ж він — не жива людина, чи що?

А після уроків, коли вчителька вийшла з класу і всі, галасуючи, збирали портфелі, раптом Боря, перекикуючи всіх, верескливо вигукнув:

— Ой! А де моя енциклопедія?!

Всі заціпеніли. У класі запанувала мертва тиша.

— От чорт! Хтось поцупив! — закричав Юхимчук.

— Спокуха! — кинувся до дверей Макарець. — Ніхто не вийде з класу, поки не перевіримо всі портфелі!

— Однозначно! — вигукнув Цюцюрський.

Ніхто не наважився заперечувати. Всі покійно почали витрущувати портфелі. Витрусив свого портфеля й Вовочка. Витрусив і... зблід. З-під щоденника визирали дві кумедні мавпочки з акордеоном!

— Ну-у!.. — роззявив рота Юхимчук.

— Президент — злодій! — вигукнув Макарець.

— Однозначно! — підхопив Цюцюрський.

І, не даючи класові опам'ятатися, всі три «партайгеноссе» затарабанили пеналами по партах і загукали дружно:

— Ім-піч-мент!.. Ім-піч-мент!.. Ім-піч-мент!.. Президент — злодій!.. Геть!.. Гань-ба!.. Ганьба!.. Гань-ба!..

Клас розгублено мовчав. Тоді Вовочка Таратута підійшов упритул до Борі й, дивлячись йому просто у вічі, тихо сказав:

— Це ж ти підклав? Правда?

І лідер опозиції не витримав щирого погляду Вовочки, густо-густо почервонів і відвернувся. Не так легко у дванадцять років позичати в Сірка очей! Ніяка ерудиція тут не допоможе.

¹ «Партайгеноссе» — товариші по партії.

Клас глянув на Боря, глянув на Вовочку все зрозумів і полегшено зітхнув. Навіть вірні «партайгеноссе» затнулися на півслові «Гань...» і замовкли.

Ех, Макіавеллі, Макіавеллі!..

Ех, Аркаша, Аркаша!..

Такі голови! Такі голови!.. А дурницю впоролі. Не для шестикласників ваші методи!

Наступного дня була класна година. Вовочка Таратута підвівся і сказав:

— Не хочу я більше бути президентом! Виберіть когось іншого!.. Будь ласка!

І як його не вмовляли — і дівчатка, і хлопці, і класна керівничка Оксана Яківна, він був, мов скеля, непорушний. Не станеш же силою змушувати людину бути президентом.

І знову були вибори. І президентом класу вибрали Ніночку Тимченко, тиху, скромну, неговірку Ніночку Тимченко, яка не знала, хто такий Макіавеллі та що в нього за методи.

А ерудит Боря Бородавко плакав у шкільному туалеті, раз у раз зливаючи воду, щоб ніхто не чув, як він плаче.

Чи уважно ви читали?

1. Кандидатів на президентські вибори шостого «Б» класу було:

а) п'ять;

б) дев'ять;

в) сім.

2. Ерудитом у класі був:

а) Вовочка;

б) Мишко;

в) Боря.

3. Боря приніс у клас:

а) цукерки;

б) п'ятий том енциклопедії;

в) третій том енциклопедії.

Міркуємо над прочитаним

1. За що шестикласники любили Вовочку? За що поважали Боря Бородавка? Підтвердіть свою відповідь словами тексту. Чи достатньо названих якостей, щоб користуватися авторитетом серед друзів. Поясніть свою відповідь.

2. Яке найбільше бажання було в Борі? Що він робив для його здійснення? Прочитайте. Оцініть такі його дії.

3. Чому однокласники не обрали президентом Бориса? Уявіть, що ви навчаєтеся у класі разом із Борисом Бородавко та Вовочкою Таратуту. За кого із хлопців ви б віддали свій голос? Чому?

4. До чийх порад прислухався Борис? Чи погоджуєтеся ви з порадами Аркаши? Чому? А яку б ви дали Борі раду?

5. Чи виправдав сподівання шестикласників Вовочка Таратута? Свою думку аргументуйте. Що змінилося у поведінці хлопчика?

6. Знайдіть і прочитайте портрет Вовочки. Як у такому описі висловлено ставлення автора до героя твору?

7. Прочитайте місце, у якому описано реакцію Вовочки на чужу книгу у своєму портфелі? Як у цьому розкривається його характер?

8. Про яку рису характеру персонажа свідчать такі слова: «І як його не вмовляли — і дівчатка, і хлопці, і класна керівничка Оксана Яківна, він був, мов скеля, непорушний»?

9. Дайте характеристику головним героям твору. До уваги беріть їх учинки. Кого б із них ви хотіли мати серед своїх друзів? Чому?

10. Під час читання якого епізоду оповідання ви посміхалися? Яке місце твору вас найбільше схвилювало?

11. Яка основна думка оповідання? Чому воно має такий заголовок?

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

Поясніть значення слова «авторитет». Хто є авторитетом особисто для вас? Як ви розумієте вирази (фразеологізми) «болить душа», «позичати в Сірка очі». Поясніть.

Знайдіть у тексті місця, які підтверджують думку, що Вовочка був достойним президентом класу.

Радимо прочитати

Якщо вам цікаві веселі пригоди хлопчаків, радимо прочитати книжку «Тореадори з Васюківки». Вона перекладена більше як 20 мовами і внесена до «Особливого почесного списку Ганса Крістіана Андерсена» як один із найвидатніших творів сучасної дитячої літератури.

ЛЮДИНА І СВІТ ПРИРОДИ

ЮЛІЯ ЛИСЕНКО

Юлія Миколайівна Лисенко — за фахом¹ економіст. Любов до дітей і тварин, спостереження за природою дали їй багатий матеріал для створення оповідань і казок, які спочатку вона писала для свого допитливого онука. Письменник Юрій Мушкетик прочитав кілька творів Ю. Лисенко і порадив опублікувати їх. З того часу читачам відомі книжки оповідань і казок «Пригоди Пушкі» і «Смарагдова змійка».

КЕШКА

Маленький хлопчик не квапився йти додому, поволі йшов тротуаром, розглядався, позирив у небо, роздумував: чому це раптом сонце закрилося хмарою? Може, вітер підняв тіні аж до хмар, як пил, що курився по дорозі, тому хмари стали ще чорніші?

Нахилившись під вагою рюкзака, хлопчик ішов назустріч вітру, що аж свистів у вухах. Його обминали дорослі, і дехто дивився на нього співчутливо — худенький маленький хлопчик несе на собі такий тягар. Він зауважив ці погляди, і хотілося сказати людям, що йому зовсім не важко. Важко йому буває лише вдома, бо довго доводиться чекати на тата й маму, поки вони прийдуть з роботи.

Навіть телевізор він не вмикає, бо дав слово честі тату, що буде розважливим. «Чого тільки не трапляється від неувважності дітей», — казав тато.

Спершу він розігріє обід, помие за собою посуд, потім зробить уроки, полле квіти, перегляне книжку. І чекатиме. Мама так радіє, коли застає на кухні порядок.

¹ Фах — те саме, що професія.

Мама й тато заробляють гроші, тому Арсенко допомагає їм, як може. От коли б тільки час минав швидше, поки доводиться їх чекати!

Сьогодні, по вечері, коли всі сидітимуть на дивані перед телевізором і настане час питань-відповідей: що нового в школі, про що говорили з друзями і що розповідала вчителька, він неодмінно запитає тата, куди це цепають тіні, і чи тато й мама були маленькими, і чи не боялися залишатися самі вдома?

Зачаївшись біля дверей, які завжди ретельно замикав, прислухався до кроків чужих людей, які заходили в сусідні квартири. Серед цих кроків він впізнавав мамині й ніколи не помилявся. Йому хотілося, перше ніж вона подзвонить у двері, відчинити їх. І це дуже бентежило маму: «Не відчиняй дверей, сину, коли не знаєш, хто прийшов». Та Арсен знав, що то мама.

Того дня він запитав у тата й мами, чи було їм сумно та самотньо, поки не придуть з роботи їхні батьки?

— Коли б мені було з ким говорити і щоб хтось чекав на мене вдома, я б не сумував.

Спостеріг, як бентежно вони зирнулися.

— Купіть мені живого песика, — попросив.

— Гаразд, — сказав тато, — скоро в тебе день народження.

А принесли Кешку.

Кешка — папуга. Він був маленький і жовтий, мов кульбаба. У нього були сірі крильця і великий, загнутий донизу сірий дзьоб, гострі чіпкі кігтички на рожевих ніжках.

— Схожий на горобчика, тільки розфарбованого. Ні, майже як синичка, коли б не дзьоб, — сказав Арсен. — Мамо, — захвилювався він, — та невже таке мале навчиться говорити?

Кеша сидів на жердині, переляканий і сумний.

Його можна було взяти в долоні, він заплющував очі, засинав, бо в руках було тепло, і голівка його від важкого дзьоба звисала донизу. Це заважало спати. А коли засинав у клітці, намагався спертися дзьобом на її стінку. Тоді тато прибив якраз навпроти жердини підставочку, і Кеша, налаштувуючись спати, клав на неї дзьоб. Так йому було зручно.

— Кешо, Кешо, — з ніжністю в голосі звертався до нього щохвилини Арсен. — Скажи: «Кеша — красунчик. Кеша — гарний».

Та Кешка на нього не зважав, і Арсен клав у годівничку свіжий сир, ставив воду в білій мисочці, щоразу гарно її виполіскуючи, щоб вода була чиста та прохолодна, прибирав клітку, завітчуючи її зелом. Були тут молоді галузки різних рослин: яблуні, груші, квіти акації, листя салату, споришу, подорожника та іншої молоді трави. Для Кеші це був і сад, і город.

А ще мама годувала Кешку манною кашею, білим хлібом, розмоченим у молоці. І брав він їжу з маминих вуст.

Згодом Кешка навчився їсти сам. Особливо любив він просо, трохи підсмажене, або пшонно, запарене гарячим молоком, гарно вистуджене. Найчастіше Кешка, насупившись, незворушно сидів у клітці на жердині. Він відвертався, коли Арсен підставляв свій палець, припрошуючи:

— Кешо, політаємо?

Та інколи, ніби знехотя, все ж давав себе умовити. Тоді Арсен підкидав його вгору, примовляючи:

— Кеша — красунчик, Кеша — гарний!

Так проминув місяць.

Нарешті Арсену набридли розмовляти з Кешкою.

«Напевне, такий уже трапився», — думав розчаровано. Інтерес до Кешки потроху згасав.

Одного разу Арсен почув у квартирі, де нікого, крім нього, не було, голос. Хтось ніжно, пестливо, неначе передражнюючи його, говорив:

— Кеша — красунчик! Кеша — гарний! Кеш-ша — молодчина.— Арсен завмер. А голос, неначе записаний на платівку, звучав чітко і голосно.

— Кашки хочеш? — знову почув Арсен свій голос.

«Та це ж Кешка! Кешка заговорив!»

Його наче підкинуло пружиною, radoшам не було меж.

Арсен відчинив дверцята клітки, підставив пальця. Кешка переступив на палець і запитав:

— Політаємо?

Арсен підкинув його раз, вдруге, втретє, примовляючи:

— Кешка — молодець! Кешка — розумний хлопчик! Кешка — найкращий друг!

А Кеша літав і літав, сідав на шафу, на люстру, на гардину, на вазони.

— Е-е,— сказала одного разу мама,— на люстру не можна.— І щоразу зганяла Кешу, доки той не второпав, чого від нього хочуть.

Натомившись, Кешка вмощувався в Арсена на плечі або й на голові і, перебираючи йому волосся, з ніжністю в голосі запитував:

— Кешку любиш, м-м-м? Водичку пий будеш?

Він повторював інші відомі йому слова, часто помиляючись. Тоді Арсен сміявся і терпляче вчив вимовляти слова як слід.

Тато інколи говорив Арсену:

— Бачиш, як старасться Кешка? Бери з нього приклад, а то лінуєшся вчити англійську як слід.

А одного разу Кешка підлетів до дверей і оголосив:

— Мама прийшла!

І дійсно, ключ у дверях повернувся й увійшла мама. І Кешка вигукнув:

— Арсен, Арсен, їсти! Кашки хочеш?

Дивно, цьому Кешку ніхто не навчав.

Так повторювалося й тоді, коли приходив з роботи тато. З вигуком: «Тато прийшов!» — він летів на кухню, всідався на край тарілки і терпляче чекав, поки в неї щось покладуть. Тоді всі зрозуміли, що Кешка не просто повторює почуті слова, а розуміє, що вони значать. І ніколи не помилявся, називаючи ім'я того, хто приходив. Кешка виявився на диво спостережливим і кмітливим учнем.

Відтоді до Кешки ставилися, як до члена сім'ї.

А мама казала:

— Кеша — наш другий синок.

Усі були свідками, коли вперше він скоромовкою запитав сусідку:

— Кешку любиш? Маму любиш? Арсена любиш? Водички хочеш?

Одного разу мама з татом пішли на запросини. Арсен зробив уроки, послухав музику, сів читати. Час було спати, та відірватися від цікавої книжки було несила.

Аж ось, налітавши, почистивши пір'я та наговорившись досхочу, Кешка сів на Арсенове плече і маминим голосом запитав:

— Спатки хочеш? Лягай спати, проспий школу.

Якось усю сім'ю запросили на зимові канікули пожити на дачі в гостях. Як залишити Кешку? Вирішили відвезти його на цей час до маминої мами — бабусі Ганни. Вона поставила клітку на вікно. Близько від балкона росла липа, і птаство кублилося постійно на її верхівці. Горобчики часто сідали на балконний стіл підживитися крихтами хліба та крупами — бабуся жаліла їх, підгодовувала, особливо в люті морози. Кешка заворожено слухав пташине щебетання. Він всідався на столітнику¹, притискав голівку до скла, викрикував щось незрозуміле або перевертався головою вниз, зачепившись однією ніжкою, хуліганив, передражняючи горобців.

Бабуся полюбила Кешку. Побачивши, як мати тішиться пташкою, дочка не поспішала повертати Кешку в свій дім.

Настала весна. У годівничці тепер не переводилися перші молоді листочки липи, акації та різної трави, яку Кешка пожадливо поїдав, примовляючи:

— Кеша любить кашу. — Усе, що їв, називав кашею.

«Е-е ні,— подумала бабуся Ганна,— треба, щоб він говорив як слід».

Почалися уроки. І ось уже Кеша просить:

— Дай кашки. Хочу їсти салат.

Особливо любив він вівсяну кашу, просо, городній салат. Масло, ковбасу, цукерки, раз скуштувавши, забракував назавжди. Він знав час сніданку, обіду, вечері, підлігав до присутніх, припрошував їсти.

Весна принесла тепло. Голуби сідали на балкон, вуркотіли. Кеша прислухався до їхніх голосів, але відтворити звуки, які чув від них, не міг. Зате успішно наслідував горобців.

Одного разу бабуся винесла на балкон клітку, перевіривши, чи гарно зачинені дверцята. Поставила її на балконний стіл, насипала в годівничку проса, поклала декілька гарбузових насінин, а кругом клітки насипала подрібненого горіха, щоб пташки сідали на стіл та щоб Кешка, поки вона готуватиме обід, гарно на них роздивився і розважився. А виглянувши згодом, побачила, як голубка похапливо склювала все, що лежало на столі, і намагалася дістатися через прутики до гарбузового насіння. Просунула голову, та до насінини не дістала. А Кешка в цей час витворяв щось неймовірне. Так викаблучувався, що бабуся розсміялася.

Нараз Кешка злетів з жердини, схопив насінину, вчепився лапками в залізні прутики, висунув дзьоба з насінною — і голубка миттю її схопила.

Кешка годував із свого дзьоба голубку до останньої насінини.

Папужка також любляв заглядати в дзеркало, говорив з ніжністю своєму відображенню: «Політаємо?» — або пропонував просо, приговорюючи при цьому: «Будемо їсти. Водички пити хочеш?» Він прислухався насторожено до нових слів, які були йому цікаві, а гарний спів, музика викликали у нього просто захват. Видно було, як він намагався запам'ятати мелодію. А коли пробував співати і в нього не виходило, він казав:

— Кешка — босяк.

Так говорила бабуся Ганна, коли його не можна було спіймати і посадити в клітку перед сном.

Якось трапилося, що бабуся Ганна захворіла. Вона лежала в ліжку, а Кеша літав круг неї, сідав на плече, не перестаючи швидко, наче аж схвильовано, запитувати:

— Що ти хочеш? Водички хочеш? Кашки хочеш? Спатки хочеш? Чого ти хочеш?

Така турбота страшенно зворушувала бабусю.

— Прийди,— зателефонувала вона до молодшої дочки,— а то Кешка хвилюється від того, що я не встаю. Знає ж, де просо, а без мене не їсть.

Коли дочка прийшла, Кешка відразу проникся до неї довірою. Трохи згодом він уже знав її ім'я — як тільки лунав дзвінок, він з вигуком: «Катруся прийшла!» — зависав над дверима,

¹ *Столїтник* — кімнатна рослина; албе.

а по тому здіймав такий шалений радісний лемент, що без посмішки не можна було за ним спостерігати. Стрімко кидався на плече, сідав на її пишну зачіску, заривався у волосся, пестив їй щоки, очі, губи. Певне, запах її парфумів викликав у нього такий захват.

Бабуся Ганна скоро поправилаься.

— Це Кешка мені допоміг. *Що б я оце без нього робила? Клопіт невеликий — прибрати клітку, погодувати, а radoців від його витівок та розмов на весь день.* Прожила вік і не знала, що пташка може бути такою розумною.

Кому тільки не розповідала бабуся Ганна про витівки Кешки.

Коли під час хвороби бабусі Катруся, бувало, готувала на кухні — стерегла кашу, щоб не пригоріла, а бабуся кликала її саме в такий момент, дочка, витримавши паузу, — якраз закипало молоко, — озивалася: «Зараз, зараз». Аж ось бабуся вже могла обходитися без її допомоги. Якось, випустивши зранку Кешку з клітки, вона почала поратися на кухні, прибирати в кімнатах і не зауважила, де і що робить Кешка. А коли спохопилася, його ніде не було видно. Бабуся стривожилаься, покликала:

— Кешо, Кешо, де ти?

У відповідь — мовчання. Ще декілька разів покликала його. Ні звуку.

— Де ти, Кешо? Відгукнися! — Походила по кімнатах, перевірила, чи зачинені квартирки. Зачинені.

— Кешо! — вже розпачливо гукнула вона.

— Зараз! — раптом почула вона з-під столу, де стояло в баночці просо, і мало не звередилася від сміху. Кешка відтворив не тільки Катрусин голос, а й витримав таку ж саму паузу. Арсен часто приходив зі школи до бабусі й розважався з Кешкою.

Тільки-но відчинялися двері, папужка був уже на Арсеновій голові і, захлинаючись словами, збуджено скоромовкою говорив:

— Арсен — красунчик! Баба Галя — красунчик! Кеша — гарний! Кашки хочеш? Руки помив?

Знав Кеша навіть, коли хто сердився. Він залітав на шафу, походжав широким кроком, що говорив — розібрати ніхто не міг, але буркотіння його було схоже на слова розгніваної людини. Це всіх смішило.

І раптом Кешки не стало.

Йому тільки-но минув рік. Кешка чекав на подружку, збирав пушинки на гніздо, зносив до клітки. Та одного разу квартирка виявилася відчищеною і він вилетів. Його довго шукали, кликали. Може, він залетів до чужих людей, а може, в парк навпроти — шукати собі пару.

У квартирі було сумно.

— Кеша! — стоячи на балконі, кликав Арсен, і сльози стояли в його очах. Весняні канікули не радували його.

— Не плач, — гладила Арсена по голові бабуся Ганна, почувуючи свою провину. — Він тебе пам'ятає. Може, він теж шукає нас, а може, знайшов собі подружку. Папуги розмовляють лише до часу, коли обзаводяться сім'єю. *Знаю, без вірного друга велика туга. А Кеша був тобі гарним другом.* Будемо чекати. Може, ще знайдеться? — говорила з надією.

Тут саме поштарка принесла бабусі Ганні пенсію. Розмова про Кешку припинилася. Та зненацька Арсен запитав:

— Що, коли там не здогадаються, як зуть Кешку?

— Ви про папугу? — запитала поштарка. — Я оце принесла пенсію двом стареньким. Вони музиканти і на пенсії вже давно. До них недавно залетів папуга і сам сказав, що зовуть його Кеша. *Господар у той же день знайшов у сусідній бібліотеці книгу про папуг.* *Вичитав, чим їх годують, купив клітку. І які ж вони щасливі!* Бабуся так і сказала: «Наче саме щастя прибилося до нашої оселі». Дітей у них немає, і вони були такі самотні, а тепер

наче вогник засвітився в їхній хаті. Господар розповідав: папуга залетів у квартиру якраз тоді, коли дружина грала. Старенький сказав: «Дивись, Асю *сам янгол прилетів* послухати твою чарівну музику». А птах сидів незворушно, аж поки Ася не скінчила грати. А потім залетів у кімнату, сів на піаніно, походив по клавішах, заглядав під них, наче хотів побачити почуту мелодію. І сказав: «Мене зовуть Кеша. Кеша — синок. Хочу їсти кашу». Коли господар про це розповідав, бабуся Ася стояла й усміхалася. Я її такою раніше не бачила.

— Це ж наш Кешка! — зрадів Арсен.

— Я й адресу знаю, тільки-но від них. Живуть навпроти. Запишіть.

І згодом:

— Бабуся Ася аж помолоділа. Було, принесу пенсію, а вона наче не при собі — ні слова не промовить. У квартирі могильна тиша. А тепер Кеша сідає їй на плече і питає: «Чого мовчиш? Водички хочеш?» — а вона йому: «Я люблю тебе, Кешо». А він її перепитує: «Кешку любиш? Політаємо?»

Арсен довго не лягав спати. Він звеселів, часто усміхався. Довго розпитував бабусю Ганну про синичок, про інших пташок.

На другий день бабуся сказала:

— Він шукав свою домівку, але музика заворожила його, і він залетів у чужий дім. То підемо заберемо? Нехай повертається додому.

Арсен не поспішав із відповіддю.

Лише згодом сказав із жалем:

— Але ж як вони будуть? Залишаться самотні в квартирі?.. У тебе, бабуню, є моя мама, мій тато, Катруся і я. А в них — нікого... Нехай буде їм за синочка. У нас он скільки синичок! Сльози стояли в його очах, але він усміхався. А відвернувшись і витерши очі, сказав:

— Може, бабуню, ми з часом провідаємо його.

Про які випадки зі свого життя та життя ваших домашніх улюбленців (чи, можливо, тваринок ваших друзів або знайомих) ви згадали, коли прочитали оповідання?

Чи уважно ви читали?

1. Арсен вдома після школи спершу:

- а) подивиться телевізор, пообідає, зробить уроки;
- б) розігріє обід, помие після себе посуд, зробить уроки;
- в) розігріє обід, помие після себе посуд, зробить уроки, подивиться телевізор.

2. Арсен мріяв про:

а) котика; б) папужку; в) песика.

3. Улюбленою стравою Кешки було:

- а) листя салату і споришу;
- б) яблучко і свіжий сир;
- в) трохи підсмажене просо або пшоно, запарене молоком.

Міркуємо над прочитаним

1. Знайдіть у тексті й прочитайте місця, у яких сказано, які фрази промовляв папужка. Як вони характеризують пташку, а як його господарів?

2. Куди відвезли Кешку батьки Арсена, коли їх запросили у гості? Чому вони вчинили саме так? На що хотіла авторка звернути увагу читачів, описуючи таку ситуацію?

3. Чому Арсен вирішив не забирати свого папужку у нових господарів? Чи легким було для нього таке рішення? Свою відповідь підтвердіть словами тексту.
4. Як ви оцінюєте такий вчинок хлопчика? А як би вчинили ви? Чому?
5. Яка основна думка оповідання? Оберіть серед поданих відповідей ту, яку вважаєте правильною:
  - а) потрібно добре логлядати за папужками;
  - б) своїх батьків слід поважати і слухатися;
  - в) домашні тварини- справжні друзі людей. Люди відповідальні за їх життя.

Міркуємо над особливостями оповідань

1. Пригадайте, що сюжет — це ланцюжок подій у творі. Спробуйте назвати основні події оповідання «Кешка».
2. Ви вже знаєте, що оповідання — це епічний твір, у якому, як правило, зустрічаються розповідь, опис, міркування, діалог. Пригадайте, яка особливість названих типів мовлення. Яка їх роль у творі? Відшукайте кожен із них у тексті. Прочитайте.

Творимо, описуємо, розповідаємо

Згадайте якийсь веселий (цікавий) епізод із життя ваших тваринок (чи тварин ваших знайомих). Розкажіть про нього.

СВІТ ПРИГОД І ФАНТАСТИКИ

СЕРГІЙ ГРИДІН (НАРОДИВСЯ 1971 РОКУ)

Сергій Володимирович Гридін народився 8 липня 1971 року в містечку Здолбунів Рівненської області. У дитинстві був повновидим, тому, щоб скинути зайву вагу, з чотирнадцяти років захопився спортом. Це додало йому твердості характеру, наполегливості й цілеспрямованості.

За фахом — економіст. А поштовок до письменницької кар'єри стала чергова перевірка на роботі. Сергій Гридін говорив: «Хотілося відірватися від реальності й поринути у світ, далекий від законів про корупцію, бухгалтерської документації та в'їдливих контролерів». Так з'явилася перша книга — «Федько, прибулець з інтернету», яка стала початком його письменницької діяльності.

У своїх творах пише про школу, родину, суспільство, про дітей, взагалі про життя, сповнене реалій, а інколи й випробувань.

Книги «Федько у пошуках чупакабри» та «Не такий» увійшли до списку премій «Книга року ВВС-2012» та «Книга року ВВС-2013».

КІГТИК КОВБАСКО

(СКОРОЧЕНО)

ЧАСТИНА 1

«Важка вона іноді, доля дитяча! Отак би собі спав спокійненько, але зась! На канікулах або вихідних скочиш із самого ранку, очі самі собою розплющуються, а от коли треба до школи йти — ніби хто повіки клеєм намазав!»

Так роздумував, потягуючись у ліжку, учень п'ятого класу вкрай середньої школи Олег Дерихата. Він натягнув ковдру на голову, намагаючись відтермінувати мить, коли потрібно буде вилазити з ліжка. Трохи втішало, що за вікном був травень, вже пригрівало сонечко і сяяли десь там на горизонті (хоча ще аж цілих три тижні до них!) літні канікули, на яких нарешті можна забути про школу і майнути або у літній табір, або хоч до бабуні у село.

Олежик Дерихата був звичайним хлопчаком. Ну, може, тільки рудувате волосся, рум'яне личко, міцна статура, пружні ноги, якими твердо ступав по землі, та кругленьке черевце надавали йому особливих примет. Під одягом зрадлива округлість на місці пресу ховалася, тому роздягатись (навіть на пляжі) хлопчику не хотілося, аби з нього не кепкували ровесники.

Він любив читати і не любив фізкультуру, тому що на уроках змушували бігати і, гірше того, підтягуватись на перекладині. Дерихата потягнувшись підборіддям до металевої труби не міг, бігав помаленьку, при цьому чмихав, як паровоз, але твердо «десятку» з фізкультури мав, бо був відмінником. І вчитель-спортсмен Ілля Федорович, тяжко зітхаючи та споглядаючи марні старання свого учня, виводив у журналі хорошу оцінку. При цьому в нього переставала писати ручка, він спересердя тряс рукою і навіть іноді мружив очі: так йому не хотілось «псувати» журнал.

— Мня-а-а-ву! — зненацька пролунало над вухом.

Олежик здригнувся, розплющив одне око. Несподівано хтось стягнув ковдру з обличчя, щось м'яке торкнулось до його носа.

— О-о-о! — застогнав хлопчик. — Ну, ти й звірюка! Сам не гам і іншому не дам! — випростав руку з-під ковдри, замахав нею, ніби намагаючись когось скинути на підлогу.

— Мр-р-р! — сердито відповів не відомий читачеві «звірюка».

— Кігтику! От я зараз встану та як надеру тобі хвоста! — погрозово припіднявся на ліжку Олежик. Сон розвіявся, мов не було.

Кіт на прізвисько Кігтик (а «будильником» був саме він!) задоволено промуркотів, скочив з ліжка на підлогу, пройшовся язиком по рудій шерсті, яка — на відміну від зачіски господаря — була і так бездоганна, потягнувся, піднявши хвоста трубою, та легко забрався на підвіконня, де вмовстився калачиком та підставив спинку м'якому ранішньому сонечку...

Це зараз істоту, яка ніжилась у теплу промінні, можна було назвати котом у повному розумінні того слова. Граційна пружна хода, лискуча шерсть та вуса, які гордо стирчали у сторони, видавали справжню породу свого власника, хоча батьків Кігтик не пам'ятав. Знайомство Дерихати і тоді ще безіменного кошеняти почалось цілком банально.

Два роки тому, також у травні, Олежик повертався зі школи, ледь тягнучи на спині важкий НАПЛІЧНИК. Несподівано почався дощ. Хлопчик сховався під дашок чужого під'їзду і налаштувався перечекаати зливу. Але потужний потік води з неба не вщухав. Десь далеко почало гриміти. Малий Дерихата трохи побоювався грози (а хто її не боїться?!) — *отож вирішив швиденько перебігти додому, пам'ятаючи, що коли блискавки підкрадуться ближче, бігати вже не можна.* *Наталія Петрівна, їхня вчителька, нагадувала про це не раз.*

Олежик обережно виглянув на вулицю. Поверхню свіжих калуж стрибали бульбашки дощу. Він знав, що вони щось означають: чи то злива скоро має закінчитися, чи то навпаки буде затяжною, але, хоч

ти вбийся, не пам'ятав, «Треба буде прикмети повторити!» — вирішив він для себе, важко зітхнув, не наважуючись підставитись під струмені, але здалеку знову долинали погуки громовиці, і Дерихата вискочив із свого прихистку та швидко попрямував до рідної домівки. А йти залишалося недалеко!

За хвилину одяг змок наскрізь. Олег чалапав по калюжах, не вибираючи дороги, і відчував себе мандрівником, який сміливо крокує крізь джунглі назустріч небезпекам. Він навіть озирнувся, видивляючись якогось людожера-тигра, який підступно зачайся у кушах.

— Мняву! — несподівано жалібно озвався «людожер» десь там під ногами. З-під бузкового куща на нього дивилися великі зелені очиська незнайомого мокрого створіння, яке зараз більше було подібне на облізлого, худого пацюка. Кошеня ніби відчуло на собі погляд, здригнулося всім тілом, підбігло до хлопчика та потерлося мокрою головою об його ногу.

— Мале-е-е-ньке! — вирвалось в Олежика. — Замерзло?! — присів він над рудим хирлячком.

— Мняву! — кивнуло згодливо кошеня, прохально блимнувши очиськами.

— Давай, лізь до мене за пазуху! — запросив Дерихата.

«Пацюк», ніби зрозумівши, що від нього вимагають, підскочив, видряпався хлопчику на коліно і шугонув під мокру футболку, притиснувшись до теплого Олегового тіла. Кілька разів ще здригнувся від холоду, пригрівся та затих.

— Вилазь, приїхали! — голосно мовив Олег вдома, дістав з-за пазухи мокре кошеня і пустив його на лінолеум в коридорі.

Незнайомець сторожко озирнувся, пройшовся рожевим язичком по мокрій шерсті і пішов обстежувати своє нове місце перебування. Дерихата скинув із себе мокрий одяг, залишивши його тут же, на підлозі у передпокої, взяв у ванні великий рушник і почав розтиратися, пам'ятаючи, що саме так робив тато, потрапивши восени без парасольки під зливу. Відчувши, як гаряче тепло розійшлося по шкірі, хлопчик схопив трохи меншого рушника (ним мама витирала волосся після душу), зловив кошеня, добре розтер і його, акуратно склав рушник назад до шафи і пішов на кухню шукати якоїсь провізії. Кошеня слухняно потрюхикало за ним.

— Звати тебе хоч як? — спитав хлопчак, відпанахуючи товстий шмат ковбаси і кидаючи його новому знайомцю.

Той щось промуркотів у відповідь, спробував відкусити від шматка, широко роззявивши рота. Ковбаса не піддалась. Вона була «московською» — твердою, як на його зубенята. Кошеня знічено присіло, потім спробувало ще раз і, впевнившись, що із цього нічого не вийшло, жалібно підняло свої зелені очиська на нового господаря.

— Не виходить?! Зовсім ти ще малий! Я теж колись таким був! — згадав він розповіді батьків про своє беззубе дитинство. — Тільки молоко і пив! О! У мене ж молоко є в холодильнику! Почекай-но, дістану! Давай сюди цю ковбасу! — простягнув руку Олежик. Але кошеня несподівано найжачилося, випустило гострі маленькі кігті та шурнуло лапою перед собою, захищаючи законну власність.

— Ти що робиш?! — різко забрав руку з глибокою подряпиною малий Дерихата. — Ну й кігті у тебе! — вичавив, злизуючи крапельку крові з пальця. — Бути тобі Кігтиком! — зробив він висновок. — А прізвисьце твоє — Ковбаско! — засміявся, забувши образу. — А прикольно! Кігтик Олегович Ковбаско! — зареготав Дерихата.

Він дістав пакет молока, забувши про недостойний вчинок нового друга, налив трохи у блюдце, поставив перед Ковбаском.

— Пий, звірюко! — припросив.

Дерихата тим часом тихенько підняв шмат кинутої ковбаси. Пам'ятаючи, що з підлоги їсти не можна, бо там купа різних мікробів, уважно оглянув кусень і, не помітивши цих нахабних дрібних створінь, через яких можуть з'явитися проблеми з травленням, спочатку хотів відкусити ковбаски, потім передумав, чомусь з жалем глянув на шматок і навіщоє поклав його до холодильника. Затим нарешті нагрів собі картоплі з м'ясом, покритив великими шматками огірка та заходився обідати.

Через півгодини Олежик Дерихата лежав у своїй кімнаті на ліжку, ситий і вдоволений, розглядаючи якусь нову книжку, а в нього на животі зручно вмовився Кігтик Ковбаско, який вже був повністю сухим і скидався на м'який, руденький клубочок шерсті. Кігтик безтурботно спав. Його життя нагадувало тепер котячий рай, в якому кошенята сплять на власному господареві, а не на твердому мокрому асфальті.

За кілька хвилин той господар, відклавши книгу, теж засопів. У кімнаті запанувала тиша, яку порушувало унісонне дихання Ковбаска та Дерихати.

Диділя перервалася несподівано. У передпокої гримнули двері. Олежик різко схопився. Кігтик м'ячиком покотився на підлогу, ображено нявкнув.

— Я вдома! — голосно сказала мама.

— Влипли!!! — несподівано відреагував на її прихід син. — Давай скоріше сюди лізь, а то буде нам марапуца з повидлом!

Він схопив на руки Ковбаска, шарпонував нижню шухляду шафи, запхав кошеня до купи шкарпеток, засунув шухляду, залишивши невеличку щілинку, аби Кігтик міг ковтнути свіжого повітря.

— Привіт! А ти чого такий червоний?! — зайшла до кімнати мама. — Спортом вирішив зайнятися? — насторожено поглянула на сина. — Не захворів?! — помацала лоба.

Ну, чому дорослі на всі дитячі проблеми мають тільки два питання: «Не захворів?» або «Погану оцінку отримав?» Невже у нас, дітей, інших проблем не може бути? І лікування у них передбачуване! У першому варіанті — жменя таблеток і гідкий малиновий чай із жабуринням з перетертих ягід (Дерихата аж пересіпнувся!), у другому — виховна година (в крайкому випадку!) або заборона комп'ютера! І це методи виховання?! Хіба комп'ютер впливає на уроки?! Невже вони думають, що ці дві речі взаємопов'язані?! Якщо дитина не хоче уроки робити, то їй хоч кілка на голові теші — знайде сотні причин не сідати за книжку!..

— А-у-у, сину! — вихопила Олега з виру думок мама. — Щось таки сталося! — погладила рудувате волосся. — Невже погану оцінку отримав? — підморгнула вона. Малий Дерихата важко зітхнув. «А хіба я не казав?!» — спитав сам у себе.

— Та ні, мамо! Оцінки вже майже всі за семестр виставили; не захворів! Задрімав трішки, от і не встиг ще до тяти прийти! — одночасно намагаючись непомітно ногою прикрити шухляду, з якої висовувалась цікава мордочка Кігтика Ковбаска.

— Добренько! Зараз щось смачненьке приготую. Тато прийде — разом поведемо! — сказала мама і поспіхом вийшла з кімнати.

— Фу-у-х! — змахнув піт з лоба Дерихата. — Ти мене під монастир підведеш! — зашипів він на кошеня. — Добре хоч мовчав, а то би ще нявкнув до повного щастя і... — не закінчив хлопчик.

— Мняв!!! — голосно промовив Кігтик, ніби зрозумівши, що від нього хоче господар. При цьому його рудувата мордочка набрала невинно-хитрого вигляду.

— Ти що витворяєш?! Мама почує — будеш жити на вулиці! — розпачливо попередив Ковбаска. Той аж лапою голову накрив, миттю замовк, закопався між шкарпетками, скрутився калачиком і затих.

— Що ти, сину, казав?! — заглянула до кімнати мама. — Якраз руки мила, не розчула добре! — усміхнулася вона.

— Та кажу, м'яса, мамо, зроби! Щось так захотілося!

— Тільки ж на обід було?!

— Зовсім мало! — відчувачи, як червоніє, опустил очі малий Дерихата.

— Півкаструлі ще є! Думала, млинців насмажу... Але якщо ти так хочеш, то нагрію те, що є! — пообіцяла і, знову війнувши халатиком, вийшла з кімнати.

Кігтик заचाївся, наляканий перспективою жити на вулиці, та носа звідти не висовував.

— А ще ж тато прийде! — наче вдарило струмом Дерихату. — Він точно ніякої звіринки у хаті не потерпить! — розпачливо прошепотів хлопчик. — Я йду на кухню, а ти сиди тихенько! Зрозумів?! — перепитав він Ковбаска.

Той підняв голову і ніби навіть кивнув.

Хлопчик, скорчивши гримасу найслухнянішого сина, попрямував на кухню, до мами, щоб *підготувати ґрунт* для проведення дипломатичних переговорів щодо отримання дозволу на проживання у квартирі свого волохатого приятеля.

До цього часу у нього вже було кілька вихованців. Першим у квартирі (Олег тоді ще у садочок ходив) з'явився хом'як із смішним іменем Огризок. Він чесно сидів у своїй клітці місяців зо три, потім випросив собі прогулянку, вайлувато походив по кімнаті, шморгаючи носом, а потому, приславши пильність, різко шаснув під ліжко і... Опісля його вже ніхто не бачив. Іноді до Дерихат доходили чутки про якихось мишей, що їх люди зустрічали в несподіваних місцях, за описами дуже схожих саме на Огризка, але до Олега хом'як так і не повернувся. Малий Дерихата трохи посумував, швидко заспокоївся і... захотів рибок. Навіть не так! ЗАХОТІВ РИБОК!!!

Він весь час десь знаходив і гортав книжки про водоплаваючих, розмалював малюнками, що нагадували риб, все, що якимось чином було схоже на папір, і дістав своїми важкими зітханнями батьків, які, не витримавши, таки купили нарешті великий акваріум із різнокольоровими рибками і смарагдовою зеленню на дні.

Радості Олега не було меж! Годинами, втупившись у таємничий підводний світ, сидів він перед акваріумом, іноді навіть забуваючи поїсти. Проїшов тиждень, потім другий. Малий Дерихата із захватом годував рибок спеціальним кормом, причому намагався робити це якнайчастіше. «Швидше виростуть!» — думав він. Але строкаті рибинки рости не поспішали. Більше того, вода за кілька днів несподівано стала брудно-зеленою. Крізь неї вже не можна було щось розгледіти. Рибки плавали по поверхні, хапаючи повітря, в'яло плюскотіли хвостиками. Щось вийшло з-під контролю!

Тато суворо поглянув на сина, видав щось про його безвідповідальність і акваріум завезли до татового товариша, дядька Грицька, які вже займався рибками досить довгий час. Звідти скляний ящик більше не повернувся, а перебування у квартирі сторонніх живих особин було накладено вето. Тож тепер Кігтику загрожувало безсумнівне виселення — і потрібно було подумати, як цьому запобігти.

Пролунав дзвінок у передпокої. До квартири неквапом зайшов тато. Він був дуже схожим на свого сина (чи-то навпаки!) Рудувате, негусте волосся, кругленьке обличчя з веснянками на носі. Чимось батько нагадував героїв із старих казок, сильних і добрих. Але малий Дерихата знав, що зеленкуваті очі можуть бути сталевими. Саме цього і боявся!

— Привіт! — кинувся він обіймати тата. Чоловік вражено відступив — таких виявів радості він не пригадував давно.

— І вам доброго дня! — насторожено посміхнувся батько. — Двійку схопив чи що? — пильно поглянув в очі синові.

Олег мало не застогнав! Але вголос повторив все сказане мамі і підстрибом побіг на кухню. Впевненість, що батьки дозволять залишити Ковбаско собі, кудись випарувалась. Олежик насуплено сидів за столом та колупав виделкою шматок м'яса в тарілці.

— Ви їжте, а я в душ! Парко сьогодні! — замахала руками на розпашіле обличчя мама.

Вона скрипнула дверцятами шафи, витягнула рушника і клацнула заціпкою ванної.

— Ну, давай! Що там утнув?! — відклав виделку батько.

— Все в порядку! — нахилив голову до тарілки Олег.

Розмова давалася йому важко.

— Хотів попросити... — ніяк не наважувався вичавити із себе хлопчик.

— Таке враження, що ти одружуватись зібрався! Благословіння просиш! — нетерпляче видав тато.

Малий Дерихата не втримався і засміявся, уявивши собі це. Атмосфера за столом стала вільнішою.

— Я хочу просити... нехай... Кігтик... живе... з нами... — ледь чутно пробурмотів Олежик.

— Я так зрозумів, що ти хочеш попросити, щоб оце руде створіння, яке вже хвилин із десятиє сидить на порозі нашої кухні, жило із нами?!

І тато очима повів за Олежикову спину.

Олежик повернувся. Там дійсно спокійненько вилизував шерсть Ковбаско, ніскільки не переймаючись своєю долею.

— Ти чого виліз?! — гиркнув хлопчик на пухнастика. — Ех ти, зіпсував мені всю промову! Тепер капець! — злякано підняв очі на батька.

— Підійди-но сюди, тварино роду котячих! — покликав Дерихата-старший.

І Кігтик знову вразив Олега розумінням ситуації. Він впевнено потрюхикав до столу, потерся головою об татову ногу, підняв на того свої зеленкуваті очиська. В них було стільки невимовного прохання, що татко чмихнув і тільки й промовив:

— Прибирати за ним будеш сам! Годувати не забувай! Мишей в хаті для цього троглодита спеціально не заводити! — посміхнувся кутиком вуст.

— Ура-а-а-а! — заволав малий Дерихата. — Ти найкращий тато у світі!!!

І кинувся батькові на шию.

— А мама?! — згадав Олежик. — Вона що скаже?!

— Щось таки скаже! — похитав головою Дерихата-старший. — Ми, руді, купую маємо триматись!

На час, коли мама вийшла з ванної, розчервоніла і свіжа, як травнева ружа, батько із сином саме доїдали вечерю. Кігтика Олеговича Ковбаска було повернуто до дитячої кімнати і цього разу зачинено. Він, зрозумівши серйозність обставин, тихенько очікував рішення.

Мама ретельно витерла обличчя рушником, закрутила його на мокре волосся. Потім заходилася ставити чайник та готувати собі зелений чай, який (як вона казала) надає тілу стрункості, а мозку — активності.

— Не твій колір! — несподівано видав тато. Мама з Олегом здивовано повернулись до нього.

— Кажу тобі, — кивнув тато мамі з усмішкою, — линияєш ти, матінко! І колір якийсь — зовсім тобі не пасує!

Олег пильніше придивився до маминого обличчя і похолов від жаху. На її рум'яних щоках, на вологому лобі та підборідді звідкись з'явилося коротке руде волосся — і мама стала схожою на вовкулаку з фільму жахів.

— Не зрозуміла?! — кинула мама підозріло.

— Так і я не зрозумів! — ніби підтримав її тато. — Є така штука як депіляція, то при ній небажане волосся видаляють, а у тебе навпаки вийшло! Це зараз мода така?! — не вгамовувався він.

Малий Дерихата не знаходив собі місця. Він вже здогадався, звідки взялося те волосся, адже сам запхнув рушник до шафи після того, як витер ним Кігтика. Мама кинулась до дзеркала. Від несподіванки заверещала і замахала руками.

— Ти не хвилюйся! — порадив тато. — Я тобі буду свою бритву позичати!

— Це твої штучки?! — сердито глипнула на нього мама.

— Мняв! — голосно втрутився у розмову Ковбаско.

Як він зміг відчинити двері з дитячої кімнати — залишиться таємницею, але герой дня власною персоною вийшов на поле бою, не розуміючи, що саме зараз на очі мамі потрапляти не варто.

— Ой! — зойкнула жінка. — А це ще хто?!

— А це, судячи з усього, причина твого *нового іміджу!* — голосно зареготав тато.

— Ма-а-лесенький який! — присіла біля кошеняти мама. — І рудий, як ви, Дерихати! У вашу породу вдався! — погладила по голівці Кігтика. — А ти у мене точно отримаєш на горіхи! — запевнила Олега. — Витирав кошеня рушником?

Хлопчик тільки мовчки опустив голову, нагадуючи собі, що треба обов'язково не забути забрати шмат ковбаси з холодильника. Судячи з усього, Кігтик Ковбаско став повноправним членом сім'ї Дерихат.

Чи уважно ви читали?

1. Олег у школі навчався:

а) посередньо;

- б) на відмінно;
в) погано.
2. Олег не любив фізкультуру, бо:
а) йому ставили погані оцінки;
б) змушували бігати і підтягуватися;
в) не подобався учитель.
3. Малий Дерихата пам'ятав, що під час грози:
а) треба бігти додому;
б) потрібно ховатися під велике дерево;
в) бігати вже не можна.
4. Вдома Олег пригостив котика:
а) рибкою;
б) ковбаскою;
в) «Віскасом».
5. Кого не було серед «вихованців» Олега:
а) хом'яка;
б) мишок;
в) рибок.

Міркуємо над прочитаним

1. Про кого розповідається у творі? Яка пригода сталася з героєм? Знайдіть і прочитайте місце, в якому описано першу зустріч Олежика з кошенятком. Що зробив хлопчик? Зробіть висновок, про яку рису характеру це свідчить?
2. Перекажіть місце, яке вам найбільше запам'яталося в тексті? Що саме привернуло вашу увагу?
3. Якою була сім'я Олега? Що вам допомогло зробити такий висновок? Підтвердіть свою думку словами з твору?
4. Як мама здогадалася, що хлопчик витирав котика рушником? Що він зробив не так, як потрібно? Розкажіть. Якби ви зустрілися з Олегом, яку б пораду ви йому дали? Чи погоджуєтеся ви з думкою, що усе таємне стає явним? Свою відповідь обґрунтуйте.
5. Яким ви уявляєте Олега Дерихату? Знайдіть портрет хлопчика. Прочитайте. Що хотів підкреслити автор, вживаючи слова зі зменшено-пестливими суфіксами: Олежик, хлопчак, личко, кругленьке черевце, рудувате волосся?
6. Дайте характеристику Олегу Дерихаті.
7. Чи хотіли б ви дружити з таким хлопчиком? Поясніть чому?
8. Чи є у вас вдома якась тваринка? Якщо ні, то, можливо, є у вашого друга чи подруги? Розкажіть про неї.

Збагачуємо мовлення

Здогадайтеся зі змісту твору, що означає вислів (фразеологізм) «не висовувати носа»? Дізнайтеся, як звучить аналогічний вислів у румунській мові. Перевіре свої міркування за словником фразеологізмів.

ЧАСТИНА 2

Йшов час. Кігтик Олегович швидко зростав і не скаржився на апетит. Єдиним недоліком Ковбаска був його характер. Якщо вже впреться всіма чотирма лапами і не схоче щось робити, то хоч кіл у нього на голові теши — не переконаєш. А ще він любив несподівані вчинки!

Одного разу Олег вивів свого вихованця на вулицю гуляти. Кігтик був тоді ще кошеням, але впевнено обійшов подвір'я, зробив свої котячі справи під кущем, загрибіши все охайно задніми лапами, та вмовстився на осонні, підставивши спинку під теплі промені.

Аж тут з під'їзду несподівано вискочив Шайтан із 49-ї квартири. Це був масивний ротвейлер із слинявою пашчею. Його боялись сусіди і обходили стороною домашні пси. А улюбленою розвагою цього дебелого бешкетника було пограти в лови з якимось товстим котом, загнавши того на дерево та громовим гавкотом злякавши до дрижаків.

Малий Дерихата застиг, уявляючи собі, як клятий Шайтан розриває на шматочки Кігтика, потім гарячково став оглядатися на всі боки, шукаючи якусь підтримку від дорослих. Як на зло, у дворі було порожньо. Господар Шайтана, судячи з усього, неквапом спускався сходишками зі свого поверху і вийти на вулицю ще не встиг. Олежик пошукав навколо хоч би яку палицю, але й тут його чекала невдача. Тоді хлопчик помаленьку став наближатись до Ковбаска, надумавши хоч узяти його на руки, аби вберегти від нападу Шайтана. Але не встиг.

Ротвейлер помітив Кігтика, тихенько наблизився до кошеняти і навис над ним чорною скелею, а потім голосно гавкнув. Ковбаско здригнувся від несподіванки і різко розплющив очі. Побачивши перед собою величезного собаку, кігтик скочив на лапки та застиг. Олежик намагався щось крикнути, аби відігнати Шайтана, але слова застрягли у горлі твердою грудкою. Ротвейлер широко відкрив пащу, висунув рожевого язика, ніби збираючись схопити Кігтика зубами і в одну мить схрумати кошеня. Несподівано рудий Ковбаско піднявся на задні лапи, вперся передніми у собачу морду і... лизнув Шайтана у ніс. Це, судячи з усього, було найменше з того, що очікував пес від кошеняти. Він сподівався насолодитись виглядом переляканої істоти, яка буде дергаться зі страху на дерево, або відчуттям повної безпорадності рудого клубочка. Але такого точно не чекав!

Шайтан всівся на п'яту точку, закліпав очима, нахилив голову набік. Він нагадував враженого струмом електрика, який все ще не може прийти до тями від отриманого розряду. Потім пес встав, пройшовся шорстким язиком по спинці Кігтика, тихенько щось підгавкнув кошеняті і побіг до свого господаря, який нарешті з'явився у дворі.

З того часу Ковбаско перебував під охороною Шайтана. Якщо до кошеняти наближався великий кіт чи незнайомий хлопчисько, ротвейлер грізно рикав на того, хто зазіхав на його улюбленця.

А ще у Дерихати була маленька сусідка Маринка. У свої чотири роки дівчинка тайфуном проходила по квартирі, заходячи у гості, і після неї залишались розбиті вази, подушки на підлозі, з яких стирчало пір'я, та переляканий Кігтик, якому діставалось найбільше. З криком «Ки-и-и-ця!» Мара (як її чомусь називала мама) хапала на руки Ковбаска і «ніжно» притискала до свого животика. Кіт деякий час просто терпів. Потім злегка подряпав малу, але це ніякого ефекту не дало. Вона так само стискувала в обіймах свого улюбленця, не розуміючи, що в такий спосіб можна й придушити.

Одного разу Олежик, зайшовши до вітальні, просто остовпів. Ковбаско чомусь терся об килим на підлозі, причому робив це так енергійно, що здавалося, ніби він хоче позбутися своєї рудої шерсті. Дерихата хотів взяти кошеня на руки і — несподівано відчув електричний розряд. Від тертя об килимок шерсть Кігтика наелектризувалась!

Варто було уявити здивування Мари, яка за звичкою притиснула до себе м'який клубочок! Ковбаско кілька разів повторив свій електричний експеримент з Маринкою, і та тепер злякано обходила його боком. Так «вищий котячий розум» перемиг людський!

Непомітно, невідомо коли Кігтик Олегович Ковбаско перетворився на солідного kota з хорошою репутацією. Він ходив у туалет тільки у відведене місце, їв охайно, не бризкаючи на підлогу, і витирав лапи, повертаючись додому після прогулянки.

Гуляти він вже ходив самостійно. Добре, що квартира Дерихат на першому поверсі і вікно у вітальні не було новомодно пластиковим! Судячи з усього, міркував Ковбаско, ці вікна винайшли люди, які зовсім не любили котів! От спробуй застрибнути до кімнати крізь таке вікно, прочинене у режимі «кватирка»! Це ж самовбивство якесь! У сусідньому домі сірий кіт на ім'я Мармиза провів експеримент, застряг у дірці, і якби не повернувся вчасно з роботи дядько Андрій, його господар, і не витяг би його з пастки, то все могло закінчитися доволі трагічно!

А тут — свобода! Скочив у кватирку, потім на підвіконня, легкий стрибок — і ти на волі! Зворотний шлях теж без жодних проблем! Але це тепер, а кілька місяців тому Кігтик навіть собі боявся визнати одну невеличку проблемку...

Якогось дня всі розійшлися — хто в школу, хто на роботу. Ковбаско звично прибіг на кухню, виїв весь сніданок з миски, вилизав посуд, задоволено муркнув і вирішив знайденим шляхом вибратись на вулицю та трохи подихати свіжим повітрям.

Застрибуючи на підвіконня, кіт несподівано зрозумів, що робити це чомусь стало важче, ніж завжди! Стрибок до кватирки взагалі не приніс бажаного результату! Кігтик до неї просто не дотягнувся, беркицьнувся боляче на підлогу, перевернувся через голову і застиг на спині, розкинувши лапи в різні боки. Його здивуванню не було меж! Що сталося?! Він втратив легкість? Це старість підкралась непомітно? У два неповні котячі роки?!

Ковбаско, припадаючи на лапу, підійшов до великого дзеркала у вітальні. Звідти на нього поглянула незнайома вгодована руда пика з товстими щоками та маленькими очками. Кіт у дзеркалі нагадував великого, огрядного слимака, тіло якого тістом розтікалося на підлозі. Так от чому біленька короткошерста Маркіза із сусіднього під'їзду не звертає на нього ніякої уваги!

Покрутившись навколо себе і роздивившись своє тіло, Кігтик розчаровано всівся. На горизонті маячила перспектива прожити залишок літ, не виходячи з дому і перекочуючись з місця на місце пухнастою великою кулею. Він згадав, як, лежачи біля Олежика, бачив телесожет про kota-велетня, який навіть перевернувся сам не міг. Серце затріпотіло від думки, що і з ним може бути таке! «Що там з тим товстуном далі сталося? Його посадили на дієту, робили якийсь спеціальний масаж, а потім (коли трохи схуд) змусили займатися на тренажері!» — згадав Ковбаско. Ну, масажу тут не допросишся! В кращому випадку за вухом почухають! А от обмежити себе в харчуванні таки доведеться!

З тієї хвилини життя Кігтика кардинально змінилось. Він сів на дієту! Правда, не надовго.

Побачивши кілька днів поспіль залишки їжі у котячій мисці, Дерихати дружно запхали Ковбаска у машину та привезли до ветеринара на огляд. Лікар у білому халаті уважно обмацав kota, заглянув у пащечку й інші місця, поплескав по філейній частині, обізвав бегемотом, думаючи, що представник сімейства котячих нічого не розуміє, і порадив більше ганяти Кігтика Олеговича навколо хати. На всякий випадок Кігтику засадили якийсь вітамінний укол, який мав чи покращити апетит, чи допомогти у схудненні та надати шерсті неабиякого блиску. Дерихата-старший недовірливо гмикнув, не оцінивши кваліфікацію ветеринара, схопив улюбленця сім'ї на руки та відвіз додому.

Після цього випадку Ковбаско став розумнішим. Слід від уколу нагадував про себе кілька днів, тож тепер Кігтик акуратно збирав залишки їжі з миски, звалював їх до унітазу і зливав воду. Таким чином всі сліди голодування було знищено.

За тиждень Ковбаско наважився подивитись у дзеркало. Йому здалося, що пика трохи схудла, але особливих змін не сталося. Kota опанував розпач. Перше побачення з Маркізою відкладалось на невизначений час! Він важко вистрибнув на диван, вмовився, накривши очі пухнастим хвостом, та задумався, що робити далі.

«Якщо ти хочеш схуднути — тобі до нас!» — несподівано зарепетувало в кімнаті. Великий телевізор у кутку показував групу привабливих дівчат, які розмахували ногами під музику і весело посміхались у камеру. Судячи з усього, Ковбаско натиснув своїм тілом кнопку пульта дистанційного керування.

«От я пеньок березовий! — подумав Ковбаско. — Як раніше не здогадався! Тут тільки спорт допоможе!» — і зрадів несподіваній думці.

Відтепер, як тільки квартира ставала порожньою. Кігтик починав свої вправи. Спочатку по кілька хвилин, потім нарощуючи час тренувань і навантаження, він повернув собі втрачену форму та досягнув небачених для себе результатів. Легко підтягувався двадцять разів на шторі, стрибав із шафи на ліжко і назад, відтискався від підлоги, задерши догори хвоста. Тепер йому не соромно було дивитись у дзеркало. Життя налагоджувалось!

Єдиною проблемою виявилось те, що при безпосередній близькості Маркіза, до якої він таки наважився підійти, виявилась підсліпуватою, сивою кішкою із сльозливими очима. Човен коханця Кігтика налетів на скелю розчарування, але скоро й те забулось.

ЧАСТИНА 3

— От ти мені скажи! Чому коти розмовляти не вміють?! — звернувся до Ковбаска Олег.

Малий Дерихата повернувся зі школи у дуже поганому настрої. Він навіть рюкзак до своєї кімнати не поніс, так і кинув його у передпокої.

— Мняву-у! — відповів Кігтик, заскочивши на ліжко, на якому влігся, підклавши руки під голову, Олежик, та тернувшись головою об теплий бік господаря.

— От і я про це! «Мняву!» — передражнив kota хлопчак. — Якби ти мене розумів, то зараз би, можливо, порадив, що я маю робити!

У голосі хлопчика чувався розпач.

«Та я тебе розумію краще нікуди!» — хотілося крикнути Кігтикові. Він дійсно чомусь чудово сприймав все, що кажуть люди. Ба більше! Іноді навіть вмів передбачити їхні чинки або прочитати думки, але його зрозуміти не міг ніхто з представників людської породи! І це так ображало!

— Мур-р-р! — промуркотів він, підсовуючись ближче до Олежика під бік, ніби питаючи, що у того сталося.

— Уяви! — не витримав хлопчик. — Іду собі зі школи, нікого не чіпаю, аж тут трійця Барбосків підвалює!..

...На цьому місці читачу необхідно пояснити, хто такі Барбоски. Чи дивились ви колись мультфільм про собаку сім'ю зі схожим прізвищем? Якщо так, то ви легко уявите собі всіх трьох «братів», про яких розповідав Олежик. Вони зовсім не схожі на героїв того мультика!

Перший був найстаршим, років дванадцяти. Звали його Мирон. Прізвище — Зеленко, Мав він обличчя млинцем, вічно насмішкуваті жовтуваті очі і світлий чубчик, який весело стирчав на маківці. Мирон був непосидючим, весь час щось вигадував, і вчителі всієї школи молили Бога, щоб урок у класі, де вчився цей розбишака, пройшов спокійно. У переважній більшості випадків їхні прохання залишались не почутими, і черговий педагог після витівки хлопчачка вилітав із класу з розпашілим обличчям і ховався в кабінеті директора, Василя Петровича. Раніше, кілька років тому, на другий день зазвичай до школи викликали маму витівника. Пані Зеленко проходила коридорами школи, ніби корабель на бойових навчаннях, розсовуючи своєю неосяжною кормою школярів та вчителів, — і сміливо вносила велике тіло до директора. За кілька хвилин розчервонілий Василь Петрович дуже швидко виходив із свого кабінету, витираючи весь час хусточкою спітнілий лоб, та, злякано оглядаючись, прямував до учительської, міцно прикривав двері і клацав зсередини ключем. Матінку Мирона в школу викликати перестали, батька у нього не було («Він — лютчик і зараз виконує важливе державне завдання!» — розповідав всім Мирон) — тож після цього хлопчак став ще сміливішим і потерпілих від його жартів додалося.

Другий персонаж вищевказаної трійці виглядав як чистий тобі «ботан». Невисокого зросту, у круглих «а-ля Гаррі Поттер» окулярах, Дмитрик Петрук здавався чемним хлопчиком та маминим синочком. В принципі, так і було у межах школи! Він завжди вчив уроки, навіть був майже відмінником! Але варто було йому вийти за паркан шкільного двору, окуляри зникали, змінювалась навіть зачіска, і Петрук перетворювався (за його словами) на «флібустьєра навколишніх дворів», тягаючи за хвоста кудлатого песика Нафаню, який довірливо чекав біля воріт шматочків булочки від дітвори, або чіпляючи бляшанку до заднього бампера автомобіля. А ще можна було засунути у вихлопну трубу петарду і реготати із друзями, споглядаючи, як переляканий

водій тікає від своєї «замінованої» машини. Дмитрик був молодшим за Мирона, але той, бувало, його слухався.

Третім Барбоском називали Тараса Гайворона. Крім того, він мав прізвисько Штиця. Отримав його за свій зріст та худе (навіть ДУЖЕ худе!) недолуге тіло, яке нагадувало щоглу. Волосся у нього на голові, відповідаючи прізвищу, було синьо-чорним, довгим і якимось масним на вигляд. На ногах, не зважаючи на вже майже літню пору, було натягнуто високі, жовті черевики, або «шкари», як їх називав сам власник. Взагалі-то Штиця був спокійним, навіть флегматичним, але в компанії Барбосків він іноді виявляв себе дуже несподівано. Він, наприклад, міг вискочити після дзвінка в коридор і заволати на весь голос «Дайош свободу дітям!» або «Анархія — мати порядку!» (де й слів таких нахапався?!), а потім ляснути когось рюкзакком по спині. Міг притягти на фізкультуру гральні карти із зображеннями жінок, які забули вдягнути на себе бодай сорочку і зірвати цим урок. А міг засісти на перерві у куток з якоюсь цікавою книжкою та «забути» прийти на математику! Вчився він у шостому класі, хоча казали, ніби сидить він там вже другий чи третій рік. Та питати у Штиці про це нікому не хотілося. Все могло закінчитися не надто приємно.

Не зрозуміло, як всі ці люди зібралися разом і що їх об'єднувало, але нерозлучна трійця тримала у страху молодші класи, а хтось розповідав на перерві, притишуючи голос, що Зеленко перемиг у чесному двобої навіть одного хлопця з 8-А. Знову таки — інформація не мала підтвердження, але на Мирона поглядали із переляканою повагою і намагалися не ставати на дорозі. Цілком можливо, що всі ці брехні розпускали самі Барбоски, аби набити собі ціну!..

— Так от! — продовжив Дерихата. — Підходять до мене — утрюх, цей мурмило Зеленко через губу плює і заявляє: «Гроші жени!» А Штиця із Петруком тільки гиготять! — ображено закопив губу Олег. — Я їм: «Немає, мама не дала сьогодні!» А їхній Гаррі Поттер недороблений мене за руки схопив, і Зеленко всі кишені почистив! Навіть носовичка навіщо забрав! — схлипнув Олжик.

«Батькам скажи!» — хотілося крикнути Ковбаску, але він знову тільки нявкнув.

— І батькам не скажеш! — ніби прочитав котячі думки Дерихата. — Тато до школи піде, а після цього там мені хоч не з'являйся, заклоють! — майже вигукнув малий розпачливо.

«І що то за місце таке страшне — школа?! — подумав Кігтик, співчутливо поклавши лапу на руку Олжика. — Ворони там якісь ще вчать? Хто кого клює?» — крутилося у мізках.

— А гірше від усього, що Соломія Опанасюк це все бачила! Навіть, здається, сміялась з дівчиськами з мене! — прошепотів малий Дерихата, почервонівши, ніби стиглий томат. — Тобі все можна сказати! Все одно ти, дурненький, і не розумієш, і не перекажеш нікому! — погладив Кігтика по голові. — Ну, годі вже тобі, Олеже, дуріти! Займись-но справою! — передражняючи маму, менторським тоном наказав собі хлопчак.

Несподівано сам до себе засміявся і, судячи з вигляду, трохи заспокоївся.

Залишок дня пройшов спокійно. Олег ні словом не обмовився батькам про свою шкільну пригону і на питання мами, чи залишилися у нього гроші з тих, які вона давала йому вранці, відповів, що сьогодні до їдальні привезли якісь особливо смачні булочки і він все витратив. «Булочко ти моя!» — посміхнулась мама, погладила Олега по чуприні і поклала біля дзеркала ще кілька гривень на завтрашній день. Малий Дерихата чомусь почервонів і поспішив сховатись у своїй кімнаті. Там він знову влігся на ліжко і втупився у якусь книжку.

— Е-е-х! — сказав він десь за годину, звертаючись до Кігтика, який вилежувався на підвіконні. — Книжка прикольна! Стара, правда, як світ! Напевне, щ; е доісторична! Називається «Баранкін, будь людиною!» У бібліотеці в школі сьогодні знайшов! — похвалився він. — Тут два хлопці перетворюються то на горобців, то на мурах. Шкода, спати лягати треба (мама вже кілька разів заглядала до кімнати!) — позіхнув Дерихата. — Але ж і хлопці ті нерозумні! Не знали, на кого перетворюватись треба! — розмовляв він сам із собою. — Я би, наприклад, хотів би із тобою місцями помінятись! Це ж яка житуха! їж собі, спи, гуляй! Ніяких проблем! І головне, ще три тижні в школу не треба ходити, з Барбосками зустрічатись! — звертаючись до Кігтика, зітхнув Олег,

завішуючи штори та вмоц; уючись під легку ковдру. Під подушку він навіщ; ось поклав книжку про невідомого Ковбаскові Баранкіна.

«Хто зна, у кого тих проблем більше! — подумав Кігтик. — У нас, котів, теж усяке буває!» — потягнувся він, застрибнув на улюблений стілець, скрутився клубочком та заплющив очі. У кімнаті стихло.

Чи уважно ви читали?

1. Мала Маринка перестала притискати Кігтика, бо:
  - а) той царпнув дівчинку;
  - б) котик злегка був наелектризований;
  - в) її насварив Олег.
2. Скільки років було Мирону?
  - а) сім;
  - б) дванадцять;
  - в) п'ятнадцять.
3. Олег сказав мамі, що витратив гроші на:
  - а) морозиво;
  - б) булочки;
  - в) пиріжки.

Міркуємо над прочитаним

1. Який епізод твору вас схвилював? Чому? Які епізоди вам здалися смішними? Що саме вам розсмішило? Які художні засоби допомогли автору викликати у вас усмішку?
2. Розкажіть про дружбу Кігтика Олеговича з ротвейлером Шайтаном. Чи доводилося вам спостерігати за подібною поведінкою тварин? Розкажіть про свої враження.
3. Яка проблема з'явилася в Кігтика? Підтвердіть це словами тексту. Яким чином він вирішив зарадити цій біді? Які міркування Кігтика можуть бути корисними й людям? Про які корисні звички розмірковує автор? Які з них варто перейняти читачеві?

Збагачуємо мовлення

1. Про кого так говорять: «Хоч кіп на голові теши»? Як такі слова характеризують Кігтика?
2. Поясніть вислів: «життя стало налагоджуватися». Пригадайте і перекажіть епізод, після чого Кігтик зробив висновок, що його життя змінилося на краще.

ЧАСТИНА 4

Наступного ранку Олежик, як завжди, із напівзаплющеними очима, потягнувся, скочив з ліжка і почалапав на кухню, де мама готувала сніданок, подзенькуючи посудом. Вмиватись сьогодні не було сил, тож ванну він проминув, зразу зайшов до місця, де годують Дерихат, і вмовстився на стілець.

— О! Привіт! — повернулась до нього мама. — А ти чого тут всівся? — запитала вона. — Ану, брись звідси, а то зараз по хитрій рудій пиці отримаєш!

«Ого! — крізь залишки сну подумав Олег. — Це так рідного сина тут зустрічають?!» — крутилось у голові.

— Давай-давай! На ось тобі! Тут твоє місце! — насипала чомусь мама корму у Кігтикову миску і поставила на підлогу, припрошуючи Олега до сніданку. Малий Дерихата від несподіванки широко розплющив очі. Що у світі робиться? Сина котячим кормом годувати і з котячої посудини?! Нехай він, Олежик, і любить Ковбаска, але ж не настільки. Від образи на маму він навіть чхнув.

— Так! Ти мене не чуєш? А ну тікай з-за столу, ще бліх мені тут понатрушуєш! — розізлилась жінка і легенько ляснула сина по спині.

— Ой-ой! — хотів вигукнути хлопчик, але несподівано для себе голосно... нявкнув! Олег просто отетерів! Ковзнув поглядом на свої кінцівки — і зарепетував не своїм голосом! Вони були волохаті і руді!

Малий Дерихата вихором злетів зі стільця і кинувся до дзеркала у вітальні. І звідти закричав ще голосніше! На нього дивився, відображений амальгамою, дуже знайомий рудий кіт! Кігтик! Олег озирнувся, все ще сподіваючись побачити за собою Ковбаска, але коридор був порожнім. Тільки з кухні щось бурмотіла мама про весну, котячу нестриманість і свої наміри купити Кігтику якісь таблетки, що його трохи заспокоять!

Олег влетів до своєї кімнати. Пробігся по ній поглядом і від здивування нижня щелепа у нього відвалилась мало не до підлоги. На стільці біля ЙОГО столу сидів ніхто інший, як ВІН, Олег Дерихата, власною персоною. Малий струснув головою, все ще сподіваючись, що то сон і він скоро прокинеться, але марево нікуди не зникало! А фігура почала рухатись, розправляти застигли у незручній позі плечі і вставати! А яким же величезним видався малому Дерихаті цей знайомий і водночас якийсь чужий хлопчак, зростом із доброго дядька!

Несподівано той, хто сидів за столом, став навкарачки, навіщось витягуючи назад почергово то одну, то другу ногу. Потім двійник Дерихати застиг, широко розплющив очі, скочив, як ошпарений, і голосно заволав щось незрозуміле.

— Що сталося?! — скочила до кімнати мама, перелякана диким криком сина.— Впав?! Вдарився?! — кинулась вона до нього, одночасно мацаючи за лоба, чи немає гупі та оглядаючи кімнату в пошуках зловмисника, що так налякав її дитину.

— М-м-м! — пробурмотіла копія нащадка Дерихат, оглядаючи кімнату очима, розміром із чайні блюдця. О-о-о! — застогнала вона, тикаючи чомусь пальцем в Олега, який застиг на підлозі.

— Так і знала, що цей котисько своїм нерозумним криком дитину налякає! — вмить заспокоїлась мама, погладила сина-самозванця по голівці, сердито глигнула на Олега і вийшла із кімнати.

— Їсти йди, Олежику! Час у школу збиратись, і я на роботу втікаю! — гукнула вона.

— Ц-ц-е що таке?! — вказав на себе рукою (чи то б пак лапою!) Олег, як тільки мама зачинила за собою двері.— Це ти, мармизо котяча, таке витворив? — вирячився він на Кігтика, який ще не зовсім опанував свої емоції. Малий Дерихата вже майже зрозумів, ЩО сталося, але не зрозумів, ЯК!

— А я винен?! — здивовано відповів Ковбаско, насторожено оглядаючи своє нове тіло.— Це ти вчора хотів зі мною поміняти ввечері! Сам казав: «Легко живеться... В школу не треба ходити!..» — повернувся до Олега, ступив крок уперед.

— Обережно, ковбасо нещасна! Роздушиш ще! — зашипів Дерихата.— Бачиш, яке одоробло виросло! — підняв голову на Кігтика.— А ти що, говорити вмієш?! — несподівано дійшло до Олега.

— Тьху на тебе! Я ж тепер людина! А от як ти розмовляєш? Отут треба з'ясувати! — посміхнувся екс-Ковбаско в тілі малого Дерихати.— Піду-но я поїм! А то раніше весь час від столу ганяли, а тепер можу спокійно сісти, виделочку у лап.., тьху!.. у руку взяти! І ти, котику, ходи!

Там тобі вже, напевне, повне блюдце «Віскасу» насипали! — поглянув знущально на Олега,

— Я зараз піду і все мамі розповім! — вирішив малий Дерихата,— А вона вже порадить, що далі робити! — рішуче попрямував на кухню, змахуючи хвостом.— От лихо! — несподівано впав з усіх лап.— Ти як зразу на чотирьох ходиш?! — напустився на Ковбаска.

— А що тут важкого? — і собі став на чотири той.— Отак от іди і все! — завилів він п'ятою точкою, прямуючи коридором на кухню та показуючи Олегу, як треба ходити представникам сімейства котячих. Дерихата пішов за ним, наслідуючи не дуже граційну ходу.

— О-о-о! — зрадів Кігтик, діставшись таким чином до кухні і побачивши свою миску,— Сьогодні «Віскас» з кальмарами! Смакота!!! — кинувся він до миски і... застиг під поглядом мами, яка вражено втупилась у свого сина.

— Т-т-т-и це що робиш? Що із тобою?! — затинаючись, спитала жінка. — Захворів?! — чомусь ніби з надією в голосі спитала вона.

«Мамо! Я тут! Я твій син!» — хотів крикнути Олег, але замість того тільки знову голосно нявкнув!

— І зовсім він не ваш син! — повернувся до матінки Ковбаско. — Тільки я, єдиний і неповторний, є сином, а цей кіт — самозванець! — вигукнув він.

Мама схопилась руками за голову, сіла на табуретку та захиталась з боку в бік, як метроном.

— Нічого! Скоро канікули! — тихо промовила сама до себе, заспокоюючись. — Поїдеш у село, до бабусі, трохи відпочинеш і все мине! — погладила Кігтика-сина по голові. — Ти поїж! — припросила турботливо. — І менше читай! Може, то від книжок таке?! — припустила жінка.

«Точно! Саме від книжок!» — хотів знову вигукнути Олег, згадавши про «Баранкіна...», але цього разу з його горла вирвалось тільки жалюгідне «м-р-р-р». Він із жахом зрозумів, що мама його не розуміє! І навіть якщо Ковбаско і розповість про те, що сталося, то в ніякому разі йому ніхто не повірить, а все спишуть на весняну втому та ще й потягнуть до лікаря. «Та нехай би і дали йому кілька укольчиків!» — злорадно подумав Олег, заздрісно споглядаючи, як Кігтик наминає омлет з зеленим горошком.

Він підійшов до котячої миски, понюхав. Несподівано запах здався йому смачним. Олег обережно зачепив лапою невеликий шматок, вкусив... За хвилину він незчухвся, як миска спорожніла, а в шлунку приємно поважчало.

— Ну, і що робити будемо? — запитав Дерихата у Ковбаска.

Мама побігла на роботу, турботливо цмокнувши «сина» у маківку. До виходу у школу залишалося хвилин із двадцять, тож «перевертні» вирішили провести військову раду.

— Так ти ж хотів помінятися! — безтурботно махнув рукою Кігтик. — Ну, чого ти справді?! — опустил очі на господаря, який за звичкою влігся на ліжко.

Ковбаско сидів на стільці і несподівано виявив, що в тілі людини робити це було не так зручно, як у котячому.

— Два тижні до кінця школи погуляєш, потім я в село поїду, на мишах польових відірвусь, а до кінця канікул щось придумаємо! — запропонував він.

— Ти довбешкою своєю звик тільки двері відчиняти? — аж підскочив на чотири лапи Дерихата. — По-перше, ти як у школі вчитись будеш? А по-друге, які миші?! Ти хочеш, щоб мене, тобто тебе... — заплутався він, — ...у будинок для ненормальних навіки-вічні поселили?! — вирячився на Кігтика. — Хоча... Оцінки вже майже всі стоять, одна фізкультура сьогодні залишилась! — задумався Олежик. — Може, дійсно спробуємо! Тільки на один день! — попередив він kota.

— Так і я про те! — зрадів Ковбаско. — На один, на один! — легко погодився той. — Все одно ще треба зрозуміти, як назад перетворитись! Якщо захочеться!

Тут Олег реально замислився. Про можливість того, що зворотне перетворення може не відбутись з якихось причин, він навіть не подумав! Загадкова перетурбація зламала звичний ритм життя.

— А як ти школу знайдеш, бідо?! — ніби змирився зі своїм станом Дерихата.

Йому чим гірше? Зараз відпочине, полежить, прочитає. Потім вийде трохи погуляє на свіжому повітрі. До того ж, сьогодні п'ятниця, день прибирання, якого Олег не любив найбільше! До приходу батьків він мав повитирати пил, поскладати речі у своїй кімнаті (що було непосильною працею!) та пройти з порохотягом по килиму у вітальні. Тому останній день робочого тижня був якоюсь середньовічною каторгою, наругою над дитячою свободою, і Олежик з радістю скинув би свої обов'язки на когось іншого.

— Я?! До школи?! — ніби навіть образився Кігтик. — Ти знаєш, що у нас, котів, є компас, вбудований отут! — ляснув він себе по лобі. — Ми з будь-якого місця куди хочеш дорогу знайдемо! Як цей Жи-Пи-Си агрегатор! — заявив гордовито.

— Який агрегатор?! GPS-навігатор, може? Якщо у тебе і компас такий, як його назва, то будеш ти, друже, довго бродити! — усміхнувся у вуса (як незвично!) Дерихата. — Ну добре! Я тобі все детально розкажу! О! І фотки однокласників покажу, щоб не плутався! А якщо щось і переплутаєш, то скажеш, що Зеленко вчора по голові влупив — і все з неї вивітрилось!

Він дістав з полиці альбом. Тримати його лапами було дуже незручно, тому Кігтик вмовстився поруч та став допомагати, перегортаючи сторінки. За п'ять хвилин Ковбаско вже більш-менш розрізняв тих, з ким має у школі справу Олег, натягнув на себе штани і сорочку, легко кинув на плече рюкзак і, прилизавши перед дзеркалом неслухняне руде волосся, махнув рукою на прощання та вийшов з квартири.

Олег Дерихата залишився насолоджуватись життям і читати книжку про Баранкіна, сподіваючись знайти там відповідь, як здійснити зворотне перетворення.

Міркуємо над прочитаним

1. Коли відбувалися події, описані у творі? Підтвердіть відповідь словами тексту.
2. Які герої твору вам особливо сподобалися? Кого з них можна назвати головним?
3. Які епізоди твору вам хотілося б перечитати? Чому?
4. Дайте заголовок кожній частині твору. Спробуйте коротко переказати зміст кожної з них.
5. Що реального, а що фантастичного (казкового) є у творі?
6. Хто такі Барбоски? Чи справді вони — брати? Чому автор називає їх братами?
7. Знайдіть і прочитайте опис цих хлопчаків. Дослідіть, як у ньому виявляється ставлення автора до цих персонажів?
8. Хто із героїв, на вашу думку, подобається автору, а хто — ні? Поясніть свої міркування. Підтвердіть їх словами з тексту.
9. Які вчинки трійки Барбосків допомагають вам зрозуміти їх вдачу? Чи схвалюєте ви таку поведінку? Що б ви порадили хлопцям?
10. Чи зізнався Олег мамі, куди поділися його гроші? Чому він сказав неправду? Як це його характеризує? Обговоріть із друзями, що сказали б у такій ситуації ви? Як учинили?
11. Що хотів автор донести читачам, розповідаючи історію хлопчика Олега та його нового друга Кігтика Ковбаско?
12. Перечитайте останній абзац третьої частини твору. Як ви вважаєте, які проблеми бувають у тварин? Яка роль людини у вирішенні цих проблем?

Збагачуємо мовлення

Із запропонованих словосполучень оберіть ті, що пояснюють зміст висловів:

1. «Мамин синочок»:
  - а) люблячий син;
  - б) працьовитий хлопчик;
  - в) розпищений хлопець.
2. «Серце затріпотіло» — так говорять, коли:
  - а) захвилювався;
  - б) заболіло серце;
  - в) заспокоївся.

Фантазуємо, творимо, розповідаємо

1. Що ви розповіли б про Олега і його сім'ю своїм друзям, які не читали цей твір?
2. Який епізод твору вам хотілося б проілюструвати? Спробуйте передати це словами. У розповіді використовуйте слова і вирази, які вживає автор. За бажанням ілюстрацію намалюйте фарбами чи олівцями.

ЗІРКА МЕНЗАТЮК (НАРОДИЛАСЯ 21 ЖОВТНЯ 1954 РОКУ)

Зірка Захаріївна Мензатюк — сучасна українська письменниця, журналістка, авторка багатьох популярних творів для дітей, зокрема збірок «Казочки-куцохвостики», «Київські казки», «Таємниці козацької шаблі», «Макове князювання», книжок-нарисів для дітей «Наші церкви: історія, дива, легенди», оповідань про народні мистецтва «Катрусині скарби», есе «Український квітник», та ін. Вона лауреат міжнародного літературного конкурсу у США, її книжки відзначені літературними преміями імені Лесі Українки й Наталі Забіли.

Нині письменниця живе і працює у місті Києві. А народилася вона, в селі з гарною козацькою назвою — Мамаївці, що під Чернівцями на Буковині. Вас, мабуть, зацікавило таке незвичне, але красиве ім'я — Зірка. Як розповідає сама письменниця: «У Мамаївцях, де я народилася, це ім'я найзвичайнісіньке. Там чимало Зірок, Півоній, Калин, Фіалок. Мої земляки мають пісенну, поетичну вдачу».

Про свою творчість вона розповідає: «Писати я почала, коли вчилася в другому класі. Було це так. Учням задали написати вдома переказ «Ліс восени». Я дуже любила ліс, хоча ріс він аж по той бік Прута, далеко від села. Почавши з переказу, я написала ще й про лисячу нору, яку бачила в лісі, про білочку, що збирала ліщинові горіхи, а далі й про те, яким ліс стане взимку, коли його засипле сніг. Замість кількох рядочків мій переказ розтягнувся на цілих п'ять сторінок. Але мені так сподобалося викладати на папері власну розповідь, що я на цьому не зупинилася і написала ще й віршовану «Казку про кицю Мурку і дівчину Ганну», а в наступні дні — чимало віршиків. Вони були смішні й невмілі, але здивували вчительку й однокласників. Відтоді вчителька Люба Петрівна стала вчити мене ще й поетичного мистецтва, пояснювала, що таке рими, ритм, оцінювала мої віршовані спроби. Вона була доброю, щирою людиною і хотіла допомогти. В кожного з нас у житті трапляються такі добрі люди, і то велике щастя, що вони є».

Пропонуємо вам, дорогі діти, поринути у чарівний світ творчості сучасної письменниці, світ, сповнений фантазій і реальності, роздумів над людськими цінностями.

ПЛАНЕТА ДИВАКІВ (ФАНТАСТИЧНЕ ОПОВІДАННЯ) (СКОРОЧЕНО)

Мене звати Михайло Попадюк. Правда, так звертається лише Минодора Пантелеївна, класна керівницка. Всі інші кличуть мене Михаськом. Я учень сьомого класу. Я не міг би розказати про себе нічого особливого, якби не Любисвіт. Любисвіт — ось хто незвичайний від початку до кінця! Він прибулець з іншої планети.

Не знаю, за що він подружив саме зі мною. Мабуть, так мало бути. Бо відколи Василь пішов в армію, мені дуже бракувало брата. І братом став для мене Любисвіт. Атож, я полюбив його, як рідного. Як смішного молодшого братика, дарма що він дивак і мій ровесник.

Я знайшов його на лузі коло Прута. Того дня Руслан, мій однокласник і сусіда, по секрету показував хлопцям бінокль, і в мене був поганий настрій. Додому я не пішов, бродив між сірими тополями і міркував про те, як несправедливо влаштований світ. Бо в когось бінокль, у когось шикарні лижі, а в мене нічого такого, ну нічогоісінько! І тоді я наткнувся на Любисвіта.

Він сидів над річкою і дивився на воду — милувався, це в його дусі, але я цього ще не знав. Мабуть, він почув мої кроки, тому підвівся назустріч і всміхнувся:

— Добридень! Моє ім'я Любисвіт.

Він був без куртки і без шапки, мерехтлива блакитна тканина туго облягала його фігуру. Я подумав, що в кінці грудня так міг би вратися хіба лиш інопланетянин, і він підтвердив мій здогад:

— Я прилетів з галактики Ем тридцять три. Це у вашому сузір'ї Трикутника, на відстані двох мільйонів світлових років. Точніше: цирконова зірка, гігант за класом світючості, планета Крихта (вона справді мала).

Він розповів і знову всміхнувся.

Я сів поруч, і ми вже удвох дивилися, як у Пруті плине впереміш зі снігом темна вода. Вірніше, дивився Любисвіт, а я знай позиркував на нього. З виду він був звичайнісінький. Перевдягни його по-людськи, і сам забудеш, що то прибулець. Бо ні очей-блюдечок, ні антени на голові, і шкіра не сіра й не зелена, як то по телевізору розказують, а як і в мене — блідо-рожева. І русявий короткий чуб, і карі очі, й усмішка... Хоч усмішка якраз і незвичайна. Ні-ні, вона ніби нічим не вирізнялася, та коли Любисвіт усміхався, йому неможливо було не вірити. Такою приязню освітлювалося його худе, веснянкувате лице, такою ясністю, що я вірив йому безоглядно і йшов би за ним хоч на край світу. Певно, за усмішку я його й полюбив, але все те я збагнув пізніше. А тоді я сидів і позиркував: ага, чуб, очі, усмішка, а де ж летюча тарілка? Може, там їх, прибульців, багато, і вже таких, що з антенами, ото би я надивився. У пацанів щелепи поодвисають, коли їм усе розкажу... Однак тарілки я ніде не бачив — сховали, не інакше. І я, *ніби знехотя*, спитав:

— Твоя тарілка тут чи де в іншому місці?

— Тарілка... миска? З якої їдять?

— Та ні! Летюча тарілка! На якій ти прилетів.

— Я телепортувався без літального апарата.

— Себто перенісся? Отак-о, в одному костюмчику?

Любисвіт кивнув.

Гаразд, подумав я, про тарілку не каже, значить, не пора ще. Я що? Я можу й почекати. Зате згодом, коли ввійду в довір'я, — о, тоді я все-все дізнаюся, і на тарілку попрошусь, і, може, мене навіть покатають. На ту... як її? На Крихту. Ух!

Ми знов дивилися на воду. Ще одну річ мені конче було залагодити: поселити Любисвіта в себе. Бо коли про нього дізнаються інші, мені вже *нічого не світитиме*. Отож я запросив його поселитися у нас.

— Я буду радий у тебе пожити, — просто сказав Любисвіт.

Так і сказав! У хлопців точно *щелепи одвиснуть!*

Тепер у школярів планети Крихта практика, вони розлетілися по різних планетах, по тих, хто яку вивчає. Любисвіт вибрав Планету Диваків.

— Та ну? Що, є така планета? Ха, ха,— мені було тепло на серці від несподіваної удачі.— То добре! Я також вибрав би її! А чому ти туди не втрапив?

Любисвіт щось муркнув¹, мені здалося, ніби він зникнув. Певно ж, незручно: космічний прибулець, хвалиться, що літає без тарілки, а вшелепався на луг коло нашого села.

Ми разом з Любисвітом попрямували додому. Дорогою Любисвіт розказував про свою планету. О, він умів розповідати! Я бачив ніби наяву зелені й фіялкові скелі, небо кольору бірюзи, цирконове сонце у млистому ореолі. Бачив містечка на невисоких плато, будинки, схожі на акваріуми, і летючі трамваї, й піднебесні висячі дороги — все таке неймовірне й гарне! Любисвіт розказував дивовижні, а сам — пацан пацаном, ну чисто мій друг Володько, а ніякий не чужак. Та скоро виявилось, що він уміє дещо більше.

Отже, я слухав про Крихту, розвісивши вуха, мов локатори, я готовий був слухати цілу вічність, але — на завтра мусив вивчити формули скороченого множення. Останній шанс, інакше двійка з алгебри, четвертна — мама цього не переживе.

— Любисвіте,— нарешті я зважився того перервати, бо такі мусив спускатися з сьомого неба до своїх земних гріхів.— Подивися мої журнали або телевизор, або покрути радіоприймач, хоч він і деренчить, бо я сам його змонтував і щось не вдалося. А я тим часом зроблю алгебру.

Я розгорнув підручник і взявся за формули.

— А плюс бе, помножене на а мінус бе,— забубонів я, а Любисвіт узявся за приймач,— дорівнює а квадрат мінус бе квадрат...

Приймач раптом перестав деренчати. Ну, молоток! Я тиждень морочився, а не знайшов причини.

— А мінус бе, помножене на бе мінус а... Тьху, не так. А квадрат мінус бе квадрат...— бідна моя голова сама ставала квадратною, а формули плуталися, як плівка в зіпсутому магнітофоні. Та я повторював їх, аж поки не помітив, що Любисвіт пильно дивився на мене.

— Але ж ти не хочеш учити ці формули,— здивовано сказав він.

От дає! Звісно, не хочу. Я ще не здурів. Це вчителька вважає, що від її формул ми захлинаємося щастям.

— Так ти їх ніколи не вивчиш.

Я розсердився.

— І нехай! Тре вони мені...

— Якщо не треба, навщо вчиш?

Любисвіт, схоже, не розумів. І щиро хотів збагнути, що й до чого. Як ти йому, прибульцеві, поясниш?

— Ну... розумієш... Чхав би я на ці формули, але ж буде двійка... Краще раз вивчити, одержати слабеньку трічку, у вас там, на Крихті, хіба інакше?

— Насамперед ми зосереджуємося на тому, що вчимо. Своїм небажанням ти блокуєш канали пам'яті. Так не буде діла.

По-оїхала тарадайка! Ще й він читатиме нотацію...

Але Любисвіт посміхнувся — в його очах стояла сама приязність, і я відчув: він справді співчуває.

— Тобі не треба двійки, значить, ти хочеш вивчити,— на «хочеш» він наголосив.— А тепер зосередься! Для тебе не існує нічого, крім формул! Мене нема! Ні приймача, ні кімнати — нічого, тільки формули!

...Коли я отямився, за вікном була пітьма. Світила настільна лампа, Любисвіт гортав «Натураліста». Але найдивніше те, що в моїй голові цілком ясно уклалися формули, геть усі! Я міг би написати їх на дошці з поясненнями, від початку до кінця, я повторив би їх хоч і спросоння!

— Усе гаразд? — спитав Любисвіт.

¹ Муркнув — відповів.

— Ти що — гіпнотизер?

— Я ні при чому. Просто ти зосередився.

Здається, тоді я вперше збагнув, якого знайшов незвичайного друга.

То був незабутній вечір! Ми довели до кондиції мій приймач, він ловив тепер Київ, Бухарест й інші міста.

Потім ми спостерігали за зірками. Ніколи не подумав би, що то цікаве заняття. Ми дивилися, а ніч була темна, місяць ще не зійшов, і в небі сяяли зіркові розсипи! Любисвіт показував мені сузір'я і розповідав про них.

Я слухав, а тоді попросив Любисвіта:

— Покажи свою планету.

— Що ти... її не видно. І нашого сонця не видно теж. Михаську, ти не уявляєш, з якої я далечини!.. Наша галактика ген у сузір'ї Трикутника, там має виднітися маленька плямочка, тільки ж без телескопа або хоч бінокля її не розгледити.

Бінокль! Я стрепенувся. Бінокль у Руслана... Тож я метнувся до сусіда, і ми з Любисвітом ще довго дивилися на його галактику — мамочко, то ж лише цятинка... Я знов і знов наводив на неї бінокль і сам собі не йняв віри, що дружу зі справжнім зоряним прибульцем!

* * *

На другий день я ходив по школі *гоголем*. Зі мною був Любисвіт! Хлопці п'ялили очі на його костюм, дівчата позад нас збивалися в гуртики і хихотіли (навіть Галя, зміючка, позирала цікаво, хоч я недавно порвав їй рюкзачок). Мене випитували: хто це з тобою? Я кидав знічів'я:

— Та прилетів браток з галактики МЗЗ.

І хлопці гиготіли, вважаючи, що це класний прикол.

Любисвіт тримався ідеально: з пацанами ручкався і називав своє ім'я, до дівчат, як і належить, не підходив, на уроках не дер руки, щоб показатися. Але коли раптом мовничка Антоніна Григорівна не знати з якого дива задала йому провідніювати числівник, він відчеканив¹ так, що навіть у мене щелепа одвисла. Він, прибулець, знав нашу граматику!

На алгебрі, звісно, Минодора Пантелеївна викликала мене до дошки, і Володько, друзяка, співчутливо принишк.

— Отже, Михайле Попадюку, напиши нам, будь ласка, чому дорівнює квадрат суми двох чисел.

Я написав. Минодора Пантелеївна поправила окуляри і добру хвилину роздивлялася формулу, ніби зроду такої не бачила.

— Правильно... Тепер напиши квадрат різниці.

Я писав. Шпарив, як з кулемета. Видавав формулу за формулою. Лускав приклади, мов горішки!

— Ну знаєш! — зчудувалася Минодора Пантелеївна. — Це ні на що не схоже! За такі знання належить поставити «відмінно». Але ж попередні оцінки... — і наша класна дама раптом уперше мене похвалила: — Я не сумнівалася, Михайле Попадюку, що ти здібний, тільки ледар, але ти перевершив мої сподівання. Ти — *несусвітний ледар*, інакше був би відмінником!

— Йй-бо, не знаю, що ставити! — губилася в гадках Минодора Пантелеївна. — Хіба пораджуся з директором...

І тут — *про вовка помовка* — директор Дмитро Танасійович увійшов до класу. Мабуть, передчуття таки існують! Бо в ту мить я відчув, що зоряна година закінчилася.

— Признавайтесь, хто учора вкрав у фізкабінеті бінокль, поламав гальванічну машину й понамальовував чортиків на склі у шафах? — грізно почав директор.

Як на здоровий глузд, то я не мав чого боятися. Бінокля я не брав, а Руслан такий, що з *води вийде сухим*. Коли по-чесному, то я ще вчора здогадувався, звідки в Руслана бінокль. Але тепер це міг збагнути й Любисвіт. Міг зрозуміти, у який бінокль ми дивилися на його галактику. Що він про нас подумає? Мені зробилося незатишно.

¹ Відчеканив — відповідь.

— Значить, мовчите... Прикидаєтеся невинними! Я точно знаю, що це ваша робота, і здогадуся, чия конкретно.

— Продовжуйте урок, Минодоро Пантелеївно,— з притиском сказав директор.— А ви постійте й подумайте...

Він зачинив за собою двері.

Не велика біда постояти. А от Любисвіт... Цікаво, на Крихті вони ніколи не крали біноклів? Краєм ока я зиркнув на Любисвіта. Він стояв, як усі, похнюпившись, і не видно було, що він здогадався. Але щось мені підказувало, що не здогадатися Любисвіт не міг і що на Крихті таки не крадуть. Може, він більше не захоче зі мною знатися? Телепортується — і край, на Крихту або на ту Планету Диваків...

Ми простовбичили алгебру, потім історію.

А потім нас викликали до директора. Мене, Володька, Руслана і ще пару хлопців, якраз тих, які вчора на лузі випробовували бінокль. Це вже було зле. Невже хтось видав?

Спочатку в директора все йшло звичним ходом: такі-сякі, ледарі-бешкетники, на цей раз перебрали через край, це — крадіжка, злочин. І раптом Руслан сказав:

— Ми ні при чому. Бінокль украв Микола Фулей.

Що він верзе? Микола, капловухий скиглій? Він барахло і баба, у вересні украв велосипед, правда, викрутився, мовляв, просто взяв проїхатися і не встиг повернути. Ще він цупив жуйки в буфеті, але бінокля не брав. Втім, про Миколу повірять, це Руслан правильно вичислив, і той за все поплатиться — за велосипед і жуйки, і за наш бінокль. Еге ж — за бінокль найбільше, його виключать і відправлять у колонію, а він же не винен. Я відчув, що поринаю в гидоту. Але я не міг нічого зробити, мусив стояти і слухати, як вона мене заливає.

— Гаразд...— Дмитро Танасійович дістав цигарку, а тоді нагадав, що перед ним учні, і сховав її назад.— Значить, Микола Фулей. Гаразд, розкажуй, як то сталося.

Руслан щось таляпав, але я намагався не слухати. Врешті мені байдужісінько, я не крав, навіть не був при тому. Я просто знаю, хто це зробив, але дав слово мовчати.

Коли ми повернулися в клас, я найперше знайшов очима Любисвіта. Він грав з Сашком-відмінником у шахи. Він був тут, нікуди не телепортувався, але чомусь я не відчув від того радості, а може, навіть навпаки. З нашою появою клас притих, і всі очі питали: як там?

— Всьо кльово,— кинув Руслан.

Але було паршиво й гидко.

* * *

Що я ціную в людях — це коли не лізуть у душу непрохані. Не починають співчувати й випитувати: ах, ох, а розкажи ж мені... Любисвіт не ліз. Ми ходили дивитися на став, завернули на колгоспну ферму, потім поралися вдома.

Відчора мені засіла в голові одна ідея. Чи не зміг би Любисвіт, як мене на алгебру, настроїти маму на те, щоб купити мені нові лижі... Тож я так напругу й запитав:

— У тебе немає лиж? — не зрозумів Любисвіт.

Лижі були, але старі, Василеві. А мені б — новенькі, блискотючі!

Любисвіт про щось задумався. Він часто задумався, бо хіба жарт: прилетіти з іншої галактики, там же певно все інакше. Раптом запитав:

— Михаську, поясни мені, будь ласка, що для вас значать речі?

Я засміявся і поставив відро. Речі, ха-ха!

— Розумієш, їх гарно мати,— я пошкріб потилицю. До чортиків важко пояснити очевидне! Але Любисвіт чекав.— От уяви: якби я мав класні лижі, імпортну куртку, кросівки-адідаси, *тоді я кум королю*, розумієш?

Ні, він не розумів.

— Якби у мене адідаси, новий велосипед (найкраще гончий), ну, там скейт, бінокль,— тут мій язик спіткнувся,— ні, хай би добрий фотоапарат, тоді б хлопці мене запевжали!

— Ти став би кращим, маючи ці речі?

- Ге! Кращим, певно ж, не став би. Але для хлопців ніби й став би, розумієш?
Я сам бачив, що це годі зрозуміти. Але Любисвіт несподівано всміхнувся:
- Підміна цінностей, як і зазначено в Каталозі Населених Світів.
- Що-що?
- То я для себе... *Ех, Михаську! У цьому вся біда. Ви намагаєтеся не ставати кращими, а лише такими видаватися. І чините для цього бозна-що. Навіть крадете..*
- Отже, він усе знав. Напевно, ще в школі. Я спробував обуритись:
- Ну, даєш! Конкретно я нічого не вчинив.
- Здається, я почервонів по самі вуха.
- Зміщення цінностей...— пробурмотів Любисвіт.— А як же з Миколою?
- Микола... Він барахло. Він завжди такий, як сьогодні: розквасився, рознюнявся — то не я, на мене набрехали.
- Він барахло, але не винен!
- Ніби й мене це не пече...
- Зійшов уже місяць, заплескався в повних відрах, мама визирнула й дорікнула, що корова досі не напоєна. Любисвіт узяв відра й поніс,— худенький похнюплений хлопчина, і раптом мені стало до болю його шкода. Дивак, хіба він винен, що все це взяв собі в голову? Може, у них на Крихті справжній соціалізм? А в нас він вийшов з нелюдським обличчям, у нас — «Верховино, рідна мати, не вкрадеш — не будеш мати у себе на поді», і ніхто цим надто не переймається.
- Ну добре,— мовив я.— Що ти хочеш, аби я зробив? Кажі, тільки Руслана я не видам.
- Врешті, можна віднести бінокль. Тихенько покласти в шафу, ніби він там і лежав, ніби фізик, очкарик, його недобачив. Правда, Руслан упреться. Я уявив, як він проїдить зневажливо: що, *дрейфши*? Але я напосядуся. Завтра ж (бо нині вже пізно) переговорю з Русланом, і хай він кривиться, кепкує, тільки хай поверне бінокль. Чи, може, Любисвіт його телепортує: трах-бах, і бінокль у кабінеті? Ні? Неможливо? То й нічого, я сам усе зроблю.
- Мені наче камінь скотився з плечей, і я поклав собі будь-що вчинити, як надумав.*
- І знову Любисвіт розказував про Крихту. Я реготав і перепитував, мені було добре з Любисвітом, мабуть, ще краще, ніж учора. Я слухав про крихтянську школу, де у Любисвіта друзі — вони вчать астрометрію, космологію, небесну механіку, і кожен знає мову якоїсь із планет. Ого! Астрометрію! Таке учив би й я. Ще вони тренуються: зі скелі переносяться на скелю, а внизу плеще зелена вода, фіалкові контури скель відбиваються в ній, і окасті плескагі риби, зринаючи з глибини, ловлять сонце холодними сірими губами.
- То ви й літаєте?
- Переносимося... Врешті, це дещо схоже.
- Вони натреновують своє тіло, щоб воно не боялося ні вітру, ні дощів — так, як у нас обличчя. Плавають і поринають глибше за сонячне світло, а коли трапляється поранитися, силою волі тамують кров і біль. Найголовніше ж — вони гартують дух, з цього все й починається.
- Ти також міг би все це робити.
- Що? Що він говорить? І Любисвіт повторив:
- Ти такий же, як я.
- Я онімів. Я також — прибулець? Мене що, в пологовому будинку підмінили?
- Та Любисвіт сказав інше. Усі ми, люди, такі ж. Але себе не розвиваємо. Користуємося мозком на якийсь малий процент. Свій дух занедбали. Розманіжили тіло.
- Ти справді міг би. Адже з алгеброю вийшло? Уяви: ти зосередився, напружив силу духу — і враз ти в Києві. Або в Єгипті.
- Клас! Я перенісся б у Бомбей. Там слони і ті, ну, що зі зміями. Я попросив би індійців: біттедрітте, клацніть мене на плівочку! На фоні слонів і удавів. А тоді показав би фото в школі. Ой, сміхота!
- Любисвіт також посміювався. Аякже, так і було б. Але я знав, що так не могло бути.

— Не обманюй: ти — інакший, — врешті сказав я Любисвітові. — Ось ти втрапив до нас і знаєш нашу мову. І граматику, й географію, і навіть наші сузір'я.

— Бо я їх вивчив.

— Гадаєш, я дурник? Ти сам говорив, що летів на Планету Диваків. От і вчив би дивацьку мову! Ану, признайся: ти вчив її? Ану скажи лиш, як буде дивацькою «космос»? Певно, гарна абракадабра, ха-ха- ха! І що вони роблять, тамті диваки? Ходять догори ногами? Чи носять світло в решеті?

— Ти даремно думаєш, що на Планеті Диваків живуть ідіоти, — насупився Любисвіт. — Загалом там непогані люди, і їх можна щиро полюбити.

Він знову заговорив про можливість, про силу чистого людського серця; настільна лампа затишно світила й відбивалася у його очах, його голос огортав мене і ніс мов у казку, і щось таке в мені будив... Я сказав:

— Ти не хвилюйся. З біноклем я залагоджу, будь певний.

Я слухав про Крихту, а у вікно зазирали місяць і далеке сузір'я Трикутника; на душі щось тремтіло й переливалося; одного разу під подібний настрій я взяв та й написав вірша. Звісно, нічого доброго з того не вийшло. Вірш був про Галю, я передав його їй на уроці, а вона показала подружці, тій балаболці Катерині! Я зі злості натер Галю снігом, порвав лямку в її рюкзакові, а вірші писати зарікся. Але нащо це Любисвітові? Ми сиділи, світила лампа, і було хороше.

* * *

Я запізнився, і вийшло усе навпаки. Марія Фулейка, Миколина мама, прилетіла в школу, як підпалена, й розкричалася, мовляв, робіть щось з її Микольцьом, бо він, ірод, поцупив бінокля та й сховав у курнику в курячому гнізді, а вона ж брала яйця і знайшла. Ой рятуйте Микольця, бо вона вже з ним наплакалася!.. Добре, в кого тато є, скине ремінь, та й повчить розуму, а вона, одинока жінка, не може дати раду.

— Ч-чорт, як повернулося! Ну що ти тепер чинитимеш! — сказав я Любисвітові.

Якби я був знав! Якби я міг додуматися, що він вдіє! Але тоді він промовчав.

Урок проходив за уроком, а над нами ніби висів меч, і на перервах ми казилися й репетували, як ніколи. Ніби криком глушили передчуття біди. Наприкінці останнього уроку до класу зайшов директор і покликав Фулея в учительську. Ми знали: намічалася педрада. Отож він покликав Миколу. Той заскиглив... і раптом Любисвіт встав і мовив:

— Микола Фулей ні в чому не винен. За бінокль відповідатиму я.

Залягла гробова тиша. Дмитро Танасійович роздумував.

— Припустимо, я не хлопчисько, аби вірити в усілякі вигадки, — мовив він.

Тоді Любисвіт чітким красивим жестом здійняв над головою правицю:

— Присягаю Вітчизною: я причетний.

— Що ж... Пішли в учительську.

— Дмитре Танасійовичу! Дмитре Танасійовичу! — заволав я услід за ними.

— Ти сідай, Попадюку, тебе питали вчора.

Мов при сповільненій зйомці, переді мною пропливло худорляве лице Любисвіта. Двері відчинились і зачинились.

І стало тихо.

...Його ввели. Він блідий, губи стиснуті, але в очах нема страху.

— Твоє прізвище?

Він мовчить.

— Твоє прізвище, негіднику!

Він — ні слова.

— І довго ти будеш мовчати? Знай: у нас не відмовчишся. Таких, як ти... тра-та-та.

Це — в кіно.

А що насправді діялося в учительській, я не міг уявити. Одне знав напевно: якщо Любисвіт розповість, звідки він, директор спініться, як Ніагарський водоспад. Його ж позаочі дражнять Марсіанином.

У класі нас лишилося четверо: я, Руслан, Володько і Сергій (він також дивився в бінокль коло Прута). За стіною, у спортзалі біля ялинки, первачки співали, як їм добре зустрічати Новий рік:

Бо живем щасли-во,
Всій землі на ди-во!

— Ти хоч розумієш, що наробив? Ти хоч знаєш, що це за хлопець? — мені щось перехоплювало в горлі, а Руслан супився і зиркав вовком. — Прибулець, справжній зоряний прибулець, ось він хто! Прилетів пацан за два мільйони світлових років! Ти уявляєш, що це таке? А тут його — в колонію?

Руслан пхикнув:

— Я його за язик не тягнув. Не треба було вплутуватися.

— Ти хоч подумай, що він з іншої галактики! У них інші закони! І раз він так зробив, значить, не міг інакше! І що він має тепер казати? Що прибулець? Марсіанин стане дибки!..

— Ну й добре, що він прибулець. Прилетів сюди — полетить звідси. Чкурне, як миленький, і кінці в воду. Телепортується! І всьо кльово...

Він сидів на парті, злий, як чорт. За стіною співали. Сніжинки в білих платтячках і зайці. На головах вуха з дроту.

І тоді мене прорвало. Я кричав, що Руслан свиня і барахло. Спихає вину на іншого. Грається у жожака: ось я, мовляв, герой! А коли біда — в куці перший. До дідька лисого мені той бінокль і Руслан разом із ним, якщо він такий. Якщо не виручить Любисвіта. Я кричав і кричав, а коли стямився, то побачив Галю. Біда її знає, коли вона увійшла. Вона стояла позад хлопців, і очі були, як тарілки: вона все чула.

— Я... забула кеди... — пролепетала Галя і тихенько зачинила за собою двері.

Руслан лайнувся:

— Псих! Ідіот ненормальний!

Я думав, він затопить мені в писк. А він узяв сумку й вийшов, торохнувши дверима.

Сергій і Володько трохи пом'ялися. Тоді також посунули геть. Я їх розумів: вони не мали що казати.

Я поплентався слідом. Але додому не пішов. Ходив лугом між тополями, і вони пахли гірко, гірко, гірко..е. Я ходив навмання, луг був бляклий і сірий, сніг лежав лиш де-не-де, куди його глибше навіяло, але мені було байдуже, є той сніг чи нема. Вийшов на берег і довго дивився на Прут, а тоді сів і... заплакав. Еге ж, я хлипав, як бабій, як драна стара калоша, хлюпав носом і шепотів: «Боже, Боженьку... зроби так, аби Любисвіт полетів і тим усе скінчилося, аби я прийшов і не застав його!..» І тоді я зрозумів, як полюбив його, і від того захлипав ще гірше. І знову плентався берегом, толочив і ломив лід, аж черевики геть намокли... А я все блудив, мов неприкаяний.

Вертався смерком, ховаючи очі.

Любисвіт сам годував корову. Він сипав їй січку, і наша плоха, ласкава корівчина терлася до нього мордою. Я взяв у Любисвіта кошик — він віддав, нічого не питаючи. І я... Я теж не знав, що питати.

* * *

— Скажи, кому належить цей місяць серед неба? — ми, як і вчора, несли відра напувати корову.

Я стенив плечима. Місяць, що царствено плив угорі, нікому не належав.

— А ця бурулька? Подивися, вона повна кришталевого дзвону, а зоряне світло спливає по ній тремтливими хвилями.

— Дивак ти, — сказав я Любисвітові. — Чисю може бути бурулька? Завтра вона підтане і впаде. Їх намерзає і падає тисячі.

— Але поглянь лише! Жоден у світі завод не зробить її ось такою, скупаною в зоряному світлі й повною таїни. І в жодній крамниці не купиш бодай склянку тихого, чарівливого саява, що

ось воно прийшло само собою і промовляє до серця, Михаську! Воно є, бо все найважливіше дається просто, задарма. Найсправжніше, найпрекрасніше! Я знову стелю плечима. Ага, повітря, батьківщина, мама... Любисвіт говорив якусь велику істину. Але хотів би я бачити того пришибленого, котрий у школі замість адідасів похвалиться бурулькою! І я засміявся:

— Ех ти, дивак диваком! Напевно, ти завернув-таки на Планету Диваків та й набрався їхнього дивацтва!

І несподівано Любисвіт заговорив про ту планету. Бо досі, скільки я не випитував, він відбувався словом-другим.

...На тій планеті є вечори, коли іскряться зорі, іскриться сніг, а в небі стеляться незвідані осяйні дороги. Є на ній річки, що мають мову плюскогіння й шепоту, є дерева, що пахнуть тугою. Люди там щирі й мужні серцем, тільки часом вони наче щось плутають, і тоді неважливе, другорядне їм видається за головне. Зміщення цінностей!

— От коли б мав ти красу-троянду, а доглядав щирію й лободу — ким би ти був?

— Диваком, звичайно!

— Коли підбирав би дрібні мідяки й обминав золоті червінці?

— Та диваком же! Чи навіть дурнем...

— Такі вони. Можуть усе, але самі в те не вірять.

Я здвигнув плечима. Ну, це не дуже дивно.

— Чисте серце бруднять брехнею.

Подумаєш! Певно ж, там є щось кумедніше.

— Часом чинять прикрощі тим, хто дорогий їм.

Це майже як Галя зробила з моїм віршем. Ну і... я з нею теж. Добре, що Любисвіт не знає. А то б сміявся!

— Між ними, — вів далі Любисвіт, — декотрі все розуміють. Їх вважають героями або ж диваками.

— Ха, ха! У диваків нормальні люди — диваки!

Це Любисвіт чудово придумав: розповісти сьогодні про кумедну дивацьку планету. Саме сьогодні! Я слухав, перепитував і сміявся, а в душі щось тихенько скімлило, мов кошени під дверима.

— Любисвіте, — мовив я, коли ми постелилися й вимкнули світло.

— Раз ти вже влип у цю дурну історію, то, може, краще відлітай? Вони тебе — в колонію, а ти — бац! — і телепортуйся...

— Бачиш, Михаську, — голос Любисвіта став, мов тихий пролісок.

— Тепер я не можу цього зробити. Я просто не в силі піднятися, навіть якби захотів.

— Через бінокль?

— Через нього.

Любисвіт довгенько пояснював, поки я збагнув, у чому річ. Дарма, що сам він не вчинив нічого негідного: він мимовільно долучився до такого, і тепер, коли правду приховують, це ніби чорний камінь на його сумлінню. З таким сумлінням не літають між зірками.

— Виходить, якщо тебе запруть, ти не телепортуєшся з колонії? — Ні.

— Не повернешся на Крихту?

— Ні, не повернуся. Космічні переміщення не завжди безпечні. В його очах стояло місячне світло.

— Ох Любисвіте! Було ж не признаватися...

— Мовчання також буває вчинком, і то не вельми достойним. Але годі про це. Пора спати! Я втиснув лице в подушку; мені знову, як у лузі між тополями, стало гірко, гірко, гірко...

* * *

Ніколи я ще не заходив за ці коричневі двері з власної волі. Проте сьогодні я їх відчинив.

— Дмитре Танасійовичу... — мій голос зірвався, як у молодого півника. Та я рішуче ступнув до директорського стола.

У кабінеті сиділа ще й Минодора Пантелеївна. Мені здалося, що обоє були чимось схвилювані. Та яке моє діло? У мене своє...

— Дмитре Танасійовичу, я прийшов сказати, що це я вкрав бінокля. Любисвіт ні в чому не винен.

Дві пари очей уп'ялися в мене.

— Ну-ну,— мовив директор.— То розкажуй, а я послухаю.

— Я... вкрав,— мені почервоніли навіть вуха і тепер нестерпно пекли.

— Це я вже чув. І як же ти крав його?

— Я... те... Я зайшов у кабінет і вкрав. І понамальовував чортиків.

Щось тихенько застукало — мабуть, то моє серце.

Минодора Пантелеївна чогось відвернулася. А директор тримався на диво урочисто.

— Отже, вкрав ти,— в його очах перемайнуло щось лукаве.— А шойно заходив Руслан Гаврильчук. І він, виявляється, теж вкрав той самий бінокль. А перед ним заходив Володько Лісовий. І теж признався, що вкрав бінокль. Скажи ж, яке диво: усі крадуть бінокль, і все один і той же!

Он воно що: Минодора Пантелеївна давилася сміхом.

Моє серце знов несміло застукало, а тоді... тоді я почув тоненький, як у пташки, Галин голос:

— Дмитре Танасійовичу... Я прийшла сказати... Що бінокль украла я...

Любисвіта виправдали. Само собою, Микольця також. Нас дуже сильно виховували, я донесоху нарахувався директорських папок, але зі школи нікого не виключили.

Потім у нас був новорічний вечір. Ми співали про сніг і про зиму, нестерпно галасували, коли Дід Мороз роздавав подарунки, і я збагнув, що врешті камінь з мене звалився по-справжньому: так легко й прозоро стало на душі, що вона могла злетіти, мов метелик...

— *Тепер на тобі нема чорної плями?* — запитав я Любисвіта, коли ми поверталися зі шкільного вечора.

— Тепер нема.

Ми дивились один на одного. А потім Любисвіт сказав:

— Дай руку. І нічого не бійся.

Наші долоні зімкнулися — моя і тепла, міцна Любисвітова, і тоді... Ми летіли!.. Мчали до зірок... Тоді враз рвонули вгору і стали на планеті за Юпітером.

— Це що, Уран?

— Ні, Ганімед, сніговий Юпітерів супутник.

Я глянув під ноги: мамо рідна, все устелене фіалками!

— Любисвіте! Диви! Фіалки!

Любисвіт примружився:

— А понюхай їх...

Я мерщій нахилився — аж то сніг! Пухнасті сніжинки, фіалкові під світлом далекого сонця... Ух ти!.. Я хапнув повну жменю «фіалок» і — на Любисвіта! Ми зареготали й почали борюкатися, обсіпати один одного сніговими ламкими фіалками... І були ми на Ганімеді — я, землянин, і Любисвіт з далекої Крихти, з галактики МЗЗ... Сміялися до знемоги... а тоді я поклав у кишеню ганімедовий камінь, і ми, побравшись за руки,— я і Любисвіт, мій зоряний брат,— полинули між зорями...

Ми опустилися на лузі біля Прута, і зірки мерехтіли в його неспокійній течії. Я стільки хотів сказати! І боявся наплисти дурниць, вони чомусь завжди зриваються в подібні хвилини.

— Поверни до нас знову, коли будеш вертатися з Планети Диваків!

— Я вже на ній... побував,— чогось зніяковів Любисвіт.

Від здивування у мене округлились очі, а в голові зринула тисяча запитань: коли він встиг? І що там, як там? Але на розпити вже не залишалось часу.

Він усміхнувся, і усмішка виїшла журлива.

— Ти чудовий хлопець, Михаську.

— І ти теж, Любисвіте! Ти теж, хоч трішечки й дивак...

Він засміявся.

А тоді полетів.

Я ж стояв і дивився у темні висоти, і космічний фіалковий сніг танув мені за коміром.

І ось що дивно: я сам... ніби трохи й не вірю. Ні, я знаю, що все те не снилося — і Любисвіт, і політ, і його присяга. Але щоб літати, самому, без Любисвіта... Ні, ні! Не віряться. Якби він пожив у нас довше! Тоді б я його умовив, і ми помчали б на Планету Диваків. От було б реготу! А заодно я б потренувався, чогось навчився... Тоді, може...

Але я знаю, що маю робити. Хай-но Василь мені повернеться з армії! Я умовлю його купити бінокль і буду в нього дивитися, дивитися, дивитися... на галактику М33. Любисвіт те відчує... Навіть якщо доведеться чекати дуже довго, все одно я так зроблю. Адже я тепер щовечора дивлюся на зірки. Чомусь полюбив їх... їхнє тихе, чарівливе сяйво, схоже на очі Любисвіта.

Про які веселі, а, можливо, сумні випадки із свого шкільного життя ви згадали, коли прочитали фантастичну повість Зірки Мензатюк?

Чи уважно ви читали?

Конкурс «Літературних дрібниць»

У якому класі навчався Михась?

Де був брат Михайла?

Що відремонтував Любисвіт?

Міркуємо над прочитаним

1. Чи сподобався вам твір? Чим саме? Що вас найбільше вразило: розсмішило, схвилювало?
2. Де і коли відбуваються події, описані в оповіданні? Що допомогло вам знайти відповідь?
3. Хто головні герої оповідання? Якими ви їх уявляєте?
4. Який сюжет (основні події) твору? Стисло передайте його зміст.
5. Яке місце в оповіданні, на вашу думку, є кульмінацією (найбільш хвилюючим місцем)? Чому?
6. Як ви можете пояснити знахідку матері Миколи? Чому вона прийшла до школи? Як оцінюєте вчинок Руслана?
7. Любисвіт запитав Михаська: «Поясни мені, будь ласка, що для вас значать речі?» Прочитайте відповідь хлопчика. А яку відповідь дали б ви?
8. Знайдіть і прочитайте місця у творі, які підтверджують думку, що Михайлик переживав за вдяне. Хлопчик бінокля не крав. То чому ж він так хвилювався? Поясніть. Щоб ви йому порадили б у такій ситуації?
9. Як описує авторка першу зустріч Михайлика з Любисвітом? Прочитайте. Які деталі опису допомагають нам зрозуміти характер прибульця? Зверніть увагу на ім'я героя.
10. Михась так і не зрозумів, коли ж Любисвіт встиг побувати на Планеті Диваків. А чи зрозуміли це ви? Дайте відповідь Михасю на його питання: «І що там, як там?»
11. Кому із героїв ви співчували? Опишіть, які почуття переживали? Оберіть із запропонованих: обурення, гнів, страх, жалість, радість, ніжність, співчуття, байдужість, сміх тощо.

План

1. Вік і портрет хлопчика.
2. Ставлення Михася до навчання.
3. Його друзі у класі.
4. Поведінка і вчинки героя.
5. Розуміння Михайликом, що таке справжня дружба?
6. Ставлення автора до героя.
7. Ваше ставлення до Михася.
12. Дайте характеристику Михайлику. За потреби, скористайтеся планом.

Подискутуйте

13. Чи погоджуєтеся ви з думкою Любисвіта, що «...все найважливіше дається просто, задарма. Найсправжніше, найпрекрасніше! Ага, повітря, Батьківщина, мама...»? Поясніть свої міркування.

14. Як ви вважаєте, що найцінніше у житті маєте ви? Розкажіть. Яке ваше ставлення до цих цінностей?

15. Зірка Захаріївна говорила: «Я пишу про вічні цінності українського народу». Як ви вважаєте, про які цінності українського народу йдеться в оповіданні «Планета Диваків»? Що хотіла авторка, щоб ми зрозуміли? Яке із прислів'їв виражає основну думку твору:

Совість без зубів, а гризе.

Шила у мішку не заховаєш.

Правда в огні не горить і в воді не тоне.

Не той друг, що медом маже, а той, що правду скаже.

16. Чому авторка свій твір назвала фантастичним оповіданням? Що у ньому фантастичного, а що реального (як у житті)?

Збагачуємо мовлення

Поясніть, що означають вислови (фразеологізми): *слухав, розвісивши вуха; вийти сухим із води; зиркати вовком; гнути кирпу; дерти носа*. Пригадайте, які фразеологізми рідною мовою ви знаєте? Як вони звучать українською мовою? Поясніть їх значення.

Фантазуємо, творимо

Уявіть, що ви полетіли з Любисвітом на його планету Крихта. Які навчальні предмети могли бути у його школі? Пофантазуйте й напишіть розклад таких уроків або розкажіть про жителів цієї планети.

ФАНТАСТИКА

Пригадайте, на які групи поділяються казки? Яка особливість чарівних, або фантастичних казок?

У чарівних казках героями є фантастичні істоти, яких немає в реальному житті. Дійові особи таких казок наділені надзвичайною силою, їм на допомогу приходять тварини-помічники, стають у нагоді різні чудодійні предмети: килим-літак, чоботи-сороходи, чарівний перстень тощо.

Окрім казок, у художній літературі є фантастичні оповідання, повісті, романи.

Пригадайте, які фантастичні твори ви читали. Які фантастичні фільми дивилися? На основі яких художніх творів вони створені?

Спробуйте пояснити, що таке фантастика.

Фанта́стика — це жанр літератури, у творах, якого описуються нереальні, чарівні події та явища, що не існують у дійсності.

Дослідники в галузі літератури застосовують такі наукові поняття, як «*фантастична література*», «*наукова фантастика*», «*фэнтезі*», «*наукове фентезі*».

ПОВТОРЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

1. Які, на вашу думку, твори, вміщені в підручнику «Літературне читання», залишаться улюбленими для багатьох поколінь читачів? Назвіть їх. Пригадайте героїв, події творів, які вам найбільше сподобалися і запам'яталися?

2. Назвіть жанри творів, які ви вивчали на уроках літературного читання. Наведіть приклади. Чим відрізняється оповідання від казки? Повість від оповідання? Яка особливість ліричних творів?

3. Які вірші справили на вас найбільше враження? Чому? Хто їх автор? Назвіть імена і прізвища поетів, які вам сподобалися?

4. Прочитайте напам'ять свій улюблений вірш, який ви вивчили в цьому навчальному році.

5. Пригадайте, кому з героїв належать такі слова. Назвіть твір і автора. Перевірте себе за підручником.

а) *Добре! Коли так, то будьте ви мені сини, а я вам батько. Слухайтеся мене, то я з вас людей пороблю, навчу, як жити, з правдою не розминаючись.*

б) *Звіре гостромисле! У звірячій царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там не певний свого життя і свого добра. Іди на землю і будь звірячим царем...*

в) *А хай їй, тій музиці! У мене тільки очі болять від цих остогидлих нот! От пощастило Насті! Звичайно, квіти — не музика, там собі гуляєш по саду, поливаєш, нюхаєш — та й годі.*

г) *Ту-ту! Поїзд пішов! Двері зачиняються! Наступна станція — «Двійка за поведінку».*

6. Пригадайте, які твори мають таку кінцівку:

а) *Кажуть, що Силун ще й тепер не стих під землею, пробує вирватися, але вже не викидає гори, бо постарів і сили такої не має. То вже не вирватись йому на поверхню ніколи!*

б) *Зараз так і зробили. Пустили кобил — так одна й побігла до лошати, а друга стоїть. Тоді пан побачив, що нічого з дівчиною не поробиш, і відпустив її.*

в) *Слухали люди, тяжко зітхали й допитувалися, що сталося з Марусею. Але кобзар цього не знав і в думі не розказував.*

г) *А ерудит Боря Бородавко плакав у шкільному туалеті, раз у раз зливаючи воду, щоб ніхто не чув, як він плаче.*

д) *Любисвіт те відчує... Навіть якщо доведеться чекати дуже довго, все одно я так зроблю. Адже я тепер щовечора дивлюся на зірки. Чомусь полюбив їх... їхнє тихе, чарівливе сяйво, схоже на очі Любисвіта.*

7. Установіть відповідність

1. Іван Франко	а) «Планета Диваків»
2. Борис Грінченко	б) «Фарбований Лис»
3. Всеволод Нестайко	в) «Три бажання»
4. Зірка Мензатюк	г) «Імпічмент»
	д) «Маруся Богуславка»

8. Установіть відповідність

1. «Планета Диваків»	а) казка
2. «Названий батько»	б) повість
3. «Лебеді материнства»	в) фантастичне оповідання
4. «Зозуля і Півень»	г) байка
	д) вірш

9. Прочитайте слова великого педагога Василя Сухомлинського. Як ви їх розумієте?

«Читання — це віконце, крізь яке діти бачать і пізнають світ і самих себе» (В. Сухомлинський).

10. Підготуйте розповідь на одну з тем «Чим для мене є читання?», «Моя улюблена українська книжка», «Мій улюблений український письменник».

СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

Акровірш (рум. acrostih) — вірш, написаний так, що початкові літери рядків, прочитані згорі вниз, утворюють слово або ціле словосполучення.

Алегорія (рум. alegorie) — іносказання. Це коли предмет або явище не називається прямо, а зображується в образі іншого предмета дійсності (звіра, птаха, рослини тощо). Наприклад, вовк уособлює жадібність, лисиця — хитрість і підлабузництво, заєць — боягузтво, осел — упертість тощо.

Безконечник (рум. vers fără sfârșit) — жартівливий вірш для дітей, у якому розповідь, увесь час повертаючись до того самого, є повторенням уже сказаного, часто нісенітного.

Бестселлер (англ. best — кращий, sell — продаж) — книжка, що має великий успіх у продажу, користується великим читацьким попитом.

Гіпербола (рум. hiperbolă) — перебільшення властивостей, ознак зображуваного предмета, явища, рис людини: *махне мечем, — то ворог, як підкошена трава, стелиться*.

Епітет — (рум. epitet) — художнє означення, що виділяє в зображуваному предметі якусь характерну рису чи ознаку: *веселий вітер, золоті руки, синє море*.

Загадка — (рум. ghicitoare) — опис якогось предмета або явища, дотепне запитання, яке слід відгадати.

Казка (рум. poveste) — розповідний твір про вигадані, а часто й фантастичні події.

Легенда — (рум. legendă) — народний твір про якісь події чи людей, що оповитий казковістю, фантастикою.

Ліричний твір (рум. operă lirică) — твір, написаний, як правило, віршованою мовою, в якому висловлено душевні переживання, думки, почуття автора.

Метафора (рум. metaforă) — перенесення — слово або словосполучення, яке розкриває особливості одного предмета чи явища через перенесення на нього схожих ознак і властивостей іншого предмета чи явища. Наприклад: *ніжка грибка, срібні крапельки роси, сонечко спати пішло*.

Міф (рум. mit) — розповідь, що передає уявлення наших предків про створення світу, його будову, про богів і демонів, різних фантастичних істот.

Небилиця (рум. fabulă) — невеликий смішний фольклорний твір жартівливого змісту, в основі якого лежить небувальщина, нісенітниця.

Оповідання (рум. poveste) — невеликий розповідний художній твір, у якому зображується певний випадок із життя людини (чи кількох людей), тварини за короткий проміжок часу.

Пейзаж (рум. decora, peisaj) — у літературному творі картини природи, тобто описи різних місцевостей на землі, картини моря і неба, а також види міст і сіл.

Переказ (рум. tradiție) — усне народне оповідання про визначні історичні події та їх героїв.

Персоніфікація (рум. personificare) — перенесення ознак і властивостей людини на неживі предмети і явища: *співають крапельки дощу*.

П'єса (рум. piesă) — драматичний твір, написаний для вистави на сцені.

Повість (рум. povestire) — розповідний художній твір, що змальовує життя одного чи кількох героїв протягом тривалого проміжку часу.

Порівняння (рум. comparație) — зображення одного предмета або явища за допомогою зіставлення його з іншим, що чимось з ним подібний: *Струмок серед гаю, як стрічечка*. (П. Г. Тичина).

Портрет (рум. portret) — зображення в літературному творі зовнішнього вигляду героя (обличчя, фігури).

Приказка (рум. proverb) — образний вислів, який влучно характеризує певне життєве явище, але на відміну від прислів'я без повчального змісту: *Як у травні дощ надворі, то восени хліб в коморі*.

Прислів'я (рум. zicală, zicătoare) — короткий образний, часто віршований вислів, у якому висловлено життєвий досвід, повчання чи пораду.

Рима (рум. *rimă*) — співзвучність закінчень слів у віршових рядках.

Скоромовка (*спотиканка, чистомовка*) (рум. *gărăit*) — невеликі, як правило віршовані тексти, що побудовані на звукових повторах, незвичних і складних для вимови словах і словосполученнях.

Художні засоби (тропи) (рум. *mijloace artistice*) — слова або вислови, що вживаються в переносному, образному значенні. До тропів належать алегорія, гіпербола, епітет, метафора, персоніфікація, порівняння тощо.

Художня література (рум. *literatură artistică*) — вид мистецтва, що зображує життя, створює художні образи за допомогою слова.

Троп (гр. *tropos* — поворот) (рум. *tróp*) — слово або вираз, вжитий у переносному значенні.

ВІДПОВІДІ НА ЗАГАДКИ

1. Рукавиця. 2. Очі. 3. Стіл. 4. Пилка. 5. Рукавиця. 6. М'яч. 7. Взуття. 8. Тінь. 9. Стілець. 10. Сльози. 11. Зуби. 12. Вітер. 13. Веселка. 14. Ніч. 15. Вода. 16. Сонце. 17. Повітря. 18. Сніг. 19. Град. 20. Сонце і місяць. 21. Зорі та місяць. 22. День. 23. Ніч. 24. Морква. 25. Цибуля. 26. Голова капусти. 27. Крופива. 28. Дерево. 29. Цибуля. 30. Тополя. 31. Дуб, жолуді. 32. Соняшник. 33. Кіт. 34. Олень. 35. Риба. 36. Баран. 37. Рак. 38. Заєць. 39. Гусак, качка.

ЗМІСТ

ВСТУП

Роль книжки в житті людини	5
Художня література та інші види мистецтва.	
Образне слово в художньому творі	6

НАРОДНА МУДРІСТЬ. СВІТ ФАНТАЗІЇ

Малі фольклорні жанри. Скоромовки	9
---	---

Небилиці, безкінечники	10
----------------------------------	----

Загадки	11
-------------------	----

Прислів'я і приказки	15
--------------------------------	----

Великі фольклорні жанри	18
-----------------------------------	----

Про створення світу та людей	19
--	----

Перун та Велес	20
--------------------------	----

Сварог, Дажбог та Стрибог	21
-------------------------------------	----

Дана і Лада	22
-----------------------	----

Народні легенди і перекази	24
--------------------------------------	----

Як виникли Карпати	24
------------------------------	----

Як мати стала зозулею	26
---------------------------------	----

Легенда про гору Говерлу та річку Прут	28
--	----

Чому в морі вода солона	29
-----------------------------------	----

Святий Андрій на Київських горах	31
--	----

Народні казки	32
-------------------------	----

Мудра дівчина	34
-------------------------	----

Названий батько	38
---------------------------	----

Язиката Хвеська	41
---------------------------	----

Про вірного товариша	46
--------------------------------	----

Про бідного парубка і царівну	50
---	----

ВІДЛУННЯ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ В ЛІТЕРАТУРІ

Літературні казки, легенди, перекази, п'єси	55
---	----

Іван Франко	55
-----------------------	----

Фарбований Лис	55
--------------------------	----

Оксана Іваненко	60
---------------------------	----

Три бажання	61
-----------------------	----

Борис Грінченко	69
---------------------------	----

Три бажання	69
-----------------------	----

Марія Чумарна	72
-------------------------	----

Як звірі державу будували (за М. Чумарною «Лисиця-мандрівниця»)	72
---	----

ЛІТЕРАТУРНІ ЛЕГЕНДИ І ПЕРЕКАЗИ

Антін Лотоцький	75
---------------------------	----

Михайло-семиліток	75
-----------------------------	----

Роман Завадович	80
---------------------------	----

Маруся Богуславка	81
-----------------------------	----

Олександр Олесь	83
---------------------------	----

Початки Києва	83
-------------------------	----

Красне Сонце	84
------------------------	----

Ярослав Мудрий	84
--------------------------	----

Микита Кожум'яка	86
----------------------------	----

ПОЕЗІЯ

«Поезія – це завжди неповторність...» (Ліна Костенко)	97
Тарас Шевченко	97
«Світає»	98
«Садок вишневий коло хати...»	99
«За сонцем хмаронька пливе...»	100
Леонід Глібов	101
«Химерний, маленький...»	102
Що за птиця?	102
Хто вона?	102
Хто сестра і брат?	103
Зозуля і Півень	103
Журба	104
Василь Симоненко	105
Лебеді материнства	106
Павло Тичина	106
Гаї шумлять	107
Не бував ти у наших краях!	108
«Блакить мою душу обвіяла...»	108
Дмитро Павличко	109
Осінь	110
Де найкраще місце на землі	110
Звернення	111
Анатолій Костецький	112
Життя на зірках	112
Справжні подруги	113
Ліна Костенко	113
Усе моє, все зветься Україна	114
Здивовані квіти	115
Вже брами літа замикає осінь	116
Вечірнє сонце, дякую за день	116
Красива осінь вишиває клени	116
Шипшина важко віддає плоди	117
ОПОВІДАННЯ, ПОВІСТІ	
<i>Життя ваших ровесників</i>	
Всеволод Нестайко	117
Імпічмент	118
Юлія Лисенко	122
Кешка	122
СВІТ ПРИГОД І ФАНТАСТИКИ	
Сергій Гридін	128
Кігтик Ковбаско (Скорочено)	129
Зірка Мензатюк	143
Планета Диваків (Скорочено)	144
Повторення і узагальнення вивченого	154
Словник літературознавчих термінів	156
Відповіді на загадки	157

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Кохно Тетяна Назіфівна,
Хорошковська Тетяна Петрівна

«Літературне читання»
5 клас
(для ЗНЗ з румунською мовою навчання)

Підручник

Верстка С.В. Задворного
Обкладинка Л.П. Лук'яненко

Підписано до друку 15.11.2019 р. Формат 70х100 1/16
Гарнітура Georgia Друк. офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. 10,0 арк.

Наклад 300 пр.

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12
тел. +38044 332-84-73.

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 6115, від 29.03.2018 р.*